Szentmártoni Mihály

A FIATALOK VILÁGA

A FIATALOK VILÁGA

SZENTMÁRTONI MIHÁLY

A FIATALOK VILÁGA

Róma 1985

A fedőlapot Szokoly György tervezte

Készült Ugo Detti nyomdájában - Via G. Savonarola, 1 I-00195 Roma

ELŐLJÁRÓBAN

A legszívesebben bocsánatkéréssel kezdeném ezt a könyvet...

Mindenekelőtt talán elnézést kérnék a fiataloktól, amiért « felnőtt fejjel » írok róluk, avatkozom bele világukba. De alighanem sok mindenki mástól is bocsánatot kellene kérnem. Ma ugyanis egyre gyakrabban halljuk a vádat: felnőttek írnak a fiatalokról, egészségesek a betegekről, férfiak a nőkről fiatalok az öregségről, papok a házasságról...

Mégis, mi bátorít fel arra, hogy könyvet írjak a fiatalokról? Négy meggyőződés:

Először: ez nemcsak fiataloknak szánt könyv, hanem felnőtteknek is: felelősek vagyunk egymásért.

Másodszor: ismert lélektani igazság, hogy bizonyos belső folyamatokat nem lehet tárgyilagosan megfigyelni, amíg az ember bennük él. Talán a fiatalokról is több tárgyilagossággal lehet írni, amikor már az ember kicsit túl van a « bolondos éveken ».

Harmadszor: ez a könyv nem pillanat műve; egyes gondolatok, elemzések és megfigyelések már korábban megszülettek, amikor még a szerző is közelebb állt a fiatal nemzedékhez.

Negyedszer: a fiatalok nem szeretik, ha azt mondják nekik, ők a « jövő nemzedéke ». Ők nem egy valótlan, nemlétező jövőben, ill. jövőért akarnak élni, hanem ma. Szeretnék tudni, hogy már ma, fiatalként is értéket képviselnek. Ezt nemcsak gondolják, hanem mondják is. Egyszer egy fiatal egy ilyen jövő-nemzedéket emlegető felnőttnek így válaszolt: « Mi vagyunk a ma nemzedéke, ti pedig a múlté! » Ha tehát közös hullámhosszra akarunk jutni a fiatalokkal, akkor ez a találkozás valószínűleg valahol a félúton valósulhat meg: a fiataloknak meg kell mutatnunk jelen értékeiket, a felnőtteknek pedig kissé lejjebb kell szállniuk arról a piedesztálról, amelyre életkoruk alapján tartanak előjogot.

Az ENSZ 1985-re meghirdette az Ifjúság Évét. Ebbe az egyház is bekapcsolódott. A Szentatya sürgette a kezdeményezéseket a helyi egyházakban. Virágvasárnapra pedig meghívta Rómába a világ katolikus fiataljait, hogy Vele találkozzanak. A háromszázezres tömeg bizonyíték volt arra, hogy a mai fiatalok nyíltak az élet nagy értékei felé. Ebbe a kezdeményezésbe kapcsolódik könyvünk is. Az itt csokorba gyűjtött írások egy része már elhangzott a Vatikáni Rádióban, vagy megjelent valamelyik folyóiratban. Mindezt kibővítve, továbbgondolva és rendszerezve ajánlom az olvasó jóindulatába.

Zágráb, 1985. május

Szentmártoni Mihály S.J.

I.

FIATALOK VILÁGA

FIATALOK A FELNŐTTEK TUDATÁBAN

Fiatalokról tárgyilagosan írni felnőttek számára majdnem lehetetlen vállalkozás. Mindig fennáll ugyanis annak a veszélye, hogy a róluk alkotott képünkről beszélünk, nem pedig magukról a fiatalokról. Ennek oka abban keresendő, hogy a fiatalok puszta jelenlétükkel felkavarnak a felnőttekben mélyen fekvő, elfelejtett vagy elfojtott érzelmeket és emlékeket, ami miatt a legtöbb felnőtt védekező magatartásba menekül. A leghatásosabb védekezés pedig közismerten az ellentámadás: kritika, elmarasztalás vagy egyenes támadás.

Tény az, hogy a mai társadalom megosztott a fiatalok iránti érzelmében. Egyik szavában csodálja, hogy aztán a másikban bírálja; néha az a benyomásunk, fiatal-központú társadalomban élünk, amely szinte imádja a fiatalokat, hogy aztán megdöbbenve vegyük észre: ugyanez a társadalom elmarasztalja, sőt megveti őket. Ha tehát tárgyilagosan akarunk gondolkozni és beszélni a fiatalokról, akkor előbb önmagunkban kell tisztáznunk ezeket az érzelmeket. Nem azt állítjuk, hogy szükségszerűen fel kell oldanunk őket; már az is sok, ha tudatosítjuk azokat magunkban. Vizsgáljuk meg tehát azokat az előítéleteket és érzelmeket, amelyeket a fiatalok létezése, jelenléte és közelsége vált ki bennünk.

Bálványozott fiatalság

Nem sok éleslátás kell ahhoz, hogy rádöbbenjünk: a mi civilizációnk bálványozza az ifjúságot. Ez a jelenség több formában is elárulja magát (Rice, 1981).

Először, a felnőttek minden lehetőt és lehetetlent megtesznek annak érdekében, hogy minél tovább fiatalok maradjanak. Mi másnak a jele ez, ha nem annak, hogy csodálják a fiatalságot és félnek az öregségtől? A kozmetika-ipar milliárdokat keres éppen azáltal, hogy örök ifjúságot igér

a legkülönfélébb szépítőszerek és hosszantartó fiatalságot szavatoló segédeszközök révén.

Másodszor, a szülők életük és erejük legjavát gyermekeikre, fiataljaikra áldozzák. Még nem is olyan régen, 10-15 éves fiatalok már önálló, kenyérkereső emberek voltak, anyagilag is « hasznos » tagjai a családnak. Ma ez a korhatár eltolódott olyannyira, hogy a szülők majdnem nyugdíjba vonulásukig gyermekeik eltartói maradnak. De ezen a szociológiai tényen túl, jelen van egy lélektani jelenség is: gyermekközpontú korban élünk. « Mindent a gyermekért! » — ez a jelszó. És ez a « gyermekkor » bizony 20-25 éves korig is eltart! Még az egyházban is visszhangra talált ez a gyermekközpontúság, néha talán túlzásig hajtva a szónoki fogásokat, mikor pl. azt hangoztatjuk, hogy a szülők életének értelmét a gyermek adja meg. Ezt persze lehet jól és helyesen értelmezni, de időnként találkozunk kóros esetekkel, amikor a szülők teljesen elhanyagolták saját személyiségük kibontakoztatását, mivel önmagukat majdnem teljesen gyermekük függvényeként látták. Ez később, mikor már a gyermekek kilépnek a családból, személyazonossági zavarokat okozhat. Annál is inkább szükség van a helyes egyensúlyra ezen a téren, mert a szülők elsősorban saját személyiségükkel nevelik gyermeküket, és csak másodsorban azáltal, amit nekik mondanak vagy értük tesznek.

Harmadszor, a szülők nagy része ma a fiatalokat « rendes gyerekeknek » tartja. A Gallup intézet egyik felmérése alapján a szülők 95 %-a kijelentette, hogy nagyjából jól kijönnek serdülő fiukkal vagy lányukkal. Ezzel szemben csak 4 % panaszkodott arra, hogy nem tudnak mit kezdeni velük.

Végül, tény az, hogy a fiatalok zöme ma már nem annyira lázadó, mint a hatvanas években volt, jóllehet az idealizmus ma sem hiányzik belőlük. A mai fiatalokat jobban érdeklik a társadalmi problémák (béke, egyenjogúság, igazságosság), mintsem a társadalmi rendszerek közvetlen megdöntése. A fiatalok elvetik a materializmust és keresik a szeretetre irányuló és humanizmust szavatoló társadalmat. Nagyobb egyszerűség és határozottabb életértelem a keresésük célja. Röviden: a felnőttek tudatában a fiatalokról alkotott kép lényegében pozitív. De nem maradéktalanul. Minden felnőttben él egy negatív kép is a fiatalokról.

Elmarasztalt fiatalság

Sok negatív előítélet él bennünk a fiatalokkal kapcsolatban. Legenyhébben fogalmazva, a mai felnőtt társadalom kiábrándult a fiatalokból. De ennél több is jelen van sok felnőttben: irígylik, esetleg egyenesen gyűlölik őket. A társadalmi tudatban úgy festik meg a fiatalokat, mint lázadókat, erkölcsteleneket, piszkosakat, felelőtleneket, lustákat, akiket csak az élvezet érdekel, legfőbb szórakozásuk pedig a szex, rock-koncertek, dohányzás és fülsüketítő zene. Ennek következtében a felnőttek a mai fiatalokat problémás gyerekeknek hiszik és sajnálják őket, mint olyanokat, akik « kissé félresikerültek ». Vizsgáljuk meg részletesebben ezeket a megbélyegzéseket.

A mai fiatalok *elkényeztetettek és elpuhultak* — ez az első előítélet. Ez az előítélet abból az egyszerű tényből táplálkozik, hogy átlagosan ma nagyobb jólétben élünk, mint mikor a mai szülők voltak fiatalok. Mi sem természetesebb, mint hogy a mai fiatalok nagyobb kényelemben, jobb körülmények között élnek, mint a korábbi nemzedék. Az idősebbekben ez könnyen irígységet válthat ki, akiknek mindez nem adatott meg, mikor fiatalok voltak. Csakhogy ebből még nem következik szükségszerűen az, hogy a mai fiatalok elpuhultak. Ha pedig elkényeztetettek, akkor a szülők magukra vessenek, mert senki sem « kényesedik el » magától, hanem ezt mindig valaki előidézte, mint ahogyan a magyar kifejezés is szépen érzékelteti. Kétségtelenül vannak elkényeztetett fiatalok is. De ugyanakkor az is igaz, hogy manapság még sokkal többen vannak azok, akiknek hiányzanak a legalapvetőbb feltételeik a derűs fiatalkorhoz és akiknek szülei nem sok megértést tanúsítanak serdülőkori problémáik iránt. Az « elkényeztetettek és elpuhultak » tehát sztereotíp kategória, amely nem alkalmazható egyértelműen a mai fiatalokra.

Sok felnőtt *felelőtlenséggel* vádolja a mai fiatalokat. Nem tanulnak, nem dolgoznak, nem törekednek, nem értékelik a pénzt stb. Egyik éltetője ennek a megbélyegzésnek az a tény, hogy sok mai fiatal elhárítja a protestáns etikát, amely szentesítette a munkát és az erőfeszítést, a semmittevést pedig bűnnek tartotta (Rice, 1981, 7). Ez az etika volt a kapitalista, fogyasztói és jóléti társadalom meg-

alapozója. Nem ritkán találkozunk fiatalokkal, akik panaszkodnak: « Az én öregeimet csak a pénz érdekli, egész életüket erre áldozzák ». Ebből kifolyólag azok a szülők, akik életük értelmét valóban abban látták, hogy szolíd anyagi bázist teremtsenek maguknak, különösen ha ezt azzal « racionalizálták », hogy mindezt gyermekeik jövőjének érdekében teszik, akkor érthető, hogy az ilyen szülők érthetetlenül állnak az olyan fiatalok előtt, akik elvetik ezt az anyagelvű eszmét; lustasággal és felelőtlenséggel vádolják őket. Az igazság az, hogy valójában kevés fiatal tagadja a munka értelmét és értékét. Egy körkérdés szerint a fiatalok 82 %-a pozitív magatartást tanúsít a munka iránt. Sokan azért nem dolgoznak, mert nem találnak megfelelő munkát. Illetve sokan azért iratkoznak egyetemre, hogy minél továbbra halasszák azt a kínos pillanatot, amit a megfelelő elhelyezkedés kérdése jelent. Mi sem természetesebb, mint az ilyen motívumokkal megkezdett egyetem iránt tanúsított közömbösség.

Hedonizmussal is vádolják a mai fiatalokat. Egy apa így jellemezte fiát: « Csak az élvezet érdekli: lányok, tánc, diszkó. Nem tudom, lesz-e belőle valaha is komoly felnőtt? » Van ebben valami igazság. De azt sem szabad elfelejtenünk, hogy minden fiatal generációt mindig is hedonistának, élvhajhásznak tekintettek az idősebbek, ami arra utal, hogy valószínűleg itt is előítéletről van szó. Az « erkölcsetlenség » a felnőttek szóhasználatában leginkább a nemiségre vonatkozik, ill. a fiatalok szexuális szabadosságára. Egy tizenéves így panaszkodott: « Amikor érdeklődést mutatok egy lány iránt, a szüleim mindig attól rettegnek, hogy teherbe ejtem őt ». « Lehet-e szeretni tizenöt éves korban, vagyis elképzelhető-e a fiú és lány barátsága? » — tette föl a kérdést még a hetvenes években a *La Croix* francia napilap egy csoport fiatalnak. A 16 éves Jasmine válasza valószínűleg sok fiatal véleményét tükrözi: « Szüleim azt hiszik, hogy katasztrófával végződik, ha egy fiú és egy lány együtt mennek el valahová. Nekem más a véleményem. Tudom, hogy 14-15 éves korunkban még nem lehetünk pár, de azért szerethetjük egymást, nem? Engem nem értenek meg otthon, szükség van valakire, aki megért és támogat ». Hogy mennyivel « szabadosabbak » a mai fiatalok a szexuális erkölcs terén, mint szüleik voltak, azt nehéz lenne el-

dönteni pozitív adatok nélkül. Arra viszont vannak adataink, hogy a fiatalok kétharmada erkölcstelennek nyilvánítja a házasság előtti nemi kapcsolatokat; 90 % pedig magas értéknek tartja a szeretetet és a másokért vállalt felelősséget (Yankelovich körkérdés, Rice, 1981, 8).

Végül a fiatalokat mindig is *lázadóknak* tekintették a felnőttek: nem hallgatnak szüleikre, nem akarják elfogadni a felkínált értékeket és programokat, nem akarják azonosítani magukat a rájuk hagyott világgal. Biztos, hogy van lázadás a fiatalokban, de ma már korántsem annyira kíméletlenül lázadók, mint a hatvanas években voltak. Még kevésbé lázadnak szervezett formában. Az, hogy a fiatalok megkérdőjelezik a szüleik részéről felkínált értékeket, önmagában még nem jelent lázadást.

Felkavart érzelmek

Ha gyorsan kellene válaszolnunk arra a kérdésre, milyen érzelmet váltanak ki belőlünk a mai fiatalok, valószínűleg azt válaszolnánk: kiábrándultság. Ha azonban mélyebben elemezzük ezt az érzelmet, akkor érdekes összetevőket fedezünk fel benne. Lélektanilag a serdülők, általában a fiatalok félelmet, féltékenységet, irígységet, keserűséget és még egy egész sor negatív érzelmet idéznek elő a felnőttekben.

Először is olyan dolgokra figyelmeztetik, különösen szüleiket, már puszta jelenlétükkel, amelyeket ezek szívesen kitörölnének az emlékezetükből. Az apát, aki fiatalkorában gyenge és gyáva volt, valószínűleg pánik, esetleg szégyenérzet fogja el hosszúhajú fia láttán, aki méghozzá érthetetlen zenéért lelkesedik, és ily módon eredetibb, bátrabb a maga nemében, mint apja volt annakidején. Az anya, aki leányát « idő előtt » foganta, meg akarja őt óvni hasonló ballépésektől és ezt szigorral akarja elérni: a nevelésben bizalmatlan, merev. Vagy aki önmagát fiatalkorában félreismert tehetségnek tartotta, lányát akarja sikerhez vezetni és általa igazolni önmagát. A karrierjében sikertelen apa fiából akar nagynevű embert nevelni. Röviden: amikor a fiatal szüleiben felidézi azok gyöngeségeit, múltbéli ballépéseit, ez szorongást és szégyent idéz elő, amitől min-

denképpen védekezni kell. Közismert dolog, hogy a fiatalkorukban csapongó apák-anyák később gyermekeikkel szemben igen szigorúak tudnak lenni.

Másodszor, a serdülők veszélyt jelentenek a felnőtt biztonságérzetének, aki felnőtt mivoltát érzi veszélyeztetve. Egyetlen felnőtt sem egyezik bele szívesen abba, hogy egy « csitri fiatal » szebbnek, tehetségesebbnek és sikeresebbnek bizonyuljon, mint ő, a « felnőtt ». Idősebb munkások, nem szeretik a fiatal munkásokat és mindent megtesznek, hogy megmutassák: ők még mindig többet tudnak és elbírnak, mint ezek a fiatalok. Idősebb és fiatal, csinos titkárnők között pedig igazi hadiállapot szokott kialakulni. A felnőttek nem szeretik, ha a fiatalok versenyre kelnek velük. Ez korukra emlékezteti őket, és elbizonytalanodnak. Hogy megóvják önmagukról alkotott képüket, védekező eljárásokhoz folyamodnak, mindenekfölött támadnak.

Harmadszor, a féltékenység és irígység elégséges ok önmagában az ellenségeskedéshez. Tekintet nélkül arra, mennyire tehetséges és sikeres a felnőtt, egy előjogát a fiatalságnak sohasem lesz képes visszaszerezni: az ifjúságot. Az öregedés rémülete annyira rányomta súlyát kultúránkra, hogy a felnőttek egyszerűen irígylik a fiatalokat. Talán egyetlen más téren sem mutatkozik meg ez szemmelláthatóbban, mint a divat terén. Közismert, hogy a divatot a fiatalok diktálják. Ha az új divat túl kihívó a régivel szemben (pl. ruha- vagy haj-viselet), akkor a felnőttek első reakciója az elutasítás és kritika lesz. A fiatalok ennek persze örülnek és csakazért is kitartanak új divatjuk mellett, hogy ezáltal is mutassák függetlenségüket. De lassanként a felnőttek is átveszik az új divatot, behódolnak neki, utánozzák a fiatalokat, hogy ezáltal ők is fiatalabbaknak látszanak. Emlékezzünk csak a mini-szoknyára, a farmernadrágra, a punk-frizurára; előbb csak a tizenévesek hódoltak nekik, aztán az évek száma lassan felfelé kezdett emelkedni, mígnem végül már jóval a harmincon felüliek is átvették az új divatot. És mi történik ekkor? A fiatalok elhagyják azt és új merész ötlettel ejtik kétségbe a fiatalságra törekvő felnőtteket. Egy valamit fontos itt tudatosítani magunkban: bármit is tegyen a felnőtt ezen a téren, a fiatalok sohasem tekintik őt maguk közül valónak.

Negyedszer, a felnőttek félnek attól, hogy elveszítik a fiatalok fölött gyakorolt ellenőrzést és ezzel egyben szülői, nevelői szerepüket, azt, amiről úgy hiszik, éppen nekik és csak nekik van joguk hozzá koruknál fogva. Ezért minél kihívóbbak, minél függetlenebbek a fiatalok, annál bizonytalanabbak a felnőttek saját szerepüket illetően. Kétségtelen, hogy a felnőttek több élettapasztalattal rendelkeznek, mint a fiatalok, ezért tárgyilagosabbak, elővigyázatosabbak. A fiatalok viszont, tapasztalat hiányában, merészebbek, vakmerőbbek. (Ismert, hogy a háborúban a pilótákat huszonéveseken aluliak között toborozták, tudván, hogy ezek a legvakmerőbbek). Az elbizonytalanodott felnőtt, mikor ilyen fiatalokkal kerül szembe, vagy lemond a serdülő további neveléséről, vagy tesz még egy utolsó kétségbeesett próbálkozást arra, hogy visszaállítsa szülői, nevelői tekintélyét. Mindkét változat természetesen elhibázott. A fiatalokat előbb meg kell érteni, csak azután lehet « valamit kezdeni velük ».

A fiatalok elleni elkeseredésnek egyik közvetlen következménye az, hogy a felnőttek kizárják őket saját világukból. Ez talán meglepő állítás, hiszen leginkább úgy gondoljuk, a fiatalok zárkóznak el a felnőttektől. A már idézett *La Croix* által végzett körkérdés felvetette a felelősség problémáját is. A fiatalok itt éppen arra panaszkodtak, hogy a felnőttek nem hagyják őket bekapcsolódni a « nagyok » világába. A mindössze 14 éves Brúnó így panaszkodott: « Szüleim mindig este jönnek haza, nem ismernek eléggé, nem ismerik képességeimet. Ha csak 14 éves vagyok is, el kellene már kezdeni az életet. A szüleim miért nem mernek egy kis motort venni nekem, miért nyugtalanok, ha én viszem el sétálni a kishúgomat; azt hiszik, nem tudok rá vigyázni? Az iskolában sem jobb a helyzet: miért nem hiszik el tanáraink, hogy mi képesek vagyunk arra, hogy saját magunk is fegyelmet tartsunk? » A tizenhárom éves Chantal ehhez még hozzáfűzte: « Miért nem hallgatnak meg minket a szüleink? Amikor egy jó könyvről szeretnék beszélni nekik, miért intenek le így: te 13 éves vagy, azt még úgysem érted ». A fiatalok tehát úgy érzik, a felnőttek zárják ki őket társadalmukból. Ezért kényszerülnek arra, hogy zárt szubkultúrát alkossanak (amely gyakran ténylegesen alig különbözik a felnőttek kultúrájától), és hogy ilyen

helyzetből harcoljanak a meglévő társadalmi rend ellen és legalább ilyen módon hallassanak magukról. A fiatalok elszigetelődése sokszor nem önként, hanem kényszerből vállalt állapot. Kénytelenek védekezni a felnőttek sztereotíp előítéletei ellen. Talán retorikusan hangzik a kérdés, de sok igazságot rejt magában: Miért kellene a fiataloknak bocsánatot kérniük, vagy egyenesen szégyelniük azt, hogy fiatalok?! Pedig a felnőttek világából feléjük özönlő üzenetek igen gyakran éppen ezt az érzést kelthetik bennük: fiatalnak lenni szégyenletes dolog. Inkább azon kellene csodálkoznunk, hogy a fiatalok nem ütnek vissza ugyanolyan erővel, amilyennel a felnőttek nyomják el őket.

Ha tehát tárgyilagosan akarunk írni és gondolkodni a fiatalokról, akkor ezeket és még sok más előítéletet tisztáznunk kell. Tisztáznunk kell a velük kapcsolatos érzelmeinket. Mert az előítélettel és sztereotíp frázisokkal terhelt felfogás nem arról ad képet, milyenek a fiatalok, hanem arról, milyeneknek látjuk mi őket. Meg kell értenünk azt, és el kell fogadnunk, mint általános igazságot, hogy a fiatalok sem rosszabbak, mint mi felnőttek, csak éppen másmilyenek .Továbbá, tudnunk kell, hogy minden felnőtt, aki a fiatalokat jellemzi, ebbe a jellemrajzba beleviszi sajátos nézőpontját, előítélet-kölöncét, korlátolt látókörét. Így megtörténhet, hogy valaki lustának minősíti azt a fiatalt, aki nem akarja minden idejét pénzkeresésre fordítani, míg egy másvalaki ugyanezt a fiatalt idealistának látja.

Az elmondottak alapján bátorkodunk megfogalmazni egy elvet: Nem beszélhetünk úgy a fiatalokról, hogy egyben ne közölnénk önmagunkat is. Ez lesz ennek a könyvnek egyik állandóan visszatérő motívuma: egy világot alkotunk — felelősek vagyunk egymásért. Nem igazságos mindenért a fiatalokat kárhoztatni.

FIATALOK A TÁRSADALOMBAN

A fiatalok szellemi-lelki fejlődése nemcsak élettani tényezőktől függ, hanem attól a társadalmi közegtől is, amelyben élnek. Ezért a mai fiatalok viselkedésének, lélektani jellegzetességének, valamint magatartási zavarainak egy része *reakcióként* értelmezhető: visszahatás arra a társadalomra, amelyben élnek. A társadalom elvárásaival alakítja személyiségüket, meghatározza szerepüket és jövőre irányuló terveiket. A társadalmi struktúrák megkönnyíthetik a fiatalok felnőtté válását, de problémák és nehézségek forrásává is válhatnak. Megkíséreljük fölvázolni azokat a társadalmi jellegzetességeket, amelyek jelentős módon befolyásolják a fiatalok fejlődését.

Technológia és társadalmi változások

A mai fiatalok olyan társadalomban élnek, amelyet nagy és gyors változások jellemeznek. Talán egyetlen korábbi társadalom sem élt meg ilyen rohamos és jelentős technológiai forradalmat, mint a miénk. A tudományos haladást elfogadtuk abszolút értékként; mindent a « haladás » szolgálatába állítottunk. Az eredmények nem maradtak el. Elég ha utalunk itt a televízióra, atomerőművekre, űrrakétákra, komputerekre, amelyek mind az utóbbi néhány évtized találmányai. Ezek a vívmányok nem is annyira önmagukban fontosak, mint inkább azért, hogy egyben mozgatói a társadalmi változásoknak. Vegyük példának az autót, mint a modern technológia nagy vívmányát. Tömegesítése sokban megváltoztatta az emberek életmódját: a munkahely, iskola, lehet több száz kilométerre is a lakóhelytől. Ezzel egyben tágabbá vált az emberek különféle csoportosulásai között az érintkezés. De a családi egység is meglazult (Rice, 1981).

Milyen következményekkel járnak ezek a változások a fiatalok fejlődését illetően?

A gyors változások egyik közvetlen következménye abban nyilvánul meg lélektani szinten, hogy a *múlt* egyre eltávolodik a jelentől, egyre kevésbé gyakorol hatást a fiatalokra. A múltbéli megoldások egyre kevésbé tűnnek megfelelőknek mai problémák megoldásához. A fiatalok tudatában ez úgy jelentkezik, hogy minden, ami régi, az egyben elavult és idejétmúlt. Nem fogadják el a felnőttek élettapasztalatát, lemosolyogják őket, ha a múltat emlegetik nekik, különösen, ha arra hivatkoznak, hogy ők ezt vagy azt így vagy úgy tették a múltban. A fiatalok tudatában a múlt és az elavult fogalmak egybefolytak.

A *jövő* is egyre távolabbinak tűnik egyre kiszámíthatatlanabbá válik, minek következtében a fiatalok egyre bizonytalanabbaknak érzik magukat a jövő távlatában. Mit hoz a jövő? — ugyan ki tudná megmondani ezt ma, amikor minden nap új meglepetéssel szolgál. A fiatalokban ez egy új, korábban kevésbé ismert állapotot szül: a jelen pillanat tapasztalatának felfokozási igényét. Minek aggódni a jövő miatt, hiszen úgysem tudjuk, mit rejteget? « Milyen érzésekkel gondolsz a jövőre? » — hangzott a *La Croix* egyik kérdése. A 13-16 évesek között így oszlottak meg a válaszok: szorongással 22 %, hidegen hagy 16 %, türelmetlenséggel 41 %, vegyes érzelmekkel 19 %. Bármennyire is biztató a « türelmetlenséggel » kategória 41 százaléka, ugyanannyira lesújtó a « szorongással » kategória 22 százaléka. Mi okozza ezt a szorongást? Egyik fiatal így indokolta meg válaszát: « Szorongással nézek a jövő elé. Túlsok borzasztó dolog van a világban, a háborúk, a faji megkülönböztetés miatt nem lehet már bízni az emberekben. A felnőttek jobban ítélkeznek, mint azelőtt, könnyebben látják meg mindenütt a rosszat, mint a jót ».

A *nemzedékek közötti kapcsolatok* is egyre lazábbá válnak: a kommunikáció beszűkül, a fiatalok nem tudnak közös témát találni szüleikkel, nem beszélik egymás nyelvét. A szakemberek máris aggódnak, mi történik a komputeres fiatalok és szüleik közötti viszonnyal. Valamikor a fiatalok tolvaj-nyelvet használtak; ma komputer-nyelvet, amely előtt szüleik, általában az idősebb nemzedék tehetetlenül áll. A felnőttek úgy vélik befolyásuk egyre kisebb, mert nem értik meg a fiatalokat.

A gyors változások csökkentették a *család szerepét*, ill.

funkcióit is. A megnövekedett mobilitás miatt meglazultak az érzelmi kapcsolatok; a családtagok egyre kevesebb időt töltenek együtt, otthon. Ennek közvetlen következménye az, hogy a szülők, egyre kevésbé nevelik gyermekeiket és alakítják erkölcsi-személyi fejlődésüket.

A különböző *kultúrák keveredése* (gondoljunk csak a sok vendégmunkásra, a turizmusra, külföldi egyetemistákra) eddig ismeretlen értékeket, szokásokat és mércéket tett hozzáférhetővé (pl. indiai miszticizmus, jóga-elmélkedések, szekták). Mindez elbizonytalanítja a fiatalok egyébként is bizonytalan lelki világát. Nehezen találnak szilárd, kikezdhetetlen értékrendszereket, amelyekhez igazodni tudnának. Keresésük nemegyszer a semmibe torkollik, nem találják önmagukat, önazonosságukat. Erre a kérdésre: «Miért érdemes odaadni, sőt feláldozni, az életemet?» — elmarad a válasz.

Az egyre gyorsabb ütemben történő *városiasodás* is hatással van a mai fiatalok fejlődésére. A szociológusok sokat foglalkoztak és írtak a városiasodás veszélyeiről: az élet a nagyvárosokban személytelenné válik, a szomszédok nem jelentenek semmit, az emberek magányosnak érzik magukat. Az iskolákban ezrével vannak a diákok, felerősödik bennük a tömeg-ösztön.

Jóléti társadalomban élünk. Ez persze nem azt jelenti, hogy mindenki gazdag, hanem éppen az ellenkezőjét: egyre több a szegény. De a társadalom mint egész még sohasem volt ennyire gazdag, azaz sohasem rendelkezett ennyi anyagi értékkel, mint ma. A jóléti társadalom fiataljaiból hiányzik a jövő miatti aggodalom. A pénz nem probléma, erről az apák gondoskodnak. A mai fiatalok tulajdonképpen gazdagon születnek. És ennek vannak következményei: kezdettől fogva alakul bennük a fogyasztói szemlélet. A mai fiatalok alkotják a fogyasztók beláthatatlan tömegét. A termelők ezt jól tudják és reklámhadjáratukat hozzájuk intézik: ruha, lemez, autó, motorkerékpár, képesújságok, sportkellékek, cigaretták és még ezer más termék a fiatalok ízléséhez igazodik. A hitel-vásárlás lehetősége pedig abba az illúzióba ringatja őket, különösen a fiatal házasokat, hogy nem érdemes lemondani semmiről ma, amikor a holnapot be lehet biztosítani hitelkártyákkal.

Azok a családok, amelyek nem tudták felvenni az anyagi

jólétért folyó küzdelmet, ma szegényebbnek érzik magukat, mint valaha. Gyermekeik pedig másodrendűnek, nemzedékükből kizártnak. A nyugati társadalmakban nemritkán ezek válnak bűnözőkké. De valószínűleg nemcsak ott. Természetesen a jólétben élők sem mentesek a problémáktól, de azok más kategóriába tartoznak.

A jólét további következménye, hogy megnövekedett a fiatalok *szabadideje.* Ma már alig találkozunk kiskorú munkással. Ezt a legtöbb országban törvény tiltja. De nem is igen tudnak mit kezdeni temérdek szabadidejükkel. Angliában néhány évvel ezelőtt nagyon felkavarta a kedélyeket egy furcsa jelenség: tizenéves gyerekek minden különösebb ok nélkül megvertek idős embereket, összetörték iskolájuk drága felszereléseit és még több hasonló vandál tettet követtek el. Az emberekben felmerült az az iszonyatos gyanú, hogy ezt «hobby»-ból, puszta kedvtelésből, unalomból teszik.

A *kommunikációs eszközök* óriási hatása és állandó jelenléte új attitüdöket hozott létre a fiatalokban. Elsősorban a televízió érezteti hatását. A fiatalok megszokták a képet: ők « látják » a híreket, a háborúkat, a gyilkosságokat, az éhséget Etiópiában. Ezek pillanatfelvétel-szerű hírek: azonnali tájékoztatást nyújtanak az eseményekről. Ezért a fiatalok nem hisznek abban, amit mondanak nekik; csak abban hisznek, amit látnak. A nagy ígéretekre cinikusan mosolyognak. A hírközlési eszközök szülték a lázadó, hippigenerációt.

Ha ezeket a hatásokat vizsgáljuk, akkor nem azon kell csodálkoznunk, hogy olyan az ifjúság, amilyen, hanem inkább azon, hogy mindennek ellenére még vannak normális, társadalmilag beilleszkedett, személyiségükben kiegyensúlyozott fiatalok. A kulcsot ehhez a rejtélyhez majd egy másik dimenzió vizsgálása adja meg: a belső dinamizmus. Az emberi pszichének vannak immanens, belső törvényszerűségei, amelyek képesek helyes irányba vezetni a fejlődést még akkor is, ha a külső körülmények kevésbé ideálisak. Ez a pszichológia optimizmusának az alapja.

A szellemi világ káosza

A pusztán technológiai és gazdasági változásokon túl, a mai fiataloknak egy még súlyosabb « ellenséggel » kell

megbírkózniuk ahhoz, hogy önmagukra találjanak: azzal a megbomlott, kaotikus szellemi világgal, amelyben maguk a felnőttek is élnek. Ha röviden akarnánk jellemezni a mai ember lelki világát, azt mondanánk: elveszett ember. Éspedig négy síkon elveszett, amint ezt Rollo May, neves humanista és pszichológus meggyőzően kifejtette (May, 1975).

1. *Belső káosz.* — A mai ember képtelen békében élni önmagával. Megbomlott belső harmóniája: érzelmei nem követik akaratát, akarata nem elég elgondolásainak megvalósításához. Ezért menekül önmagától; nem mer megállni, párbeszédet folytatni önmagával. A belső meghasonlottság egyik jele, hogy az ember nem éli a jelent. Nem azt mondjuk: nem él a jelenben, hanem azt: nem éli a jelent!

Már Pascal kifejtette, hogy semmi sem olyan elviselhetetlen az ember számára, mint a szenvedélyek, ügyes-bajos dolgok, szórakozás, iparkodás nélküli teljes tétlenség. Ilyenkor ugyanis átérzi semmi voltát, elhagyatottságát, elégtelenségét, függőségét, tehetetlenségét, ürességét. Lelke mélyéről azonnal rátör az unalom, a gyászos hangulat, a szomorúság, a bánat, a bosszúság, a kétségbeesés. Hogy ezt elkerüljük, lázas tevékenységbe menekülünk (B. Pascal, *Gondolatok*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1978, 131).

Vizsgáljuk csak meg gondolatainkat, s azt fogjuk látni, hogy egytől egyig vagy a múlt, vagy a jövő foglalkoztatja őket. A jelenre szinte nem is gondolunk; de ha mégis, csak azért, hogy ennek a világánál próbáljuk elrendezni a jövőnket. A jelen sohasem célunk; a múlt és a jelen csak eszköz: egyetlen célunk a jövő. Ezért sohasem élünk, hanem azt reméljük, hogy majd élünk; s mivel állandóan boldogságra készülünk, elkerülhetetlen sorsunk, hogy sohasem legyünk boldogok (Pascal, *Gondolatok*, 172).

Minden lelki zavarnál megfigyelhető mint kimagasló tünet, hogy a beteg nem él a jelenben. A depressziós a múltban él, a neurotikus megoldatlan gyermekkori konfliktusokhoz kötődik. A pszichotikus nemlétező jövőbe vetíti jelenét. « Neurotikus az egész társadalom! » — jegyezte meg már évtizedekkel ezelőtt Erich Fromm.

2. *Társadalmi káosz.* — Megbomlott másokhoz való viszonyunk. Korunk jelképe az ajtókra erősített zár és lakat. Még sohasem zárkóztunk el ennyire egymás elől. Telefonnal ellátott korunkban egyik legsúlyosabb társadalmi sza-

bálysértés bejelentés nélkül csak úgy bekopogni valakihez. Érkezésünket jelenteni kell, hogy az a másik « méltóképpen » fel tudjon készülni jöttünkre, hogy feltehesse a társadalmi maszkot, nehogy meglepjük, nehogy rákopogjunk féltve őrzött magánéletére.

A mai ember nem képes harmóniában élni másokkal. A nemzedékek közötti űr még sohasem volt ennyire áthidalhatatlan. Első ízben a történelem során felmerült az öregek problémája. Mi legyen velük, a társadalomnak nincs rájuk szüksége, mert nem termelnek. Elkülönítjük őket, aggok házába toloncoljuk öreg szüleinket. Egyre képtelenebbek vagyunk nagy, közös, világraszóló összefogásokra, nemzetközi célok megfogalmazására.

3. *Környezeti káosz.* — A zöld környezet elszennyeződik. Az ember elveszítette a természet iránti érzékét. Modern nagyvárosok egészségtelen, mesterséges világának vasába vertük a szellemet. Rollo May (1975) leírja egy kislány sokatmondó esetét. Azt tanulták az iskolában, hogyan kell védekezni az atomrobbanás esetében. El kell bújni a föld alá, mert a szabad ég alatt mindenhová eljut a gyilkos kisugárzás. A kislány ezzel a kérdéssel fordult anyjához: « Anyukám, nem lehetne elköltözni valahová, ahol nincs ég? » Azt akarta mondani: ahol majd nem robban atombomba. De kérdése éppen ilyen megfogalmazásban vált egy egész kor jelképéve: a mai embernek már nincs helye az ég alatt. Keze alkotta fegyverei és egyéb művei veszélyeztetik jelenlétét. A természet ma már nem otthona az embernek. Hontalanná vált.

Mikes György, Angliába szakadt magyar író és humorista, világsikerré vált « How to be an Alien » c. könyvében leírja, hogyan kirándul a természetbe az átlag angol ember. Belül a kocsijába, órákat tolong a nagyvárosi forgalomban, míg végre kiér valahogy a város peremére. Ott aztán megáll, kinyitja kocsija ablakát és a kényelmetlen ülésben nyugtalan álmok közepette tölt egy fél órát. Akkor újra nekiindul, hogy átverekedje magát a forgalmon és otthon eldicsekedjen: gyönyörű kiránduláson volt a természetben. — Mi már képtelenek vagyunk meglátni a természet szépségeit, párbeszédet folytatni a madarakkal, virágokkal, fákkal és mezővel. Ilyen szempontból kicsit mindnyájan « angolok » vagyunk.

4. *Metafizikai káosz.* — Az ember elvesztette kapcsolatát a világmindenséggel. A sehová-se-való-tartozás érzéséből fakadó szorongás megfélemlített vaddá tette. Vagy másképpen kifejezve: az ember elvesztette hitét. Legyen ez gyakorlati vagy ideológia-szülte ateizmus, a következmények azonosak: az ember elvesztette lét-alapjait.

Az ember lerázta ugyan magáról az « atyáskodó Istenképet » — írja Erich Fromm (1977), napjaink sokat olvasott humanistája — de egyben elvesztette azokat a nagy és nemes célokat is, amelyeket a vallás nyújtott neki: az önzetlenség, a szeretet, a béke és az élet tiszteletének elidegeníthetetlen jogait. A modern ember így legfájóbb létproblémái válasz nélkül maradtak.

Elemezve tovább a modern ateizmus gyökereit, Fromm kimutatja, hogy annak nincs már meg egykori « haladó » arculata, ahogyan néhány nemzedékkel korábban megélték. Akkor ugyanis a vallás elleni harcot az ember értelmébe vetett hit ihlette. A vallásosság elleni harc az irracionális hit ellen irányult. A szkepticizmus és a racionalizmus valamikor talán haladó erőnek számított; ma a relativizmus és belső bizonytalanság racionalizálása.

Széthulló személyiségünknek sok neve van: dezintegráció, elidegenülés, apátia. Amire szükségünk van: új integráció. Annak a szüksége, hogy az ember ismét egységessé, teljessé, egésszé váljon. Hogy megtalálja helyét az emberek között, a természetben, a világmindenségben, hogy visszaállítsa kapcsolatát Istenével. Röviden: hogy ember legyen:

Embernek lenni!
Csak embernek, semmi egyébnek,
De annak egésznek, épnek,
Föld-szülte földnek,
És Isten-lehelte szépnek!

(Sík Sándor, *Ember*)

A fiatalkor központi feladata az önazonosság megalapozása. Ilyen világban, mint amilyen a miénk, ez keservesen nehéz feladat. Hogy mégis vannak jól beilleszkedett, szilárd jellemű fiatalok, azt aligha szabad e kor erényeinek számlájára írni; inkább az önmagáért harcoló fiatal lélek csodáját véljük benne felfedezni.

A FIATALOK LELKI VILÁGA

Ha a felnőttkori személyi érettséget úgy fogjuk fel, mint önmagunkért vállalt felelősséget, akkor a fiatalok még csak útban vannak az így értelmezett érettség felé. Milyen állomások, útszakaszok, feladatok, veszélyek kísérik őket ezen az úton?

Az egyénné válás útjai

Eduard Spranger (1966) szerint a fiatalkori személyiség dinamikus átalakulása három nagy feladat köré csoportosítható: az én felfedezése, az élet-terv (projektum) megalapozása és az adott életkörnyezetbe való beilleszkedés. Ezek olyan kihívások, amelyek az adott fejlődési szakaszban szükségszerűen jelentkeznek, és mintegy belső dinamikus ösztönzésként vezetik át a fiatalt a gyermekkorból a felnőttkorba.

1. Az *én felfedezése* nem azt jelenti, mintha az én-tudat eddig egyáltalán nem létezett volna, hanem úgy kell érteni, mint azoknak a sajátos tulajdonságoknak a felfedezését, amelyek az egyént mindenki mástól megkülönböztethető személyként határozzák meg. A serdülőt jellemzi a felfokozott reflexió, befelé fordulás, a szubjektum világának felfedezése. Ennek a befeléfordulásnak vannak külsőleg is megnyilvánuló velejárói.

Mindenekelőtt megemlítjük a serdülőkre oly jellegzetes zárkózottságot. A serdülő minden problémája én-központú. Érdekes megfigyelni a különbséget a gyermek és a serdülő « filozófiája » között. Közismert, hogy kisebb gyermekek is tudnak igen komoly kérdéseket feltenni, különösen az élet értelmét illetően. De a kérdésfelvetésben lényeges a különbség. A gyermek leginkább így kérdez: « Hol voltam, mielőtt megszülettem? » Vagy: « Mi volt akkor, amikor még nem éltem? » Amint ezekből a kérdésekből ki-

tűnik, a gyermek még nem kutatja önmagának és létezésének értelmét: ezt magától értetődőnek találja. A serdülő kérdése ezzel szemben leginkább éppen saját értékét célozza és keresi: « Miért vagyok egyáltalán? » « Miért érdemes élni? » « Mi az élet célja és értelme? ».

Az egyénné válás (individuáció) titkának súlyos problémája ez. Kóros esetekben fiatalkori öngyilkossághoz vezet. Enyhébb formája ennek a metafizikai elmélyülésnek a naplóvezetés, végtelenül hosszú monológ-jellegű levelek írása, költői próbálkozások. Az ember titkára való rátapintás drámai időszaka ez. Éppen ezért a serdülők igen fogékonyak a természetfeletti iránt. Tizenöt-tizenhat éves korban gyakoriak a serdülőkori « megtérések ». Kár, hogy sok felnőtt később elfelejti ezt az önmaga titka előtti szent félelmet és igézetet. Ha szabad így mondanunk: felnőttkorban már túl magától értetődőnek vesszük magunkat. Nem tudunk rácsodálkozni saját létezésünk titkára. Talán ez az egyik oka annak, hogy másokat sem tudunk megbecsülni és tisztelni.

Úgy látszik azonban, hogy hasonló befeléfordulás jelentkezik a felnőttkor tetőfokán is, abban a szakaszban, amelyet az « érettkor válságának » mondhatunk. Az ember itt újra szembenéz magával és számot vet az eddig megtett útról. Ez a különbség a serdülőkori és felnőttkori válság között: a serdülőt a jövő szorongása tölti el, a felnőtt pedig inkább visszatekint az eddig megtett útra. Az eddigi évek az alkotás évei voltak. Most, a « teljes évszakban », ahogy ezt találóan nevezi Szabó Ferenc, újra jelentkezik az egzisztenciális kiértékelés, a « termések begyűjtése ». A kérdés itt nem az, mi általában az élet értelme, hanem: mi volt eddigi életemnek az értelme; érdemes-e tovább dolgozni, küzdeni, élni? A költő megfogalmazásában:

Múlton merengek jövőt várok
alvó téli táj csontra fagyott
fehér abroszán felső vérvirágok
mécsei égnek várva az új napot.

(*Szabó Ferenc, Teljes évszak*)

Az egyénné-válás folyamatának, ill. belső harcának másik megnyilvánulása a « *csavargás-ösztön* », ami öröktől

fogva jellemezte a fiatalokat. A külső bolyongás annak a belső igénynek a kifejezése, hogy az embernek mindentől és mindenkitől el kell szakadnia ahhoz, hogy önmagává váljék.

A felfokozott érzékenység, *sebezhetőség* szintén az egyénné válás folyamatának a jele. A megbecsülés és a szeretet igénye elemi erővel hajtja a fiatalt vissza az emberekhez. De itt még elsősorban önmaga elfogadásáról van szó: a serdülő szinte ösztönösen elhárítja magától a « másodrangú » ember rémét. Ez a nagy álmok, világrengető és világmegváltó elgondolások korszaka.

Végül az *önállóság*, az emancipáció igénye a születőben lévő én további kifejezője. A fiatal elhárítja mások róla alkotott véleményét és képét, elveti a másoktól felkínált programokat és utakat. A célokat maga rajzolja meg magának. Először kísérletezik. Önmagát próbálja — ez a tulajdonképpeni cél, nem pedig az « objektív » cél. Ezért sok fiatalkori « hóbortnál » hiába keressük az indítékokat — azok aligha léteznek az említett kísérletezésen kívül.

2. A serdülőkor másik nagy feladata egy *élet-cél*, életprogram kidolgozása, vagy legalább megalapozása. Ezt azonban nem szabad a pályaválasztással azonosítanunk. Egyenlőre csak irányvételről van szó, de amely egész életére vonatkozik. Fontos az a belső ösztönzés, amely ezt sürgeti és fenntartja. A gyermek az életet az események összefüggéstelen sorozataként éli meg. Hiányzik belőle az « egész » tudata. Az idő végtelennek tűnik. Szubjektív szempontból egyetlen életszakasz sem tűnik olyan hosszúnak, mint az első 12-13 év (Már csak felnőtt fejjel szoktuk emlegetni, milyen gyorsan elrepült a gyermekkor. A gyermek igazából aligha képes elképzelni saját felnőttkorát, önmagát, mint felnőttet). A serdülőkor beálltával új távlat nyílik: egy *egész* keretében cselekszik, és amit ebbe az egészbe beleső, az visszavonhatatlan; megmarad, mint saját magának egy része. A serdülő azonban még önmagában keresi a folyamatosságot: elemzi gyermekkorát és kutatja a jövőt. Ez az eszmények megszületésének pillanata.

Ilyen háttérből válnak érthetővé azok a hirtelen szakítások, amelyek nemegyszer meglepik a szülőket: a serdülő eddig magától értetődő értékeknek, ideáloknak, emberek-

nek, környezetnek fordít hátat egyik napról a másikra. Ez azonban nem pillanat műve, hanem annak a dinamikus fejlődésnek a következménye, amelynek logikáját kb. így fogalmazhatnánk meg: Úgy kell cselekednem, hogy minden helyzetnek én legyek az ura.

3. Végül a serdülőkor harmadik nagy feladata: *belenőni a sajátos életkörnyezetbe.* Nem mintha a fiatal eddig légüres térben élt volna. Eddig is ugyanez a környezet vette körül, de ez eddig « adott világ » volt. Most személyes valósággá kell válnia, azaz « elfogadott világgá ». Ez hosszantartó folyamat, végső állomása a felnőttkor. A továbbiakban ezt a folyamatot bontjuk elemeire.

A fiatalok öt világa

A felnőttéválás elsősorban nem társadalmi probléma, hanem a fiatalok személyes, lelki világának dinamikus átalakulása. A folyamat a kamaszkorral kezdődik és valahol a harmincas évek körül tekinthető csak befejezettnek. Boelen (1978) a « fiatalok öt világáról » beszél. Az ő elemzéseiből kiindulva kísérjük most végig a fiatalokat ezen az úton.

1. *A « kiskamaszok » aránytalan világa.* — A kamaszkor első észlelhető jelei testi szinten jelentkeznek: a fejhez viszonyítva a végtagok aránytalanul megnyúlnak, a kezek és lábak már majdnem felnőtt nagyságúak, akárcsak az orr. A növés harmoniája ezúttal mintha megbomlott volna (szaknyelven ezt úgy mondják: az aszinkrónia elvét követi) és csúfot akarna űzni a serdülőből. Fölösleges hangsúlyoznunk, hogy ezek a hirtelen és gyökeres testi változások a kamaszt csöppet sem kellemes fizikai, de mindenekfölött lélektani helyzetbe taszítják. A kamasz már testalkatánál fogva is « kilóg » környezetéből. De itt nemcsak esztétikai szempontokról van szó, hanem a személyiséget is mélyen érintő elváltozásokról. Az embernek ugyanis nemcsak *van* teste, hanem az ember maga a *teste.* A test a külvilággal folytatott párbeszéd eszköze. A gyermekkorban oly arányos, jól kezelhető és közvetlenül megtapasztalt test most hirtelen használhatatlan kommunikációs eszközzé válik. Sőt, egyenesen elidegenedik a személyes egésztől. A test-szubjektumból test-objektum lesz.

Ekkor jelentkezik a jólismert « filozófálási » hajlam a kiskamaszoknál. Az eszmék világában keresnek kárpótlást az elveszett testért. Ez jelentős újdonság a lelki fejlődésben, mert a serdülő ekkor teszi az első lépéseket a világban a konkrét, pusztán testi jelenlétből az elvont, szellemi-lelki jelenlét felé.

Az elvont, szellemi világba való belépés első felfedezése az, hogy a dolgok « strukturáltak », azaz elemeire bonthatók és ismét összerakhatók. A kiskamasz világát jellemzi a *struktúrák varázsa.* Ez kifejezésre jut egyrészt a kamaszkori gyűjtési szenvedélyben, másrészt a « csúfnevekben », amelyeket a kamaszok nagy előszeretettel használnak és bőkezűen osztogatnak elsősorban egymásközt, de felnőtteknek is. Minden tanár jól ismeri ezeket a gyakran igen találó és szellemes meghatározásokat, amelyek egy-egy jól megfigyelt és ügyesen kiszúrt tulajdonságon alapulnak. Maguk a kamaszok sem bánják, hogy társaik körében csúfnevük van. Két dolgot olvasnak ki belőle: azt, hogy valaki érti őket és hogy valahová tartoznak.

A struktúrák varázsa mégis a legjellegzetesebb módon a titkos kamaszkori csoportokban jut kifejezésre. Ezek a társadalmi struktúrákkal való első találkozást, ill. azok felfedezését, egyben azok kipróbálását jelentik. Az ilyen csoportok tagjai sajátos nyelvet használnak, titkos helyeken tartanak összejöveteleket, heteket és hónapokat fordítanak a titkos szervezet szabályainak kidolgozására, esküvel kötelezik magukat hűségre és titoktartásra, szerepeket osztanak ki egymásközt, stb. Persze a klub nemsokára felbomlik. Ha irodalmi példát keresünk erre a jelenségre, nem kell érte a szomszédba mennünk: a Pál-utcai fiúk szinte iskolapéldája ennek. Élethűen tükrözi vissza a titkos klubok belső szerkezetét a híres, tragikomikus « gitt-egylet ». Ott minden megvan, ami egy ilyen klubot jellemez: tolvajnyelv, eskü, titoktartás, titkos szertartás (« gitt-rágás »), szabályok, szerepek (elnök, titkár, pénztáros, tagok), büntetés.

A kamaszkori ritualizmusnak van azonban a társadalmi struktúrákkal való kísérletezésen túl egy mélyebb értelme is: a szimbólumok felfedezése. A serdülő megéli azt, hogy a valóság túlmutat rajta, saját zárt, konkrét világán és nincs hozzá közvetlen út. Ez azért fontos mozzanat, mert ezáltal kezdi el keresni helyét a világmindenségben, ami a

személyi érettség szempontjából oly fontos egzisztenciális biztonságérzethez adja meg az alapokat.

2. *A kamaszkor táguló világa.* — A kamaszkor e szakaszának újdonsága az elvont világba való teljes belépés. A serdülő most az « eszmék » világában él. Felfedezi az elvont és logikus gondolkodás lehetőségét, valamint a tudományok világát. Szívesen és sokat vitatkozik, csak a vita kedvéért. Ezzel egyben kitágul világa: képzeletben felfedezővé és kalandorrá válik, messzi tájak érdeklik, kedvenc olvasmánya az útleírások. Az *ismeretlen varázsa* e fejlődési szakasz jellegzetes érzelmi háttere. Emlékezzünk csak Nyilas Misire, milyen mohón issza idősebb barátja fejtegetéseit a magyarok eredetéről, őshazájáról:

« Nagy úr felült az ágyon s így szólt:

— Látja kis Nyilas, ez borzasztó... Tudja mit olvasok?... A magyar nemzet legősibb történetét, azokat az utazásokat, amiket a magyarság őshazája felé végeztek eddig magyar emberek.

Erre Misi mohón nézett fel, ez az egy téma, talán az egyetlen, ami most meg tudja őt ragadni, egyszerre mohó láz és éhes vágy támadt benne s kívánta hallani, amit Nagy úr mondani akart ». (Móricz Zs.: *Légy jó mindhalálig,* Bpest, 1956, 196).

Az ismeretlen varázsa megmutatkozik hobby-jában, gyűjtési szenvedélyében is: a serdülő most inkább vegyi kísérleteket végez, érdekli az elektromosság, modelleket gyűjt és épít. A rituális klubokat felváltják a kamaszkori bandák. Ezek szerepe abban van, hogy elszakítsák a serdülőt a szülők által rászabott identitástól. Mindenben « rájuk », azaz barátaira hivatkozik, « velük » azonosul: viselkedésben, szóhasználatban, öltözködésben, gondolkodásmódban. Erkölcsi szinten a bandában tanulja meg a « fairplay », a becsületes játék elvét. Mert a banda könyörtelenül kizár minden elhajlót, aki nem akarja mindenben osztani csoportjának nézetét. Éppen a napokban olvastam az újságban egy 13 éves japán kislány megrázó esetét, aki öngyilkosságot követett el azért, mert társai « gyávának és árulónak » bélyegezték meg, mivel valamiben nem osztotta csoportja nézetét.

3. *A serdülőkor negatív világa.* — Ez a fejlődési szakasz fiúknál 14-16, lányoknál 13-14 éves korban szokott bekövetkezni. Jellegzetes tartalma a belső bizonytalanság, a tekintély elvetése, a titkolózás és a lázadás. Negatív szakasz azért, mert a serdülő hirtelen elzárkózik még társai elől is: unatkozik, nem érdekli semmi, magányos. Céltalanul bolyong, önkényes, kiszámíthatatlan, ideges, nem tud mit kezdeni magával. Semminek sem látja az értelmét, semmi sem számít. Nem érti önmagát és azon töpreng, normális-e? Úgy véli, abszurd dolog egyáltalán élni.

Érdekes és tanulságos megfigyelni a kamaszkor e szakaszában jellegzetes kifejezéseket. Talán a leggyakrabban használt szó a « pokol »: menj a pokolba! (ha szólnak hozzá), pokolian unatkozik, az iskolában pokoli napja volt, stb. Gyakoriak az ilyen kifejezések is: « Itt semmi sem történik » (egzisztenciális unalom); « Hagyjatok magamra », « Senki sem szeret » (egzisztenciális, társadalmi visszahúzódás); « Mit bánom én » (egzisztenciális közömbösség)..

A serdülőkornak ez a leggyakrabban félreértett szakasza. Minket itt elsősorban a serdülő belső világa érdekel: mit él meg? Úgy látszik, a központi téma itt az *önmaga elégtelenségének megélése.* Felfedezi, saját maga és minden létező esetlegességét (kontingenciáját), nemszükségszerű létezését. Ez a transzcendencia megsejtésének belső ösztönzése. Ha így értelmezzük ezt a fejlődési szakaszt, akkor egyáltalán nem mondható negatívnak. Pozitív kategóriában kifejezve: ekkor teszi meg a serdülő az első lépéseket az önmagához visszavezető úton.

A negatív szakasz mind a serdülőben, mind a szülőben a tehetetlenség érzését kelti. A serdülő elhárít magától minden kívülről felkínált segítséget. Bármit tesznek is a szülők, semmi sem jó. Sajnos, úgy látszik valóban nincs is pedagógiai elv, amit erre a periódusra lehetne ajánlani. Talán az egyetlen tanács: a negatív szakaszt próbáljuk pozitív jelenségként felfogni és várjuk ki, amíg elmúlik magától. Ez a pszichés « köldök-zsinór » elvágásának az ideje és nem igen lehet mást tenni, mint kivárni a « szakadást ».

4. *A személyes én ébredésének mindenható világa.* — Bár mindig kockázatos korhoz kötni a szakaszokat, talán a legkevésbé tévedünk, ha ezt a fázist a 15-16 évre tesszük.

Jellemzi a serdülő önmagára ébredése. Mintha mély álomból ébredne: egy csodálatos világra nyitja szemét, tele értelemmel és ígérettel. Első jele, hogy már nem unatkozik, nem érzi magát magányosnak. Jóllehet még mindig igényli az egyedüllétet, ez már nem magányosság és unalom: zenét hallgat, erdőben, folyóparton bolyong, fűben heverészve álmodozik. Alapvető élménye éppen a csodálkozás. Egyedüllétét kitölti önmaga nagyszerűségének, páratlanságának a tudata. Az *én varázsának* a fázisa ez. Az egyedüllétet is azért keresi, hogy csodálja és élvezze énjét. A serdülő elért az érettséghez vezető út végére; most rá kell lépnie az érettség útjára. Egy kivételével minden föltétele megvan ehhez. Nevezetesen:

Megszabadult a mechanikus okság megkötöttségétől és felfedezte a szabadság lehetőségét. Ez már kreatív, alkotó szabadság, amellyel képes távlatban nézni életét, azaz terveket szőni jövőjéről. Ezzel egyben képessé vált arra, hogy vállalja önmagáért a felelősséget. Szabadság és felelősség ugyanis elválaszthatatlan fogalmak. Aki nem szabad, az nem is felelős. A serdülő elkezd az általános lehetőségek kategóriájában gondolkodni. Egészen új érzés jelentkezik benne, amit Boelen (1978) a *capax universi*, a mindenhatóság érzésének nevez: a serdülő most végtelenül nagynak és mindenre képesnek érzi magát. A lehetőségeknek nincs határuk. A serdülőkori mindenhatóság irodalmi példáját megtaláltuk Dosztojevszkij *A kamasz* c. ismert könyvében. A kamasz így vall magáról:

« Eszmém a következő: Rotschild akarok lenni. Felszólítom az olvasót, őrizze meg nyugalmát és komolyságát.

Ismétlem: eszmém az, hogy Rotschild akarok lenni, olyan gazdag akarok lenni, mint Rotschild; nemcsak éppen gazdag, hanem éppenséggel olyan gazdag, mint Rotschild. Minek, miért, mi célból: erről majd alább lesz szó. Egyelőre csak annyit, hogy célom elérése matematikailag biztosítva van.

Mi sem egyszerűbb ennél, a titok lényege két szóval kifejezhető: kitartás és folyamatosság ». (Dosztojevszkij: *A kamasz*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1964, 87).

Majd sorravéve a lehetséges ellenvetéseket, egyenként elveti azokat és ismételten leszögezi, hogy igenis képes

tervének megvalósítására. Itt nem annyira a tartalom a fontos, hanem az a filozófia, amely a kamaszt fűti: az ember mindenre képes; nincs olyan dolog, amit kitartással és folyamatossággal ne lehetne elérni. Ez a serdülő jellegzetes életfilozófiája ebben a fejlődési szakaszban.

Valami azonban még hiányzik a serdülő tudatából ahhoz, hogy megvalósítsa a hiteles személyi érettséget: *korlátainak tudata.* A « capax universi », a mindenhatóság érzésének alapján érthetjük meg a jólismert kamaszkori jelenségeket, mint amilyen az abszolutizmus, idealizmus, eltúlozás, tényállásokkal szembeni csökönyös magatartás. A fiatal úgy éli meg magát, mintha ő lenne ebben a pillanatban az egész világ és mintha ő lenne nemének egyedüli képviselője. Nyitottsága, szabadsága, felelősségvállalása, páratlanságának tudata, lelkesedése nem ismer határt. Még nem érzi, nem fogja föl, hogy hasonló élményük másoknak is van, tehát nincs egyedül a világon.

Radikalizmusa ösztönzi a fiatalt fejlődésének ebben a szakaszában arra, hogy elvessen minden hagyományos értéket, ill. intézményt: iskolarendszert, erkölcsi értékrendszert, társadalmi elvárásokat, politikai szervezeteket, egyházat, stb. A « rothadt világ » megreformálásának a megszállottja. Ez a « Messiási-komplexus » persze igen irritálja, idegesíti a felnőtteket, amit még csak tetéz a fiatal magabiztossága, hogy mindenhez ért, mindent a legjobban tud. Mi ennek az idealizmusnak az alapja és szerepe?

A serdülőnek valójában újra felül kell vizsgálnia az összes eddigi értékeket. Azok ugyanis eddig kívülről felkínált értékek voltak; most személyessé kell őket tenni. Itt elsősorban a nagy, általános értékekről van szó, mint igazság, jóság, becsületesség, stb. És még valami jellemző erre a fázisra: a szép kategóriájának felbukkanása. Nemcsak a külvilágot, a természetet találja szépnek, hanem önmagát, külsejét és szobáját is szépíti. Ez az új képesség, az « esztétikum jelensége » készíti elő a visszatérést az objektív világba. De legfontosabb szerepe: felkészíteni a fiatalt az igazán személyes találkozásra a másneműekkel — a szerelemre.

5. *Ifjúkor: a személyes döntések világa.* — Lényegében a felnőtt státus (állapot) elérésének a szakasza. A fiatalnak

már nagyon konkrét feladatokat kell megoldania: pályaválasztás, házasság és társadalmi felelősségvállalás. Talán ezért is tart a legtovább: lányoknál 18-28, fiúknál 20-30 éves korig. Itt azonban elsősorban nem az a lényeges, mennyire sikeres a fiatal a társadalom szemében az említett feladatok megoldásában, hanem az mennyire képes beépíteni ezeket a döntéseket személyes énjébe.

Az ifjúkor a személyi érettség megalapozásának utolsó állomása. A fiatalnak rá kell döbbennie arra, hogy rajta kívül mások is léteznek, akik ugyanolyan jogokkal rendelkeznek, mint ő.

Életbevágóan fontos döntések, sokszor éppenséggel visszavonhatatlan döntések ideje ez: hivatás, házasság, fogadalmak. Minden döntés pedig lemondást is jelent: elvenni ezt a lányt azt jelenti, hogy le kell mondani a többiről; a mérnöki pálya választása lemondást jelenthet az orvosi hivatásról stb. Ha a fiatal többé-kevésbé kielégítő módon meghozta ezeket a további életét lényegesen meghatározó döntéseket, a fiatalkori fejlődés lényegében befejeződött és megkezdődik a felnőttkor.

AZ ÖNAZONOSSÁG KIALAKULÁSÁNAK ÚTJAI

Az élet ajándék és feladat! — ez az igazság magában foglalja az emberi létezés kettős távlatát: istenit és emberit. Senki sem önmaga megteremtője, de ugyanakkor mindenki önmaga megalkotója. Az élet — saját életünk mindazzal amit általában e szón értünk — ránkbízott feladat. *Felelősek vagyunk önmagunkért*! Ahhoz azonban, hogy ezt a felelősséget vállalni tudjuk, először válaszolnunk kell egy alapvető kérdésre: « Ki vagyok én? ».

« Ez vagyok én! » — ez a tömör állítás fejezi ki azt, amit a lélektan *önazonosságnak* vagy identitásnak nevez. Az önazonosság ma sokat emlegetett fogalom, különösen a fiatalok tanulmányozásában. A fiatalkor nagy feladata ugyanis éppen az önazonosság végleges megalapozása. Egy serdülő lány fölváltva három kézírást is használt. Mikor megkérdezték tőle, miért nem következetes, ezt válaszolta: « Hogyan tudjam, milyen kézírással írjak, amikor nem tudom, ki vagyok? ».

Önazonosság és társadalmi szerep

Önazonosságunk alakulásában két tényező játszik lényeges szerepet: a társadalmi közeg, amelyben a serdülő él és egy belső, megállíthatatlan ösztönzés, amely egyre nagyobb önállóság felé sodorja. Lényegében azonban mindkettő azonos célt szolgál: a fiatal felnőtté válását az adott társadalomban, amelyben képes önmagáért és másokért felelősséget vállalni. Ez egyébként is az « érettség » legtágabb értelemben vett meghatározása.

Az önazonosság kialakulásának *társadalmi modelljét* meggyőzően elemzi Secord és Backman (1972). Kiindulópontként a reflexív gondolkodás képességét veszik. Csak az ember rendelkezik azzal a képességgel, hogy gondolkodni tud saját testéről, viselkedéséről és arról, hogy mások hogyan látják őt. Minden emberben él a saját magára

vonatkozó ismereteknek és érzelmeknek valamilyen együttese. Ennek kialakulásában az egyénnek az az észlelése játszik lényeges szerepet, hogy mások hogyan látják őt. Az ember arra vonatkozó észlelését, hogy egy bizonyos konkrét csoport milyennek látja őt « szubjektív nyilvános identitásnak » nevezzük. Az egyénnek annyi nyilvános identitása van, ahány csoportot ismer. Úgy hiszi ezek a csoportok, más-más módon látják őt. Végül is azonban ezekkel a különböző személyekkel való tapasztalatok alapján kialakít önmagáról egy belső fogalmat, egyfajta magot, amely személyes, szubjektív fogalmát jelenti önmagáról. Ezt szoktuk az « én » szócskával jelölni.

Az én-kép, mint a szubjektív nyilvános identitások együttese, kialakulásában úgy fogható fel, hogy a személy sorra belekerül különböző szociális *szerepekbe.* Ahogyan az egyén ide-oda vándorol a társadalmi struktúrában, a legkülönbözőbb szerepkategóriákba kerül. Előbb kisfiú, kislány, majd lusta nebuló, vagy szorgalmas kisdiák, Péter öccse, Jóska nővére, Pali legjobb barátja, egyetemi hallgató, Mari férje, kétgyermekes családanya, stb. Az egyén minden alkalommal ill. minden élethelyzetben bizonyos szerepet tölt be. Közben megtanulja úgy látni önmagát, ahogyan különböző szereppartnerei látják őt. Minden helyzetben megtanulja, hogy a többiek milyen *elvárásokat* kapcsolnak egy-egy szerepkategóriához és kialakítja a megfelelő szubjektív nyilvános identitást. Ez azonban még nem szükségszerűen hiteles önazonosság. A társadalmi elvárások ugyanis éppen a serdülőkorban bizonyulnak elégtelen magyarázatnak az identitás kialakulásához.

Társadalmi nyomások a serdülő életében

A mi kultúránkban a társadalom sokat követel a fiataloktól lelki téren — megköveteli, hogy felnőtté váljanak —, viszont nem nyújt semmiféle előzetesen megfontolt és kidolgozott viselkedésmodellt, amely segítené őket a felnőtté válás útján. A primitívebb kultúrákban mindenütt megtaláljuk ezt a modellt. A beavatási szertartás határt húz gyermek-és felnőtt-kor között, majd pedig tilalmak és büntetések, ill. jogok határozzák meg a serdülő visel-

kedését, azaz korhoz mért szerepét. A normák, tilalmak, tabuk és jogok egyértelműek, és nem a serdülőnek kell eldöntenie, engedelmeskedik-e nekik, vagy sem, mert az esetleges engedetlenséget büntetés követi, az alkalmazkodás pedig általános elismerést vált ki. A serdülő ily módon biztonságban érzi magát, nemcsak társadalmi viszonylataiban, hanem abban a saját magára vonatkozó meggyőződésében is, hogy most már nem gyermek.

A mi kultúránkban a helyzet egészen más. Az egyéni « beérés » fogalma összeegyeztethetetlen egy előre megadott és pontosan meghatározott modellel. Az iniciációhoz, beavatáshoz hasonló szertartás hiánya csak növeli a serdülő zavarát és szorongását. Ennek következtében viselkedése kiszámíthatatlanná válik. Neki azt mondták, felnőtté kell válnia; de azt már elfelejtették megmondani, hogyan.

Mivel ennyire bizonytalan saját céljait illetően, a belső zavar megoldását a külvilágban keresi. Erre sem a családban, sem a tágabb társadalmi körben nem talál kielégítő választ, így még jobban elbizonytalanodik. Ezt a bizonytalanságot és zavartságot gyakran még csak növelik a szülők. Állandóan figyelmeztetik, hogy már nem gyerek, tehát itt az ideje, hogy nagyobb felelősséget vállaljon; mikor azonban megpróbál eszerint viselkedni, vagyis függetleníti magát, jön az intés, hogy mégiscsak ők a szülei, ők tudják jobban, mi válik javára. Ha nincsenek a másik nemmel kapcsolatai, a szülők aggodalmukat fejezik ki; de ha netán ilyen kapcsolatba bocsátkozik, állandó szülői óvásokkal kell szembetalálnia magát.

A probléma tehát a *függetlenségért való harc.* A serdülő küzd függetlenségéért, és ezért hevesen bírálja a felnőttek oltalmazó tekintélyét. Nem akarja elfogadni tanácsaikat arra vonatkozóan, hogyan öltözködjön, hogyan használja fel idejét, miben higgyen. Másrészt képtelen összehangolni független tevékenységét, mivel nincs meghatározott célja. Következésképpen újra a felnőttektől való függőségre van kárhoztatva. Ha ekkor szüleihez fordul támaszért, két eset lehetséges: vagy megkapja a támaszt, vagy nem.

Ha megkapja a kívánt támaszt, újra biztosnak érzi magát, de egyúttal gyereknek, aki elfutott a felnőttségért vívott harc elől. Ez mélyen sérti önérzetét. Hogy ettől

megóvja magát, lázadnia kell az ilyen gyerekes visszahanyatlás ellen. Ám az önmaga elleni lázadás azt jelenti, hogy elfogadja, elismeri saját gyengeségét, éppen azt, amit tagadni próbált. Ezért kívül keres « ellenséget », akire ráirányíthatja haragját. A választott ellenség természetesen leginkább a szülők.

Ha viszont a szülők nem elégítik ki a serdülő regreszszív követelményét, szorongása növekszik és ismét csak vádolja őket, hogy túl sokat követelnek meg tőle, nem értik stb. Mi következik mindebből? Az, hogy a serdülő végleges kibontakozásának egyik nagy lélektani veszélye, ha nem képes, vagy nem adnak neki lehetőséget, alkalmat arra, hogy kifejezze ezt a függetlenségéért való küzdelmet. Vészjelnek számít, ha egy serdülő semmi jelét sem mutatja a « lázadásnak », a függetlenségért való harcnak (Josselyn, 1964).

A függetlenségért folytatott fiatalkori harc drámai leírását ismét Dosztojevszkij *A kamasz* c. regényében találtuk meg. Arkagyij Andrejevics Dolgorukij, a « kamasz » így vall « eszméjéről »:

— « Mindenkinek megvan a maga eszméje — mondtam és merően néztem a tanárra, aki csak hallgatott és mosolygott.

— Magának is? — kiáltotta a semmibevett.

— Hosszú lenne elbeszélni... Az én eszmém részben mindenesetre abban áll, hogy békén hagyjanak. Amíg van két rubelem, magamnak akarok élni, senkitől sem függeni (legyen nyugodt, előre tudom az ellenvetéseit), és semmit sem csinálni... még az emberiség nagyszerű jövőjéért sem óhajtok munkálkodni, amire Kraft urat itt az imént felszólították. Első helyen áll az egyéni szabadság, mármint az én szabadságom, egyéb nem érdekel.

— Meglehet, hogy van még más eszmém is, az emberiséget akarom szolgálni, és talán tízszer annyi szolgálatot is teszek majd az emberiségnek, mint mindezek az igehirdetők; de azt kívánom, hogy ezt tőlem *senki se merje követelni*, ne kényszerítsenek rá, mint Kraft urat; szabad vagyok, jogom van hozzá, hogy a kisujjamat se mozdítsam, ha nem akarom ». (Dosztojevszkij: *A kamasz*, ford. Szőllősy K., Európa, Budapest, 1964, 63. old.).

Szülők szerepe az önazonosság kialakulásában

Az önazonosságot úgy is meghatározhatjuk, mint az egyéni egyedülállóság tudatát. Mikor a serdülők biztosak saját identitásukban, elszakíthatják a gyermeki függőség szálait és új kapcsolatot teremthetnek szüleikkel: mint felnőtt fiak ill. lányok folytathatják velük tovább a párbeszédet. De ez csak a serdülőkor végén szokott bekövetkezni. Maga a serdülőkor az identitás megszületésének a kora. De már koragyermekkortól kezdve vannak előzményei: a felnőttekkel, különösen a szülőkkel való *azonosulás*, identifikáció. A serdülőnek ugyanis felfokozott szüksége van jelentős (szignifikáns) felnőttre, akivel azonosulhat. Az identifikáció által a serdülő « bekebelezi » a csodált felnőtt tulajdonságait. Hogy ez bekövetkezzék, fontos, hogy a szülőkön kívül más felnőttek is tartós érdeklődést tanúsítsanak a serdülő iránt (Miller, 1974).

Nem minden identifikáció pozitív. Ha a jelentős felnőtt brutális és agresszív, a társadalom pedig mégis sikeres és fontos személynek ismeri el, akkor a serdülő ezeket a tulajdonságokat is magáévá teszi. Bár nem célunk a moralizálás, szükségesnek tartjuk, hogy felhívjuk a figyelmet itt egy újkori jelenségre: a televízió-filmek hőseire. A legtöbb tv-film üzenete szerint a konfliktusok legalkalmasabb megoldása a fizikai agresszió (az ellenséget le kell lőni, agyon kell verni stb). Egy új kategória nyer polgárjogot: az « egészséges », « hasznos », « pozitív » erőszak. A tv-filmek elemzése azt mutatja, hogy a legnagyobb « hullagyártók » éppen a szuper-hősök. Ennek nem kimondott üzenete: az erőszak kívánatos jellemvonás (Bandura, 1981). Fontos tudnunk, hogy a serdülő elsősorban nem azzal azonosul, amit a felnőttek neki mondanak, vagy amilyenné nevelni szeretnék, hanem azzal, amit náluk lát. Innen érthető szülők gyakori panasza, hogy gyermekük legrosszabb tulajdonságaikat « örökli » tőlük. A szülők is mindenekelőtt személyiségükkel nevelnek, csak másodsorban oktatással vagy üdvös intelmekkel. Koragyermekkortól kezdve.

A szülővel való azonosulás fontos szerepet játszik a gyermek *biztonságérzetének* megalapozásánál. Az identifikáció által ugyanis a magáévá teszi a szülők erkölcsi erejét és helytállását (adekvát mivoltát), és ezáltal önmagát

is ilyennek: erősnek, megfelelőnek, életképesnek érzi. Az identifikáció folyamatát megkönnyíti, ha a modell vonzó személy. A gondoskodó, megértő szülő kétségtelenül jobb modell, mint a közömbös. Ha mindkét szülő jó modell, a gyermek bizonyos fokig mindkettővel azonosul. De jellemző módon a gyermek több hasonlóságot fedez fel a vele azonos nemű szülőben (ruha, hajviselet, szexuális anatómia), következésképp vele erősebben azonosul. Fontos hangsúlyoznunk, hogy az identifikáció nem « minden-vagy-semmi » folyamat, hanem a gyermek bizonyos fokig azonosul mindkét szülővel, és ahogy a szociális környezet tágul, más, családon kívülálló személyekkel is.

Az identifikációnak két fontos következménye van: a szexuális identitás és a lelkiismeret alapjainak megvetése. A *szexuális identitás* elemeit a gyermek egész biztosan a családi környezetben építi magába, elsődlegesen az azonos nemű szülővel történő identifikáció útján. Ez abban nyilvánul meg, hogy magáévá teszi saját nemének értékeit, érdekkörét, viselkedésformáit. Az olyan fiúk, akik gyakran, ill. huzamosabb időn keresztül apa nélkül élnek (az apa ingázó, vagy kamionvezető, vagy más oknál fogva távol van családjától), bizonytalanabbak szexuális identitásukban, mint az állandó apai jelenlétben nevelkedők. Persze, ez sem kizárólagos adat, hiszen vannak jól beilleszkedett férfiak és nők, akik azonos nemű szülő nélkül nevelkedtek. Ennek megértéséhez tudnunk kell azt, hogy a szexuális identitás kialakulásában a kognitív elem a legfontosabb tényező, vagyis a gyermek önmeghatározása mint fiú ill. lány. Ez az önmeghatározás végez szűrést a játékok, tevékenység, értékek, motívumok és gondolkodásmód megválasztásánál. Ez a szexuális önmeghatározás már 5-6 éves korban egészen szilárd.

A *lelkiismeret* alapjait is az identifikáció folyamata rakja le. A törvény fogalma az apai akarat útján lép a gyermek tudatába. Az erkölcsi felelősségtudat kibontakozásának szempontjából nem közömbös, milyen a modell, amellyel a gyermek azonosul. A túlságosan engedékeny és laza légkörben nevelkedett gyermek nem tanulja meg a közvetlen kielégítés elhalasztásának módját és értékét, tehát könnyen hedonista, amorális személlyé alakulhat. Ausubel és Sullivan (1970) megfigyelése szerint jól beilleszkedett személyek-

nek leginkább mérsékelten szigorú, fegyelmezésben következetes szülei voltak. Az ilyen gyermek előnye az, hogy értékirányultságát illetően magabiztos.

Első tekintetre talán úgy tűnhet, hogy kissé eltávolodtunk a fiatalkori önazonosság problémájától. Ez azonban csak látszat. A szülőknek és nevelőknek tudniuk kell azt, hogy a serdülőkorban már nem sokat ér a « no, kezdjünk mindent elölről » nevelési elv. Az alapokat már leraktuk — lerakták a korábbi évek. A serdülőkor leginkább már csak azt hozza felszínre, ami eddig talán lappangva, de hatékonyan jelen volt a gyermek lelki világában.

Koraszülött önazonosság

A serdülőkor az életnek az a fordulópontja, amikor véglegesen ki kellene alakulnia a felnőttkori személyazonosságnak, ill. legalább szilárd alapokra kellene helyezni és helyes irányba elindítani annak további fejlődését. Sajnos, ez a folyamat zátonyra is futhat. A serdülőben összeomlóban van egy világ: a gyermekkor világa, és kialakulóban van egy másik: a felnőttkor világa. Ennek következtében a serdülő nem tudja, ki ő: már nem gyermek, de még nem is felnőtt. A gyermekkori világ összeomlása növekvő szorongást okoz. Ez a szorongás megszűnik, mikor megtalálja helyét a társadalomban, megalapozza társadalmi státusát, pályát választ és felelősséget vállal családjáért.

A felnőttkori státus és a vele járó önazonossági tudat azonban nem előre megadott keret, amibe egyszerűen bele kell illeszkedni. A serdülőnek előbb ki kell kísérleteznie, melyik életformában talál legjobban magára, melyik ígéri legmegbízhatóbban személyisége megvalósítását, vagy ahogy mondani szoktuk, a személyi boldogságot. Valóban, a serdülőkort egészen értelmesen és elfogadhatóan kifejezhetjük a kísérletezés kategóriáiban. A serdülő kísérletezik önmagával: érzelmeivel, képességeivel, hajlamaival; kísérletezik az emberekkel: ideálokat keres, udvarol; végül kísérletezik a hivatásokkal: ifjúsági csoportokban, önképzőkörökben, különféle klubokban próbálja alkalmasságát. Csak ezután kerül sor a döntésre: elfogad egy adott életformát annak minden velejárójával, megalapozza társadal-

mi státusát, és következésképpen megtalálja személyazonosságát.

Ha azonban a serdülőnek nincs lehetősége vagy bátorsága a kísérletezésre, a szorongás feloldása céljából belemenekülhet egy előre megadott státusba; más szóval, elfogad egy bizonyos életformát, amely kívülről esetleg biztosítja a helyét az emberek között, de nem biztos, hogy a serdülő önmagára talál ebben az életformában. Minden társadalmi szereppel ugyanis pontosan meghatározott viselkedési elvárások járnak. Ebben a szerepben így kell viselkedni, abban úgy; én most tehát ez vagyok: orvostanhallgató, kispap, katonatiszt, férj, feleség, anya, stb. Figyeljük meg a hangsúlyt: a hiteles önazonossági tudat arra a kérdésre ad választ, hogy *ki* vagyok; a nem-hiteles csak arra, *mi* vagyok. Ez — a menekülésből vállalt — önazonosság hamis, mert nem egyéni, éretlen, ezért bizonyos értelemben « *koraszülött* ». Az ilyen ember másoktól kölcsönvett szerepet játszik (Szentmártoni, 1978).

Amíg így elemezzük az önazonosság kialakulásának útjait, az az érzésünk támad: a társadalmi modell nem képes maradéktalanul megmagyarázni az önazonosság belső dinamizmusát. Más szempontokra is szükségünk van. Melyek ezek?

Az identitás az önmagunkról alkotott fogalomban nyilvánul meg. Ez a fogalom nemcsak pozitív elemeket, tulajdonságokat tartalmaz, hanem kiterjed a negatív vonásokra is. Létrejöttéhez szükség van egy szilárd keretre, amely szavatolja a tartósságot és következetességet. Ezt a szilárd keretet az *értékrend* biztosítja. Ezért az identitás kérdését nem lehet elválasztani az értékek problémájától. Ahhoz ugyanis, hogy az önmagunkról alkotott fogalom személyiségünk szilárd pillére lehessen, és ugyanakkor tájékozódni tudjunk az állandóan változó világban anélkül, hogy elveszítenénk a magunk és a külvilág közötti különbözőség érzékét, hűnek kell maradnunk bizonyos alapértékekhez. Ezeket az értékeket az ember nem önmagában találja meg, hanem az élet valóságában kutatja, vagyis *objektív értékeket* keres. Ezzel egyben visszatér a nekiajándékozott élet misztériumához, vagyis a természetfeletti dimenzióhoz.

Az önazonosság kialakulásának társadalmi modellje nem veszi figyelembe ezeket a belső dinamikus erőket, ezért nem tartjuk kielégítőnek az érett önazonosság értelmezéséhez. Emellett van a modellnek egy nem kimondott téves antropológiai háttere: arra a feltevésre épít, hogy az ember « tabula rasa », fehér ív, amire a társadalmi környezet azt ír, amit éppen akar. Ennél a pontnál szükségesnek tartunk egy rövid elméleti kitérőt.

A kognitív pszichológia új emberképe

Az általános pszichológiában a « fejlődés » fogalma az egyén életében történő folyamatos változásokat jelöli a születéstől kezdve egészen felnőttkorig. A fejlődés tehát nem azonos a növekedéssel; tágabb fogalom, magába foglalja mind a növekedést, mind a szocializációt (nevelést). Looft (1973) amerikai pszichológus, kitűnő tanulmányában

megkülönböztet két nagy modellt: az ún. mechanisztikus és organizmikus modellt. Mindkettő a fejlődés dinamizmusára keresi a választ.

1. A *mechanisztikus modell* a fejlődést kvantitatív, mennyiségi változásként érti. Az ember reaktív, azaz alapjában véve passzív organizmus, amely reagál a külvilág ingereire. A fejlődési dinamizmus tehát nem az emberben van, hanem a külvilágban: a társadalom, a szülői nevelés, a közvetlen környezetben jelenlévő jelentős személyek határozzák meg az ember kivé válását. A fejlődés folyamán történő változásokat úgy kellene értelmeznünk, mint egyre növekvő alkalmazkodást a kulturális elvárásokhoz.

2. Az *organizmikus modell* viszont a fejlődést kvalitatív, minőségi kategóriában látja: az ember aktív szervezet, azaz a fejlődés dinamizmusát önmagában hordozza. A külső hatások csak elősegíthetik, vagy gátolhatják ezt a dinamizmust, de lényegében nem határozzák meg. A fejlődés eszerint kortól függő strukturális változások sora, amelyek pontosan meghatározott cél felé haladnak.

E két modell két táborra szakította a pszichológusokat. Az ellentét az öröklés és nevelés vitája néven vált ismertté. A mechanisztikus modell hívei szerint a személyiség önkényesen alakítható és formálható. Innen a híressé vált mondás: « Adjatok egy tucat egészséges gyermeket, és azt csinálok belőlük, amit akarok: orvosokat, kereskedőket, jogászokat, vagy éppenséggel koldusokat! » Az organizmikus modell az ellenkezőjét vallja: a személyiség kibontakozását biológiai tényezők határozzák meg; a nevelésnek, általában a külső, társadalmi hatásoknak igen kevés szerep jut. Jellegzetes elve: « Az emberek közötti különbségek bele vannak írva sejtjeinkbe ». Az igazság, mint mindig, valahol a félúton lesz.

Ezt a « félutat » igyekszik megtalálni a napjainkban egyre tért hódító *kognitív pszichológia*. Kiindulópontja az a posztulátum, hogy az inger és a válasz közötti láncolat első szeme egy általános kognitív (megismerési) séma. Ezt a kognitív mechanizmust « reprezentációs kód-rendszernek » is szokták nevezni (Baldwin, 1969). Ulric Neisser (1984), a kognitív pszichológia egyik jeles képviselője, két analógia segítségével próbálja megvilágítani a séma miben-

létét és jelentőségét. Az első valószínűleg közel áll a mai komputeres világban nevelkedő fiatalok fogalmi készletéhez. Bizonyos értelemben, ha információ-felvevő rendszernek tekintjük, a séma a számítógép programnyelvében a *formát*hoz hasonló. A formátok határozzák meg azt, hogy az információnak milyen típusúnak kell lennie, hogy koherens értelmezéshez vezessen. Az ettől eltérő információt a gép nem veszi figyelembe, vagy az eredmény értelmetlen lesz. Az embernél az ilyen értelemben felfogott séma készséget jelenthet arra, hogy « arrafelé valamit » lásson, « valakit » lásson, Gyurka sógort lássa, vagy egy mosolyt, sőt cinikus mosolyt Gyurka arcán. Vagy egy másik analógia szerint, a sémák *tervek* szerint is felfoghatók: tervek a tárgyak és események feltárására. Az olyan információt, amely nem illik bele egy tervbe, nem használjuk fel. Az észlelés tehát lényegénél fogva szelektív. Fontos megjegyeznünk, hogy a sémák működése nem függ semmilyen külső energiaforrástól. Ha a megfelelő információ rendelkezésre áll, a séma befogadja és további lépéseket irányozhat elő új információ keresésére.

Ha az észlelés ilyennemű kognitív magyarázata helytálló, soha nem fordulhat elő olyan pillanat, amelyben bármelyikünk is sémák nélkül maradna. Az újszülött csecsemő olyan világra nyitja a szemét, amely információkban végtelenül gazdag: néhány információ felvételére már képesnek kell lennie ahhoz, hogy beléphessen az észlelési ciklusba, és felkészüljön további információk felvételére. Fel kell tehát tételeznünk, hogy még a legfiatalabb bébi is rendelkezik bizonyos mennyiségű veleszületett perceptuális adottsággal. Persze, ez nem azt jelenti, hogy létezik velünkszületett tudás, de valamilyen készséggel mindannyian rendelkezünk már születésünkkor, tehát nem vagyunk « tabula rasa »-k, fehér lapok.

Mi a kognitív pszichológia újdonsága, ami miatt érdemes vele foglalkozni még az identitás kialakulásának elemzésénél is? Mindenekelőtt nem kerüli el figyelmünket a kognitív szemlélet *antropológiai* fontossága. Hogy miről van szó, azt megértjük, ha a kognitív felfogást szembesítjük Freud pszichoanalitikus emberképével. Freud antropológiája lényegében mechanikus emberképet fest. Az ősvalami struktúraja sohasem változik meg — állította Freud. Ezzel

tulajdonképpen lefokozta az embert az ösztönös energiák szintjére. Ilyen háttérben a kognitív pszichológia bizonyos értelemben az ember rehabilitációjaként jelentkezik, vagyis, az egyén és környezete közötti párbeszéd nem ösztönös, hanem értelmi szinten történik.

A kognitív pszichológia másik fontossága az *élvezet-elv elutasításában* nyilvánul meg. Nemcsak Freud, de általában sok mai gondolkodó beleesett az élvezet-elv csapdájába. Hiszen mi sem kézenfekvőbb mint azt állítani, hogy az ember — minden ember — a boldogságot óhajtja, a szenvedéstől és fájdalomtól pedig menekül. Vajon nem áll fenn ez az igazság a születéstől a halálig? A kétéves a kellemes érzéseket keresi, a felnőtt az élvezetet keresi, mindnyájan azt keressük. Ez legalább egyszerű és világos. Vagy mégsem?

G.W. Allport (1961) egy furfangos kísérletre hivatkozik, hogy bebizonyítsa, nem is ennyire egyszerű a helyzet. Gyári munkáslányok egy csoportjával életmotívumaikról vitatkozott. Egyöntetűen arra a következtetésre jutottak, hogy egyedüli indítékuk: boldognak lenni. Erre a jelenlévő pszichológus két fényképet mutatott nekik. Az egyik egy fiatal, derűs, szemmelláthatóan munkásosztályba tartozó lányt ábrázolt, a másik pedig elegáns, minden jel szerint igen gazdag, de depressziós lányt. A kísérleti alanyok — munkáslányok —, megegyeztek abban, hogy az első boldog, a másik pedig boldogtalan. Ekkor a pszichológus megkérdezte őket, melyikhez szeretnének hasonlóvá válni? Az eredmény nemcsak meglepő, hanem szinte megdöbbentő volt: kivétel nélkül a boldogtalan, de gazdag lány mellett döntöttek. Egyesek közülük maguk is nevettek választásukon. Az egyik lány így nyilatkozott: « Tudom, hogy ez furcsa, hiszen boldog akarok lenni, de mégis így érzek ». Mit üzen ez a kis kísérlet? Azt, hogy ezeknél a lányoknál mégsem az élvezet-elv volt a fő motívum az életükben, hanem a társadalmi státus.

Sok kifogást lehetne felhozni az élvezet-elv, ill. boldogságra való törekvés mint alapmotívum ellen. A legkomolyabb: a boldogságot nem lehet közvetlenül elérni. Ezt újabban V. Frankl (1969) meggyőzően kifejtette. A boldogságvágy nem konkrét motívum. Valaki úgy gondolhatja, hogy boldog lesz, ha megszerzi a főiskolai diplomát, ha feleségül veszi ezt a lányt, ha jól jövedelmező állása lesz.

De akkor ezek a konkrét, kézzelfogható teljesítmények a cél, nem maga a boldogság. A boldogság legjobb esetben melléktermék, vagy másféle motívum ill. motivált cselekvés terméke. Ha valaki a boldogságot mint olyat keresi, nincs semmiféle célja.

Ennek bizonyítására megvizsgálhatjuk saját tapasztalatunkat. Mikor teljesen belemerülünk egy munkába vagy feladatba, gondolunk-e akkor a boldogságra? Nem, mi akkor arra gondolunk, hogyan főzzük meg az ebédet, hogyan tegyük le sikeresen a vizsgát, hogyan nyerjük meg a mérkőzést, stb. Kimondatlanul is azt reméljük, hogy az elért cél vagy siker vezet el a boldogsághoz. Mi következik ebből? Az, hogy motivációs elméletet nem lehet hedonizmusra építeni, annál kevésbé, mivel a « hedonizmus » igen homályos fogalom, a « boldogság » pedig visszonylagos. Itt kanyarodunk ismét vissza az identitás, ill. ki-vé válás problémájához. Nem tagadjuk a társadalmi hatások szerepét, de szeretnénk felhívni a figyelmet a belső dinamizmusra is, amely pedig nem az élvezet-elv, nem a boldogság-keresés, hanem az *ideálok* emberformáló erejében rejlik.

Fénypontokért élni

Az « önmagam » (Self) személyiségünk tudatos része. Az önmagunkról alkotott fogalom két megismerési aktusban oldódik fel: észlelés és értékelés. Az észlelés fontosságáról az önazonosság kialakulásában már szó volt korábban, mikor a társadalmi szerepek révén létrejött szubjektív nyilvános identitást elemeztük. Ezt most annyival szeretnénk kibővíteni, hogy az önmagunkról alkotott fogalomnak két tartalmi összetevője van: egyedülállóságunk tudata és azoknak az attitűdöknek, érzelmi viszonyulásoknak az összessége, amelyeket saját magunk felé tanúsítunk. Egyik is, másik is megnyilvánul azokban a leírásokban, amelyeket az ember önmagáról adni képes. Többéves klinikai tapasztalatom alapján arra a következtetésre jutottam, hogy az önazonosság e kognitív, megismerési dimenziója bizony eléggé szegényes: az emberek nemigen tudnak leírást adni saját magukról, tulajdonságaikról, képességeikről, társadalmi helyzetükről stb. Illetve az, amit adnak, a legtöbb esetben negatív. Az önazonosság tehát az önmagunkról alkotott

fogalom és az önmagunkról kialakult *kép* egysége. Az első képezi önazonosságunk kognitív, racionális, a második érzelmi elemét. Innen érthető, hogy az ember nem szeretheti magát, ha önmagáról alkotott fogalma tartalmilag negatív. Pedig a pozitív értelemben vett ön-szeretet szükséges feltétele a kiegyensúlyozott lelki életnek. Erről valamivel bővebben más helyen és más összefüggésben írtunk (Szentmártoni-Benkő, 1984).

A fönt elmondottak után talán fölösleges még külön hangsúlyozni, mennyire fontos, hogy a serdülőnek helyes képe legyen önmagáról. És mindenek fölött pozitív. De melyik önmagáról? Minden ember ugyanis nem egy, hanem hat különböző « önmagával » rendelkezik: aki valójában, ténylegesen vagyok; akinek magamat gondolom, akinek mások ténylegesen látnak; akinek magamat mások szemében látom; aki lenni szeretnék; akinek mások szemében lennem kellene (Rice, 1981). Vajon melyik « önmagam » biztosítja a pozitív képet, vagy most már mondjuk így: az *önmegbecsülést*? Véleményünk szerint az *ideális én*: az, aki lenni szeretnék. Csak az ilyen jövőbe feszülés képes szavatolni az önmegbecsülést. Az ember objektív értékekhez méri magát és képes leszögezni: életemet ezért érdemes befektetni. Ez az ideálok, eszmények dinamizmusának a lényege.

Mikor pszichológus beszél az eszményekről, ill. azok dinamizmusáról, akkor leginkább így fogalmaz: Mi az akarat adekvát ingere? Minden érzékelő apparátusnak ugyanis megvan a maga speciális ingere, amelyet kiválaszt az ingerek sokaságából. Ezt nevezzük « adekvát ingernek ». A látás adekvát ingere a fény, a hallásé a levegőrezgés. Ugyanez az elv alkalmazható az ösztönökre is: a kíváncsiság ösztönének adekvát ingere minden furcsa és új tárgy vagy helyzet, az anyai ösztöné minden segítségre szoruló lény. Ezek az ingerek mintegy « felébresztik », aktiválják az érzékszerveket, illetve az ösztönöket.

Mi az a valami, ami mozgásba hozza, tettre készteti az akaratot? Az akarat adekvát ingere, amely különösen alkalmas arra, hogy cselekvésre késztesse az egyént, az *eszmény*. Az ideál az a tényező életünkben, amely a személyiség tökéletes megvalósításához vezet. Általa az *akarat* uralkodó állásba kerül az érzelmek, ösztönök és képességek fölött s így biztosítja a személyiség egységét. Az eszmény adja meg

a személyiség teljes *irányultságát*. A személyiség irányultságát nem lehet pusztán szükségletekre és érdeklődésekre visszavezetni: a tudatos viselkedés útvonalát az eszmény rajzolja meg — vallja — Szergej Leonyidovics Rubinstein (1967). Valójában kölcsönös hatásról van szó: az ember irányultsága az eszmény által formálódik, másrészt azonban eszményeiben általános irányultsága is élénken megnyilvánul.

Ha az embernek nincs ideálja, ki van szolgáltatva ösztöneinek. De talán még ennél is végzetesebb, ha valaki hamis eszményt követ. Hamis eszményről akkor beszélünk, mikor valakinek úgy tűnik, hogy ideálja a boldogsághoz és személyiségének megvalósításához vezet, de valójában az ellenkezőjét adja. A kábítószer fogyasztó a transzban keresi a boldogságot és feledést, de emberroncsként fejezi be életét. A hamis ideál nem vezet pozitív célokhoz.

Alaptézisünk az az állítás, hogy csak az eszmények képesek szavatolni az önmegbecsülést. A serdülők felfokozott érdeklődést tanúsítanak önmaguk értékelésére. Először is összehasonlítást végeznek maguk és mások között. Az eredmény nemegyszer negatív. Innen érthető a serdülők nagy sebezhetősége, mikor olyan kritikával találják magukat szemben, amely személyiségüket érinti. Szülők és nevelők úgy segíthetnek a fiataloknak önértékelésük növelésében, hogy elismerik pozitív tulajdonságaikat. De ez nem elég. A fiatalok ugyanis nem magukban keresik és találják meg az eszményeket. « Az ember eszménye távolról sem mindig az ő saját idealizált tükörképe... Az eszmény nem az, ami az ember a valóságban, hanem az, ami lenni szeretne... Nagymértékben az ideológia, a világnézet határozza meg őket » — írja a már idézett neves szovjet pszichológus, Rubinstein (1967, 984).

A jövőbe vetített élet, az értékek keresése szükségszerűen összetalálkozik az élet értelmének kérdésével. A serdülő, általában a fiatalok, felfedezve az « egész » kategóriáját, ebben az egész-ben keresik az élet értelmét. Egy egészen új, egzisztenciális megtapasztalás jelentkezik: Életünk végességének és esetlegességének élménye. Életünk túlmutat önmagán. Talán nem tévedünk, ha ennek a megtapasztalásnak megsejtését véljük felismerni Pilinszky János alábbi soraiban:

Mi törjük el, repesztjük ketté,
mi egyedül és mi magunk
azt, ami egy és oszthatatlan.
Utána azután
egy hosszú-hosszú életen keresztül
próbáljuk vakon, süketen, hiába
összefércelni a világ
makulátlan és eredendő szövetét.

(Pilinszky J., *Egy életen keresztül*)

Önmagunk elégtelenségének egzisztenciális élménye ez, amely előbb-utóbb minden ember tudatában feltör. De a fiatalokban egyike az ún. kiváltságos élményeknek. Ekkor a fiatal a külvilágban keres támpontokat, amelyek képesek szavatolni életének értelmét. Mert ezt önmagunkban nem találjuk meg. Emberré-válásunk egy pillanatában — és ismét csak azt kell mondanunk: a fiatalkorban kiváltkép — ránknehezedik tehetetlenségünk és elégtelenségünk tudata: akarásunk korlátozott, lendületünk bukdácsoló, ívelésünk görbevonalú. Megéljük azt, hogy az ember képtelen megvalósítani önmagát. Ez egzisztenciális élmény, amely az ősbűntől kezdve a mai napig végigkísér bennünket. Az ember ugyanis Isten ellen lázadva belenyúlt a közötte és a teremtő Isten között fennálló oszthatatlan egységbe, és rádöbbent, hogy megszakítva ezt az egységet összetörte önmaga belső egységét is. Az emberi szellem történelmét talán egy mondatba tömöríthetnénk: az embernek arra irányuló törekvése, hogy megváltsa önmagát, hogy helyreállítsa a megbolygatott egységet, hogy megvalósítsa és kibontakoztassa önmagát. Múlt és jelen, filozófiák és vallások, tudósok és művészek, bölcselők és humanisták... mind-mind ezt az egy célt szolgálták: « összefércelni » az embert. Kibontakoztatni az embert. Megváltani az embert. « Önmegvalósítás » — ismételgeti « vakon, süketen, hiába » a megváltást ígérő varázsigét a modern humanista lélektan. És az eredmény?

Beletekintünk önmagunk kócos, viharos, megtört lelki világába; szétnézünk a körülöttünk zajló, háborgó emberek közötti viszonyok tengerén, és kénytelenek vagyunk beismerni a kiábrándultak keserű szájízével, hogy az ember képtelen megváltani és megalkotni önmagát. Az elfáradottak öngyilkos beletörődésével akaratlanul is ismét a költő szavaival értékeljük ki életünket:

Gyermekkorunkban meg kellene halnunk,
tudásunk csúcsán, alázatunk magasán,
de tovább élünk, foltozgatva és
tóldozgatva a jóvátehetetlent.

(Pilinszky J., *Egy életen keresztül*)

Kiábrándulunk. És mindaddig ki fogunk ábrándulni, amíg föl nem fedezzük, hogy az ember célja nem az önmegvalósítás (autorealizáció), hanem az öntranszcendencia. Nagy szavak talán, de roppant egyszerű valóságot fejeznek ki. Az ember célja nem az, hogy önmagáért éljen, hanem másokért, rajta kívülálló és őt meghaladó célokért. Ezt fedezte fel ismét Viktor Frankl. De nem tett mást, mint « lefordította » a mai lélektan nyelvére Jézus Krisztus örökérvényű emberformáló programját: « Aki meg akarja menteni az életét, elveszti » (Mk 8,35). Igazán boldog csak a nem önmagát kereső ember lehet. Ez a földbe vetett és önmagát feláldozó mag logikája.

Amíg ezeket olvassuk, talán az az érzésünk, hogy egyszerű valóságot próbálunk burkoltan, keresztrejtvényi megfogalmazásban újratálalni. Talán egyszerűbb lenne régi nevén nevezni a dolgokat, vállalva a « maradi » jelzőket. Az egyéni boldogság megalapozója az *önzetlenség*, az ember kilépése önmaga zárt világából. A nagy törekvésben, hogy kibontakoztassuk magunkat, mi valójában feléljük életünket ahelyett, hogy « befektetnénk » azt. Meg kell tanulnunk *élni valamiért*. Fel kell fedeznünk az *értékek* roppant dinamikáját, belső motivációs erejét. Furcsa módon sok szülő mintha ezt nem értené. A legtöbb szülő abban látja nevelői feladatát, hogy gyermekének biztosítsa a « legjobbat »: a legjobb iskolát, a legjobb nevelőket, a legszebb ruhát, a legjobb zenetanárt stb. Nagyon kevesen gondolnak arra, hogy mindez nem elég a boldogsághoz: altruizmusra is szükség van egyebek között. Mert ha egy egyén megfelelő állást talált, párt választott magának és önállósította magát, még mindig nem szükségszerűen befejezett személyiség. Rá kell döbbennie arra is, hogy másokra van utalva, és hogy életét emberek között éli le, akiktől nemcsak kap, hanem akiknek adnia is kell. A közösségi élet megköveteli, hogy a másikat elfogadjuk, elviseljük gyöngéit. A szülői filozófiának itt erős módosulásokra lenne szüksége.

A római « Jézusról » elnevezett templomban (Il Gesù) van egy megkapó, üvegablak mögé rejtett és szerkezettel ellátott kis Betlehem. Ha az ember megnyomja a szerkezet indítógombját, csodálatos játék indul meg. Hirtelen kivilágosodik az égbolt, felragyog egy fénylő üstökös és lassan elindul körútjára; a távolból zene hallatszik és egy csintalan kis patak vidám csobogásba kezd: az égen kigyúlnak a csillagok. Az egész kép tele élettel, mozgással. Aztán egyszercsak eltűnik a csillag, kialszanak a fények, megszűnik a zene, elnémul a kis patak. Szomorú, csöndes sötétség borul a tájra.

Sokszor elnéztem a csillagnak ezt a játékát és eltűnődtem: ez a mi életünk. Amíg a krisztusi nagy értékek fénye a vezércsillagunk, addig lüktet bennünk az élet, és valami csendes, kimondhatatlan, de mély megelégedettség lakozik lelkünk mélyén. Az életet, életünket értékesnek találjuk. De ha hátat fordítunk ezeknek az értékeknek, ha kioltjuk magunkban a krisztusi fényeket, életünk elhomályosodik és szomorú üresség lép a tartalmak helyébe.

A hiábavalóság ösvényét járó százezrek között a keresztény ember egy elfelejtett életeszmény mellett hivatott tanúságot tenni: nem az önmagát kereső, hanem az értékekért befektetett és azokért feláldozott élet az egyéni boldogság és társadalmi jólét megalapozója. Ennek régi neve az « önzetlenség ». De nem a névről van szó, hanem a lényegről. Ha jobban tetszik új megfogalmazásban, mondjuk így: *fénypontokért élni*: értékekért és nem önmagunkért.

Kissé felhevült eszmefuttatásunk alapvető üzenete tulajdonképpen az akar lenni, hogy igazi önmegbecsülés csak úgy alakulhat ki az emberben, ha életét nagy célokért fekteti be. A vallás általában, a mi európai kultúránkban pedig a kereszténység különösképpen a legtöbb objektív érték hirdetője. Itt most nem bocsátkozunk ennek részletezésébe; a vallásosság szerepéről a fiatalok életében és személyiségük kibontakozásában későbbi fejezetünkben szólunk bővebben. Most csak arra szeretnénk rámutatni, hogy az önazonosság kritikus fejlődési szakaszában éppen a vallásosság nyújthat erőteljes támpontokat értékrendszerével, magas ideáljaival.

Keresztény támpontok az önazonosság kialakításában

Merész próbálkozással szeretnénk még egy lépéssel tovább vinni eszmefuttatásunkat az önazonosság transzcendentális alapjait illetően. Ha az élet adottság — már pedig ez bizonyításra nem szoruló alapélmény —, akkor igazi értékét csak az mondhatja meg, akitől származik: a teremtő Isten. A kereszténység alapigazsága a Megtestesülés: Isten önkinyilatkoztatása. Az emberré lett Isten egyben elismerte az emberi élet alapvető értékét. Ennek az érték-tudatnak vannak pszichológiai vetületei. A következőkben megpróbáljuk elemezni a hívő keresztény ember önazonossági tudatát. Kiindulópontunk a szeretet általános igénye.

Az embernek csak egy igazi, mély, életbevágóan fontos alapszükséglete van: hogy *szeressen és hogy őt szeressék.* Ha azonban elemeire bontjuk ezt az alapszükségletet, úgy tűnik, négy összetevője van. A lélektan nevet is próbál adni ezeknek az elemeknek: érték-tudat, felelősség-tudat, szabadság-tudat és értelem-tudat (cél-tudat). Ha bármelyik ezek közül hiányzik egy emberből, nem képes az igazi szeretetre.

1. *Érték-tudat.* — Valaki vagyok. Olyan értéket képviselek ebben a világban, amelyet senki más nem pótolhat. Nélkülem a világ szegényebb lenne. Ez a tudat az ember egyediségéből fakad. Az ember nem sorozatgyártás terméke, hanem individuum: sem genetikailag, sem lélektanilag nincs két egyforma ember. Én *én* vagyok, és senki hozzám hasonló nincs, nem volt és nem lesz. Az ilyen értéktudat nem jelent beképzeltséget, mások fölé való helyezkedést, hanem egyszerűen kifejezi az ember lényeges sajátosságát. Az értéktudat a szeretet lényege: úgy érzem, az a másik nem tud meglenni nélkülem. Neki értéket jelentek, a legnagyobb, talán az egyedüli értéket. És csak azért merünk szeretni, mert érték-tudatot hodozunk magunkban. A szeretet önmagunk átadása. Ez csak akkor jogos, ha ezáltal nem elszegényítem, hanem gazdagítom a másikat. Az érték-tudat éppen ezt mondja: teáltalad gazdagabbá válik a másik. Akinek nincs érték-tudata, az nem képes a szeretetben önmagát ajándékozni.

2. *Felelősség-tudat.* — Másokért vagyok. Az ember érzi: annak a másiknak annyira szüksége van rám, hogy nélkülem elpusztulna. Felelős vagyok tehát érte, felelős azo-

kért, akiket szeretek. Minden olyan érzelmi viszony, amely nem hordozza magán a végleges elkötelezettség és felelősségvállalás jegyét, nem igazi szeretet. Ez magába foglalja az előre nem látott és kiszámíthatatlan következmények és jövő események vállalását. Mesterien érzékelteti a szeretet e dimenzióját, a felelősség-tudatot, Antoine Saint-Exupéry *Kis herceg*-ében (Móra Könyvkiadó, Budapest, 1977, 79. old.):

— Isten veled — mondta a róka. — Tessék, itt a titkom. Nagyon egyszerű: jól csak a szívével lát az ember. Ami igazán lényeges, az a szemnek láthatatlan.

— Ami igazán lényeges, az a szemnek láthatatlan — ismételte a kis herceg, hogy jól az emlékezetébe vésse.

— Az idő, amit a rózsádra vesztegettél: az teszi olyan fontossá a rózsádat.

— Az idő, amit a rózsámra vesztegettem... — ismételte a kis herceg, hogy jól az emlékezetébe vésse.

— Az emberek elfelejtették ezt az igazságot — mondta a róka. — Neked azonban nem szabad elfelejtened. Te egyszer s mindenkorra felelős lettél azért, amit megszelídítettél. Felelős vagy a rózsádért...

— Felelős vagyok a rózsámért — ismételte a kis herceg, hogy jól az emlékezetébe vésse.

Felelős vagyok a rózsámért — azért, akit szeretek. Akiben nincs felelősség-tudat, nem szeret igazán, mert képtelen sorsközösséget vállalni.

3. *Szabadság-tudat.* — Minden társadalmi, lélektani és erkölcsi determinizmuson túl van bennem egy tér, ahová beléphetek; egy szentély amely csak az enyém és senki más oda be nem mehet. Egy talpalatnyi föld, ahol otthon vagyok, egy sziget, amely csak az enyém, egy csillag, amelyen csak én lakom... — és az, akit oda beengedek. A szeretetet nem lehet kierőszakolni és nem lehet rákényszeríteni valakire. A szeretet két szabadság találkozása. Akarom a másikat és beengedem őt életem szentélyébe. Akiben nincs belső szabadság-tudat, az nem képes befogadni a másikat.

4. *Értelem-tudat.* — Életemnek van értelme. Tudom miért fektetem be erőimet, képességeimet; tudom, hogy minden áldozatomnak, minden lemondásomnak értelme van. Érdemes élnem. Ez a tudat abból a hitből fakad, hogy nem véletlenül vagyok: valaki akart itt, most és ilyennek.

Végső elemzésben: valaki szeretett, ezért igényelt, ezért mondott igent létezésemre. A kör ezáltal bezárult: a szeretet igényéből indultunk ki és oda tértünk vissza. Aki soha nem tapasztalta a szeretetet, az képtelen szeretni. A hivő embernek transzcendentális, természetfölötti szeretet-alapjai vannak: Isten előbb szeretett bennünket. Ez a szeretet megjelent közöttünk a történelem egy pontosan meghatározott pillanatában. A Megtestesülés minden emberi szeretet prototípusa, megalapozója és szavatolója. Nevezetesen:

1. *A Megtestesülésben Isten elismerte az ember értékét.* — Fontos voltam és vagyok Istennek. A Megtestesülés az ember re-valutációja, újjáértékelése. Lépjünk be egy pillanatra a képzelet világába: Isten mintegy aranyműves mérlegre teszi az embert és aggódva vizsgálja a skálát, vajon mennyit nyom? És örömmel kijelenti: az ember igazi érték, nem hamisítvány! Megér minden befektestést!

2. *A Megtestesülésben Isten igényelte az ember felelősség-tudatát.* — A megtestesült szeretet olyan formában jött közénk, hogy hirtelen rádöbbenünk felelősek vagyunk az Istengyermekért. Betlehemben Isten úgy áll közöttünk, mint a kiszolgáltatott Isten. Léte szinte tőlünk függ: (Máriá(k)ra és József(ek)re van szüksége, hogy életben maradjon: mentették a kisdedet Heródes gyilkos bosszúja elől, rettegtek a kicsiért az ismeretlen idegenben, vérző szívvel keresték az elveszettnek hittet a templomban. Isten ma is ilyen formában él közöttünk egyházában: szüksége van rám, az én hitemre, az én kitartásomra, az én hűségemre, aggódó szívemre, kiáltó szavamra. Ha én elbukom, mások is elesnek, ha én elárulom az Istent, a hitet, az erkölcsöt, az egyházat — érzem: Isten miattam « kisebbé vált » ebben a világban. Felelős vagyok Istenért a világban.

3. *A Megtestesülésben Isten « kikiáltotta » az ember függetlenségét és belső szabadságát.* — Az önmagát ajándékozó Isten kínálja szeretetét, de nem kényszerít. Krisztus senkit sem akart kényszeríteni személyének elismerésére. De azt mondta, hogy békét ad mindenkinek, aki őt elfogadja, éspedig olyan belső, lelki békét, amelyet soha senki sem vehet el tőlünk. Sem ideológia, sem társadalom, se ember, senki. A szeretet — de a gyűlölet is — minden ember szuverén joghatalma alá tartozó birodalom.

4. *A Megtestesülésben Isten új alapokra helyezte az emberi élet értelmét.* — Keresni és megtalálni a szeretetet — ez minden életnek egyedüli és igazi célja. Ha nincs szeretet, életünk értelmetlen. Amióta a betlehemi jászolban megjelent a Szeretet, azóta nincs értelmetlen élet, nincs hiábavaló szeretet. A szeretet valóság, létezik.

Életünk egy nagy, szenvedélyes törekvés: Keresni és megtalálni a szeretetet. Megható kép tárul szemem elé: Szomorú kisfiú álldogál magában. Miért sírsz, kisfiam, bántott valaki? — kérdezik tőle. — Bújócskát játszunk. Elbújtam, de senki sem jött keresni! — Ez a mi életünk: elbújunk és várjuk, hogy valaki keressen és megtaláljon bennünket. És, ha valaki ránk talál, nagyon boldogok vagyunk, mert úgy érezzük, hogy az, aki keresett és megtalált bennünket, gazdagabb lett velünk. Szüksége volt ránk. Ezáltal elismerte belső értékünket, megmutatta, hogy jelentünk neki valamit.

Csodáljuk meg a szerelem örök játékát, amelyet minden fiatal újra meg újra szívdobogva végigjátszik: ez a játék nem más, mint a szeretet bújócskája. Minden fiatal férfi érzi, hogy már létezik valahol az a lány, aki csak neki teremtetett, aki csak az övé lehet és senki másé, mert senki más nem tudná őt úgy szeretni, mint ő; senki más nem tudná boldoggá tenni, csak ő. És kezdődik a nagy kaland: keresni és megtalálni az « elrejtett embert ». Ebben van az udvarlás izgalmas játéka. És minden serdülő leányban ott dobog a titkos sejtelem: jövendő vőlegénye, életének szerelme már létezik valahol; az, akit csak ő tud majd igazán szeretni, akit a « sors » csak neki rendelt. És kezdődik a nagy kaland: keresni és megtalálni őt. És, ha megtaláljuk « emberünket », nagyon boldogok vagyunk, mert úgy érezzük, hogy az örök szeretet örvényébe kerültünk. Mert minden szeretetben és szerelemben, végső soron, az örök Szeretetet keressük — tudatosan vagy sem. A Megtestesülés lélektani üzenete: Isten keresett és megtalált bennünket!

Nem tudom, szükséges-e elnézést kérni az olvasótól ezért a személyes vitelű, vallomásjellegű eszmefuttatásért? E sorok írója *így* látja a keresztény önazonosság specifikumát. Ez a könyv nem akar polemizálni. Nem állítjuk még csak azt sem, hogy a keresztény öntudat « többletet » jelent, mint más alapokra épülő ön-értékelés. Hogy azok,

akik nem-hivőnek mondják magukat, hogyan élik meg önazonosságukat és hogyan töltik be azt az egzisztenciális űrt, amit önmaguk elégtelenségének tudata támaszt — ezt tőlük kell megtudnunk.

II.

SZÜLŐK ÉS GYERMEKEK

SZÜLŐK ÉS GYERMEKEK

Közhelynek számít, hogy a gyermek fejlődésében, személyiségének kibontakozásában elsőrangú szerepet a szülők játszanak. Minden társadalomban a család adja meg a nevelés alapjait. Fontos azonban tudnunk, hogy a család elsősorban nem « technikai fogásokkal », nem könyvből elsajátított elvek alapján nevel, hanem a szülők személyisége, valamint a családban uralkodó hangulat, légkör által formálja a gyermekek ill. fiatalok személyiségét. Ebben a fejezetben ilyen értelmezési kulcs szerint próbáljuk elemezni a szülők és gyermekek közötti párbeszédet ill. feszültséget.

A szülő-gyermek viszonyról általában

Tudatosan valószínűleg egyetlen szülő sem kérdőjelezi meg nevelői feladatát. Ugyancsak a legtöbb szülő tudatában van annak, mennyire felelősségteljes feladat vár rá. A mai szülők inkább *elbátortalanodottak.* Találóan jellemzi Haim Ginott (1980 93) ennek a modern elbizonytalanodásnak gyökereit. « Manapság már mindnyájan hallottunk Freudról, a pszichoanalízisről, a boldogtalan gyerekkorral járó súlyos következményekről, és komolyan törődünk azzal, hogy a legkevésbé se károsítsuk meg gyermekeink fejlődését ». Nos, az ilyen elbátortalanodott szülők vigasztalására hadd mondjuk el, hogy a szülői hatásnak is vannak határai, vagyis végső soron nem is olyan egyszerű « elrontani » egy gyermeket. A pszichológia önmagában véve optimista: a fejlődésnek vannak immanens törvényszerűségei is, amelyek akkor is képesek érvényesülni ha nem eszményiek a körülmények.

Vegyük példának a sokat emlegetett szülői *következetességet* a nevelésben. Kevésbé fontos, hogy a szülő túl szigorú-e vagy túl engedékeny; ennél sokkal fontosabb, hogy következetesen alkalmazza nevelési módszereit. A szülők bátorítására: nem is olyan egyszerű következetlennek lenni.

Jóllehet egyes esetekben a gyermek talán nem tudja, miért jutalmazzák vagy büntetik, de a családnak mint egésznek, van egy bizonyos hangulata, légköre, amely megkülönbözteti minden más családtól. Ezért minden családon belül létezik egy bizonyos következetesség, amely biztosítja a gyermek többé-kevésbé célravezető kibontakozását.

A szülői hatás másik ellensúlyozója, korlátozója az a körülmény, hogy a szülő nem az egyetlen felnőtt a gyermek életében. Ezért önkényes általánosítás minden hibáért a szülőket kárhoztatni. A gyermek részéről is vannak határt vonó tényezők. A gyermek megismerési és nyelvi éretlensége miatt képtelen arra, hogy megkülönböztesse az érzelmek árnyalatait, vagy hogy fogalmat alkosson magának valamiről, és ily módon egyes esetek alapján általánosítson. Mikor pedig már elég érett ahhoz, hogy ítéletet alkosson magának a szülői viselkedésről, sokszor elveti az észlelt valóságot, pl. hogy a szülő igazságtalan, és inkább általános kulturális meggyőződéssel helyettesíti pl. hogy minden szülőnek szeretnie kell gyermekét, tehát kétségtelenül őt is szeretik szülei.

Az alkati tényezők is határt szabnak a szülői hatásnak. A gyermek veleszületett természeti vonásai, készségei miatt ugyanazt a szülői magatartást más- és másként értékeli. Mi több, nincs végérvényesen megadott, előre beidegződött szülői magatartás, hanem azt sokban maga a gyermek idézi elő, ill. módosítja, már aszerint, milyen « természete » van. Más lesz a szülő magatartása egy gyenge fizikumú visszahúzódó, más egy rebellis, nyugtalan természetű, « nehezen kezelhető » gyermekkel szemben. Tehát a szülői hozzáállás, magartartás « ingere » maga a gyermek (Ausubel-Sullivan, 1970).

Az elmondottak azonban semmi esetre sem mentik fel a szülőket attól, hogy gyermeküket felelősségteljesen neveljék. Mert szülői következetlenség mégiscsak van, következményeit pedig jól ismerik a pszichológusok és kriminológusok. Megmutatkozik az elvárások zűrzavarában és mint ilyen, antiszociális viselkedés csíráját képezheti, mivel megnehezíti a normális beilleszkedést. A gyermek, ugyanis, sohasem biztos abban, melyik viselkedését jutalmazzák, ill. büntetik. A « felelősségteljes » nevelés véleményünk szerint elsősorban azt jelenti, hogy a szülőknek önmagukat kell ismerniük, ill. állandóan tanulmányozniuk, nehogy saját meg-

oldatlan problémáikat vetítsék bele a nevelésbe. Elgondolkoztató, amit erről Françoise Dolto, francia orvosnő és pszichoanalitikus mond egyik interjújában (Mérleg, 1980):

« A legtöbb felnőtt végül is túlságosan szereti a gyermekét. Örömöt akarnak neki szerezni, és azt akarják, hogy a gyermek örömöt szerezzen nekik. Meg kell értenünk: egy gyermek nem azért van, hogy örömöt szerezzen szüleinek. Azért van, hogy önmaga legyen, és szülei eleven folytatása legyen itt a földön. De semmiképpen sem azért, hogy valamit visszaadjon nekik. A gyermek később majd a saját gyermekeinek fogja visszaadni azt, amit a szüleitől kapott. Az ő gyermekei pedig szintén a saját gyermekeiknek. És ez így megy az idők végezetéig. Perverz dolog ezt mondani egy gyermeknek: « Csináld meg, hogy örömöt szerezz nekem! » Egy gyermek úgysem tehet mást, mint hogy örömöt akarjon szerezni szüleinek; de nem erkölcsös ezt kihasználni. Ellenkezőleg: a szülőnek képesnek kell lennie arra, hogy felelősséget érezzen gyermekei neveléséért, de anélkül, hogy igényt tartana arra, hogy gyermekei örömszerzéssel fizessenek neki. A szülő azzal van « megfizetve », hogy gyermeke egészséges, hogy képessé válik együtt élni a pajtásaival, hogy részesül korának és életkorának örömeiben » (Dolto, 1980, 155).

A gyermek szeretet-igénye

A pszichológusok gyakran és erőteljesen hangsúlyozzák a kisgyermeknek az anya részéről történő feltétlen elfogadását, mint a kiegyensúlyozott lelki fejlődés egyik alappillérét. Oktalanság lenne cáfolni ezt az általánosan elfogadott és bizonyított igazságot. Mégis, néha talán eltúlozzuk ennek hangoztatását. Kétségtelenül vannak végletek, amikor az anya nem akarja vállalni gyermekét, vagy kimondottan gyűlöli. Ezek legtöbbször beteges állapotok. Az esetek óriási többségében az anyák mégis elfogadják csecsemőiket minden feltétel nélkül. Minden újszülött egyforma: rózsaszínűlila, ráncos-bőrű, nyöszörgő és tehetetlen; az anyák mégis a legszebbnek tartják őket a világon és nem is gondolnak arra, hogy valami feltétel kell. Vállalják őket ilyeneknek és gondoskodnak róluk. Ha ez így van, akkor mégiscsak kell, hogy legyen más magyarázat is a felnőttkori érzelmi proble-

mákra, nemcsak a szülői közömbösség, vagy ahogy mondani szoktuk: az anyai szeretet hiánya. Próbáljuk meg más oldalról megközelíteni ezt a problémát: a gyermek szeretetképességének fejlődése szempontjából.

A gyermek-életének talán első négy-öt hónapjában szimbiózisban, érzelmi összefonódásban él anyjával. Valószínűleg csak a hatodik hónapban képes anyját mint különálló személyt észlelni. Ez egyben a szimbiózisnak, ennek az elsődleges identitásnak a megszűnése. Ekkor kezdődik meg a szeretet-képesség kialakulása. Mielőtt azonban végigkísérnénk ezt a folyamatot, szükségesnek látszik egy megkülönböztetés: passzív és aktív szeretet. A *passzív* szereteten az imént említett elfogadottságot értjük és adott tényként vesszük. Az *aktív* szeretet viszont a gyermeknek másokkal való kielégítő érzelmi kötődését jelenti, vagyis, hogy valakit szeret. Ez utóbbi képesség kibontakozása szorosan kapcsolódik a figyelem fejlődéséhez. A kisgyermek figyelme csak fokozatosan rögződik: előbb csak önkéntelenül kíséri az intenzív fényforrást, később már aktívan figyel embereket és dolgokat. A legkorábbi pozitív érzést keltő objektum, amely magához köti a gyermek figyelmét, az a felnőtt személy, aki rendszeresen gondoskodik róla. Ezt a személyt megismeri és megszereti — bármit is értünk itt most ezen a szón. Ha a gyermeknek (csecsemőnek) nincs olyan felnőttje, aki rendszeresen gondoskodik róla, akit ezáltal megismerhetne és megszerethetne, figyelem-képessége is kárt szenved — állítja M. B. Arnold (1960, I, 212-214), az érzelmek tanulmányozásának klasszikusa.

Ismertek R. Spitz idevonatkozó kutatásai. Árvaházakban és lelencotthonokban végzett megfigyelései alapján arra a következtetésre jutott, hogy ha nincs *egy* felnőtt, aki rendszeresen foglalkozik a gyermekkel, az ilyen gyermek visszahúzódóvá és közömbössé válik. Ha ezekben a korai években nincs alkalma arra, hogy érzelmi kapcsolatot alakítson ki jelentős felnőttel, későbbi személyes kapcsolatai hiányosak lesznek.

A « szignifikáns » felnőtt, vagyis a gyermek érzelmi fejlődésében jelentős szerepet betöltő személy fontosságát intelligens, de kockázatos kísérlet segítségével igazolta Dennis (idézi Arnold, 1960, I, 215). Érdekelte a kisgyermekek, pontosan két iker kislány « természetes » reakciója, viselke-

dése elszigeteltségben. Hat hónapon keresztül egymaga gondoskodott a kislányokról ügyelve arra, hogy az érzelmeknek semmi jelét se mutassa feléjük: nem beszélt hozzájuk, nem simogatta meg őket, nem mosolygott soha rájuk. Egyszerűen biztosította számukra a fizikai életben maradást. Az affektivitás jeleinek hiánya ellenére a kislányok érzelmi fejlődésében nem talált semmilyen rendellenességet, talán csak pszichomotorikus fejlődésükben mutattak némi késést. E megfigyelések alapján fontos következtetést vontle: A csecsemőnek szüksége van ugyan szeretetre és gyöngédségre, de érzelmi életének normális fejlődéséhez sokkal fontosabb az, hogy legyen valakije, akit *ő szerethet* — legyen szeretet-objektuma!

Talán meglep benünket ez a nem várt fordulat, hiszen megszoktuk, hogy a passzív szeretetet tekintsük egyedül lényegesnek, vagyis azt, hogy a gyermeket elfogadták. Ismétlem, nem vonjuk kétségbe ennek fontosságát, de be kell látnunk azt is, hogy az egyéni jó-lét szempontjából ugyanolyan fontos az aktív szeretet is, azaz, hogy a gyermek szerethessen valakit. Meszire el lehetne kalandozni e téma variálásában: a depressziósok úgy érzik, elvesztették szeretetük objektumát, az öngyilkosok úgy hiszik, nincs kit szeretniük, az öregek attól rettegnek, senki sem igényli szeretetüket. Remekül foglalta versbe az emberi szívnek ezt az alapvető szükségét Váci Mihály:

Végül nem bán már az ember semmit, semmit,
csak szeressék!

Jaj! úgy vágyik valakire, hogy eltűri azt is már,
hogy ne szeressék!

Úgy menekül, kapaszkodik! Csak az kell, hogy legalább
a szíve tessék!

. . . . . .

Jaj, nem! Végül nem bán már az ember semmit, semmit,
— azt se, hogy szeressék.

Ó, végül már azért sír csak, hogy valakit szeressen még
szeressen még.

Legyen, aki megengedje: — rágondolva tölthessen el
egy-egy estét.

(Váci Mihály, *Végül*)

Váci az öregekről írja ezt. De ugyanez érvényes a gyermekekre is. Nekik is szükségük van valakire, akit szeretethetnek. Mindennek részletes elemzése túllépi célkitűzésünk határait. Itt csak az jut eszünkbe, hogy nagyon sok mai kisgyermeknek csakugyan nincs kit megszeretnie: már korán, túl korán, beadják őket bölcsődékbe; szüleikkel csak este, álmosan, fáradtan találkoznak. Nem alakul ki bennük az az érzés, hogy fontosak lennének valakinek. Ki az a jelentős felnőtt, aki rendszeresen gondjukat viseli, aki felébreszthetné és leköthetné érzelmi erőtartalékát? Lényegében úgy érzem azonos következtetésre jut Diósi Ágnes is (« Hetedíziglen ») elemezve a « kézről kézre adott » gyerekek sorsát. És rátapintott arra az egyetlen emberi megoldásra, amely a kiskorú bűnözőknél számításba jön: felkínálta magát, mint szeretet-objektumot: « Ági néni! Nagyon jó érzés, hogy írja nekem, írjam meg azt, hogy akarok-e teljes névvel szerepelni a könyvben.. És még egy kérésem volna, ha tudna küldeni egy fényképet magáról, akkor legyen szíves küldjön, előre is köszönöm... » — « Robikám!... Vigyázz magadra, maradj egészséges. Küldöm a fényképet, amit kértél, ha ránézel, jusson mindig eszedbe hogy vannak, akik bíznak benned és szeretnek. Ági néni ». (Idézet a könyv utolsó lapjáról: Diósi Ágnes, *Hetedíziglen*, Kozmosz könyvek, Budapest, 1984). Lényegében a pszichoterápia sem jelent mást: a « terapeuta » felkínálja magát jelentős személyként kb. ilyen üzenettel: fontos vagy nekem, érdekel a sorsod, az életed.

A szülői szeretet buktatói

Ha becsületesen megfontoljuk, sok szülőnek leginkább azért van gyermeke, mert « ez annak a rendje », vagy mert « hát van ». Esetleg jobbik esetben, mert bizonyos halhatatlanságról álmodnak a gyermek révén. Túl egyszerű lenne azt állítani, hogy a szülők többségének azért vannak gyermekei, mert szeretik őket, vagy azért, mert bennük látják életük célját, esetleg, hogy utánpótlással gazdagítsák és ezáltal boldogabbá tegyék a társadalmat, az emberiséget. Igaz, minden szülő vall ilyen eszményeket, de a legtöbb esetben igen távol állnak tőlük. Ezért a nevelés egyik lényeges feltétele, English és Pearson (1973) szerint az, hogy mi-

nél alacsonyabb fokon tartsuk a gyermek iránti *ellenséges érzelmek* szintjét. Elismerem, a szülő-gyermek viszonyának és a nevelés mibenlétének ilyen beállítása kicsit idegenül hangzik, de találjunk magunkban elég becsületet és erőt ahhoz, hogy egyszer ilyen szempontból is fontolóra vegyük a dolgokat. Mert hiszen tapasztalatból tudjuk, hogy nem minden szülő egyformán bölcs és tehetséges a gyermeknevelés terén. És az is vitathatatlan tény, hogy a szülők sokszor nem egyformán szeretik minden egyes gyermeküket. Ezt gyakran őszintén be is ismerik.

A szülőnek a gyermekhez való viszonyulása két szélsőség között helyezkedik el: az igazi szeretettől az igazi gyűlöletig megtalálunk minden árnyalatot. Mivel a gyermeknek szüksége van a szülői szeretetre, nem közömbös, mennyit kap belőle. Fejlődése szempontjából négy eset lehetséges: (1) szülei (elsősorban anyja) közömbösek vele szemben; (2) a gyermek nem kívánatos jelenség, tehát tulajdonképpen elutasított; (3) a szülők túlságosan aggódnak érte, agyonféltik; (4) túlságosan engedékenyek, elkényeztetik.

1. *Közömbös szülők.* Az anyai szeretet hiánya első években végzetes lehet a gyermek érzelmi kibontakozására nézve. Erről már sokat írtak, neve is van: marazmus. A gyermek nemcsak szellemileg, lelkileg, hanem fizikailag is elsatnyul, visszafejlődik. Az anyai szeretet hiánya kikezdi a gyermek alapbizalmát, sohasem fogja teljesen adekvátnak, megfelelőnek érezni magát. Ha viszont az apa közömbös a gyermek iránt, akkor a fiúnak esetleg nem lesz meggyőző férfiideálja, a lány pedig gyanakodva fogadja a férfiak feléje irányuló szeretetét.

2. *Az ellenséges érzületű szülő.* Hogy miben nyilvánul meg az ilyen ellenséges érzület, azt jól szemlélteti a következő példa: English és Pearson (1973, 133) megemlítik egy anya esetét, aki figyelmeztette férjét, ha továbbra is enynyire szereti kislányukat, akkor ő elválik tőle. Ez az anya tehát vetélytársként észleli kislányát. A rivális jelenléte mindig a féltékenység összetett érzelmét váltja ki, amelynek egyik központi eleme a gyűlölet. Ennek az érzelemnek a tartalma pedig a vetélytárs háttérbe szorítása.

Ha az anya a fiú irányában tanúsít ellenséges érzelmeket, akkor aláássa fia nőkhöz való későbbi viszonyát; ha az

apa nem fogadja el lányát, akkor beszűkíti a férfiak iránti érdekkörét. Itt jegyezzük meg, hogy minden szülő másként viselkedik a vele azonos nemű gyermekkel és másként a másneművel szemben, vagyis az anya viszonya fiához más, mint a lányához.

Fontos megkülönböztetésre hívja fel figyelmünket Hódi Sándor (1983, 70-1). A szeretethiány két eltérő formáját különbözteti meg, amelyek a gyermek szociális magatartása szempontjából más-más következményekhez vezetnek. Az egyik a gyermek nyílt érzelmi elutasítása, a gyermek nem vállalása; a másik a — többnyire kedélybeteg, neurotikus — szülők szeretet-nyújtásra való alkalmatlansága. Az első kriminogén tényezőt jelent a személyiség fejlődésében, a másik meghasonlottá teszi a gyermek személyiségét.

3. *Túlzottan féltő szülő.* Az ilyen magatartás nem ritkán ellenséges érzelmek, elfojtott gyűlölet tünete, amely egy adott pillanatban feltört a szülő tudatába, de aztán borzalommal újra mélyen elfojtotta, sőt kompenzálta azt. Most attól retteg, hogy valami baj éri a gyermeket, ezért nem meri semmiféle kockázatnak kitenni. Csak akkor nyugodt, ha a gyermek mellette van, és nem csinál semmit. A társadalmi beilleszkedés hiányának hátterében szokott meghúzódni ilyen szülői magatartás.

Ide tartozik a túlzottan gondoskodó, gyermekéből minden áron nagy embert nevelni akaró szülő. Sajnos, sok szülő — állítja a már idézett F. Dolto pszichológusnő (1980, 155) — aki gyermekkorában sérelmeket szenvedett vagy csalódott a házasságában és az emberekkel való kapcsolataiban, vagy a szakmájában vallott kudarcot, minden reményét a gyermekeibe helyezi, és rajtuk keresztül akar elégtételt venni az élettől vagy sikert elérni. Ezeket a szülőket gyermekeik legkisebb kudarca is elkeseríti. Gyermekeiket bénító felelősséggel terhelik meg, ahelyett, hogy támaszt adnának nekik kudarcaikban, ahelyett, hogy megszabadítanák őket a bűntudattól.

4. *Túl engedékeny szülő.* Világos, hogy a szülő, aki elkényezteti gyermekét, nem szereti őt igazi felnőtt szeretettel. Neki a gyermek játék, szórakozás. Mert ha mindent megenged neki, akkor nem segít abban, hogy felelős felnőtt személlyé váljon, aki képes uralkodni indulatain, elviselni a

frusztrációkat és megpróbáltatásokat, amelyektől senkit sem kímél meg az élet. A gyönge apa rossz modell ahhoz, hogy a fiú megtanulja az agresszív indulatok fölötti uralmat. A gyermeknek nincs alkalma arra, hogy szembekerüljön az apai akarattal, következésképp elsatnyul az erkölcsi érzéke, végső soron nem fejlődik ki a felnőtt lelkiismeret.

Persze, a helyzet nem ilyen egyszerű és sematikus, mint ahogyan itt felvázoltuk. Az életben van egy egész sor sorsszerű esemény, amelyet nem lehet előrelátni. Ilyen helyzetekben bízunk a tanulmányunk elején említett « immanens » lélektani törvényszerűségekben, amelyek a mostoha külső körülmények ellenére is képesek többé-kevésbé helyes irányba vinni előre a személyiség kibontakozását.

Amit itt elmondtunk a személyiség kibontakozásáról, ill. a szülő-gyermek viszonyról, korántsem minden, amit ez a téma megkövetelne. Lényegében nem is az a fontos, hogy minden egyes lehetőséget és veszélyt ismerjünk, hanem hogy felfigyeljünk bizonyos alapbeállítottságokra, alapigazságokra, amelyekre sokszor elfelejtünk reflektálni. Tudatosan is igyekeztem kidomborítani két ilyen alapigazságot. Ezek összegezése legyen ennek az eszmefuttatásnak üzenete és mintegy záróakkordja:

Először: A szülő ne vegye magától értetődőnek azt a meggyőződését, hogy bölcsen és igazán szereti gyermekét hanem legyen kritikus saját érzelmi világával szemben. Sok szülő azt hiszi, hogy attól a pillanattól kezdve, hogy gyermeke van neki magának már nincsenek problémái; problémái csak a gyermeknek lehetnek. Márpedig valójában a gyermek a szülei problémáit objektiválja.

Másodszor: A pszichének vannak immanens törvényszerűségei és önvédelmi mechanizmusai. Ha tiszteletben tartjuk őket, elősegítik a helyes irányba haladó kibontakozást. sok nevelési hibát pedig automatikusan helyesbítenek. Ez a pszichológia optimizmusának forrása, nevelési küzdelmeinkben pedig bátorítást nyújtó támpont.

BIZALOM ÉS FELELŐSSÉG A NEVELÉSBEN

Szülők, nevelők, hitoktatók nemritkán találkoznak « nehezen kezelhető » gyermekkel. Vagy nem tudják felfogni hogyan lett egy eddig kedves, jó gyerekből egyszerre szájaskodó, verekedő kis sárkány, vagy fordítva, egy eddig jókedélyű, aktív gyermekből tüntetően zárkózott, kedvetlen « rongy-baba »? Megmarad örök igazságnak, hogy gyermeket nem lehet receptre nevelni, azaz nincsenek általános örök érvényű nevelési « fogások », hiszen minden gyermek eredeti személyiség. Mégis, az emberi pszichének is vannak törvényszerűségei, amelyek feljogosítanak bennünket bizonyos általános elvek megfogalmazására. Néhány ilyen nevelési elv gyakorlati alkalmazását ismerteti Francis Walton és Robert Powers, amerikai pszichológusok kis, de igen érdekes és hasznos könyve, amely 1984-ben német fordításban is megjelent: « Vertrauen und Verantwortung zwischen Kindern und Erwachsenen » (Bizalom és felelősség gyermekek és felnőttek között). Itt nagyrészt ennek a könyvnek kapcsán beszélünk gyermekek ill. fiatalok megértéséről és neveléséről.

Megérteni a gyermekeket

Ahhoz, hogy egy gyermeket megértsünk néhány lélektani alapigazságot kell szem előtt tartanunk.

Először, minden viselkedésnek van valami célja. A legalapvetőbb az, hogy minden gyermek, akárcsak a felnőttek, értékesnek akar mutatkozni mások szemében. Ennek elemei az érvényesülés és mások részéről tapasztalt megbecsülés. Ezért általában érvényes, hogy a « rossz » gyermek mindig elbátortalanodott gyermek. A mai gyermekek ugyanis sok esetben úgy nevelkednek, hogy azt kell gondolniuk, semmivel sem járulnak hozzá a család vagy a társadalom jólétéhez. Az igazi valódi, értékes munka a felnőttek előjoga. Ennek következtében a gyermek nem találja saját helyét és érté-

két a családban és a társadalomban. Hogy ne veszítse el teljesen önbizalmát és önértékét, rosszalkodni kezd: ezáltal akarja éreztetni jelenlétét és fontosságát.

Másodszor, tudnunk kell, hogy a gyermek rosszalkodásával pontosan feltérképezhető célokat akar elérni. Nevezetesen négyet: magára akarja vonni a felnőttek *figyelmét*, kb. ilyen ki nem fejezett logikával: « Tudom, hogy nem vagyok különösebb valaki, de legalább nem fogtok mellőzni, mert képes vagyok több figyelmet, gondoskodást biztosítani magamnak ». Más esetben *nyomást gyakorol* a következő üzenettel: « Talán nem sokat jelentek nektek, de legalább megmutatom, hogy nem tehettek meg velem mindent, amit akartok ». Ismét más esetben *bosszút áll*: « Nem foglalkoztok velem, de ezért képes vagyok elégtételt szerezni magamnak úgy, hogy fájdalmat okozok nektek ». Végül a passzív, *visszahúzódó* magaviselet alacsonyabbrendűséget fejez ki: « Nem vagyok képes megfelelni az elvárásoknak, de ha semmit sem teszek, akkor legalább nyugton hagytok ».

Mind a négy cél más-más viselkedésben mutatkozik meg. A figyelmet követelő gyermek hangoskodik, nyughatatlan, rámenős, követelőző. Az erejét fitogtató támadó, ellenkező, szégyentelen; hazudó, önkényeskedő; sír, toporzékol, ha akarata nem érvényesül. A bosszúálló erőszakos, kegyetlen, szóbelileg vagy ténylegesen bántalmaz másokat, gyerekeket vagy felnőtteket. Végül az alacsonyabbrendűségben szenvedő tétlen, mindent hamar abbahagy, meghunyászkodik, kedvetlen.

A célokat felismerhetjük abból is, hogyan reagálnak a figyelmeztetésre. A figyelmet követelő gyermek megcsendesedik, de csak rövid időre; az erőszakoskodó a figyelmeztetésre még nagyobb ellenkezéssel, daccal válaszol; a bosszúálló szintén kegyetlenebbé válik, míg az alacsonyabbrendűségben szenvedő egyáltalán nem reagál a figyelmeztetésre.

A szülők és nevelők úgy is megsejthetik a gyermek viselkedésének céljait, ha saját érzelmeiket, reakcióikat elemzik a gyermek viselkedésével szemben. A figyelmet követelő gyermekre bosszankodással válaszolunk, tehernek és nagyigényűnek érezzük; az erőszakoskodó előtt frusztráltnak dühösnek és legyőzöttnek érezzük magunkat; a bosszúálló magaviselete fájdalmat okoz, a gyereket szemtelennek vagy

éppenséggel pimasznak találjuk; a visszahúzódóval szemben tehetetlenséget érzünk és a legszívesebben magára hagynánk.

Tapasztalatból tudja minden szülő és nevelő, hogy ilyen esetekben a fenyítés, a moralizálás, vagy más hasonló « klaszszikus » nevelési módszer nemhogy nem hozza meg a kívánt gyümölcsöt, hanem sokszor éppen ellentétes hatást vált ki. Mi tehát a helyes nevelési hozzáállás? Tudnunk kell, hogy egy gyermek csak akkor fog megváltozni, ha felismeri, hogy magaviseletével nehézségeket okoz. Ez tehát a mi célunk: tudatosítani a gyermekben azt amit ő maga sem tud: miért viselkedik így. Hogy ezt tudtára adjuk, ahhoz több lehetőség áll rendelkezésünkre: rámutatunk viselkedésének igazi céljára; ügyelünk, hogy ne jutalmazzuk zavartkeltő viselkedését, pl. úgy, hogy nem veszünk róla tudomást, ill. jutalmazzuk, dícsérjük a gyermek jó viselkedését, így együttműködésre serkentjük.

Ezúttal az első lehetőségre szeretnénk kitérni részletesebben: Hogyan lehet egy gyermekkel megértetni, mi viselkedésének igazi célja? Ha a cél figyelem-keltés, akkor így lehet elkezdeni a beszélgetést: « Lehetséges, hogy úgy érzed, elhanyagollak, nem foglalkozom veled? », vagy ehhez hasonlóan. Ajánlatos mindig kérdéssel kezdeni a beszélgetést. Ha a kérdésre nem reagál, más irányban kell folytatni a kutatást. Ha erőszakoskodóról van szó, akkor így kérdezünk: « Lehetséges, hogy meg akarod mutatni nekem, azt teheted, amit akarsz anélkül, hogy ezért bárki is szólni merne? » Ha bosszúállást sejtünk, a kérdés így hangzik: « Lehetséges, hogy fájdalmat akarsz okozni nekem (vagy valaki másnak)? » Végül, ha alacsonyabbrendűségi gyötrelmekről van szó, akkor esetleg ily módon kérdezhetünk: « Talán úgy érzed, nem vagy olyan jó és ügyes, mint szeretnéd, ezért nem is próbálkozol semmivel? »

Ha rátapintottunk a baj igazi okára, ez több mint valószínű megmutatkozik majd a gyermek arcán: egy hirtelen mosoly, a tekintetek megértő találkozása, egy önkéntelen válasz, amelyet már nem lehetett visszatartani — elegendő visszajelzés, hogy jó úton haladunk. A további kérdezősködés fölösleges, a célt elértük: felvettük a kapcsolatot a gyermekkel, benne pedig visszaállt a bizalom, hogy szülei megértik őt. Ha téves úton haladtunk, akkor legalább tudjuk, hogy nem ez a probléma.

Végezetül néhány jótanács ahhoz, hogy helyesen alkalmazzuk ezt a nevelési módszert. Már hangsúlyoztuk, hogy kérdezéssel kell közeledni a gyermek problémája felé. Óvakodni kell az egyenes kijelentésektől pl. « Azért viselkedsz így, mert fájdalmat akarsz okozni », mert az ilyen fölényes « diagnózist » a gyermek megbélyegzésnek érzi és növeli bűntudatát. Ha a gyermek felismerte viselkedésének igazi célját, akkor közösen meg kell vitatni a zavaró viselkedés kiküszöbölésének lehetőségeit is. Az ilyen beszélgetésnek sohasem szabad moralizáló, vagy éppenséggel büntető oktatássá fajulnia. A végső kicsengésnek így kell hangzania: « Közösen kiharcoljuk azt, amit el akarunk érni! »

Az itt ismertetett elvek, természetesen nem fedik a nevelés egész területét. Kissé talán túlságosan sematikusnak is tűnnek. Célunk azonban nem is az, hogy kimerítő ismertetést nyújtsunk, hanem az, hogy felfigyeljünk egy alapvető mozzanatra a nevelésben: a gyermek helyes neveléséhez először a szülőknek kell felülvizsgálniuk saját magukat és új magatartásokat kell kiépíteniük magukban. Más szóval, a szülőknek és nevelőknek is állandóan nevelniük kel önmagukat ahhoz, hogy gyermeküket vagy neveltjüket megérthessék és ennek alapján irányíthassák fejlődésüket.

Fiatalokat felnőtté nevelni

« Serdülőket, kamaszokat, fiatalokat nevelni nem lehet! » — gondolja és talán mondja is sok szülő. Különösen pedig ma, ebben a « szabados » világban. Ha mégis megpróbálják, akkor leginkább végletekbe esnek: vagy mindent megengednek nagyfiuknak, nagylányuknak, igyekeznek mindenben a kedvükben járni, nehogy « elveszítsék » őket; vagy pedig « apai, anyai szigorral » tesznek még egy utolsó kétségbeesett kísérletet, hogy helyreállítsák megingott tekintélyüket, mielőtt fáradtan és kiábrándultan feladnák a hiábavalónak tűnő harcot.

Ugyanakkor bizonyított tény, hogy a serdülőknek és fiataloknak éppúgy szükségük van szülői és egyéb nevelésre, mint a gyermekeknek, természetesen más szinten. Csak talán ők sem képesek eltalálni azt a közös hullámhosszat, amelyen érintkezni tudnának szüleikkel, nevelőikkel. Szeretnénk a továbbiakban rámutatni a szülők és serdülő gyer-

mekeik közötti párbeszéd néhány lehetséges érintkező pontjára.

Mindenekelőtt meg kell értenünk azt, amit a gyakorlatban úgyis állandóan tapasztalunk, de csak ritkán tanulunk belőle: a kényeztetés és rákényszerítés leginkább éppen az ellenkezőjét váltja ki annak, amit el akartunk vele érni. Ezek tehát nem megfelelő nevelési módszerek serdülőkorban. Hasznos lesz e célból felidézni a leggyakoribb hibákat, amelyeket elsősorban a tekintélyüket féltő és talán éppen ezért tekintélyt gyakorló szülők követnek el a nevelésben: gyakran és sokszor dühösen kritizálják a serdülőt, fenyegetőznek és büntetnek, esetleg veréssel is; nem bíznak a fiatalban, állandóan kifogásolják öltözködését vagy szobaberendezését, bírálják barátait és szórakozását, ellenőrzik leveleit és jegyzeteit, soha nem tűrnek ellenkezést. A szülők nem ritkán ilyen logikával kezelik a fiatalt: « Akkor bízom meg benned, ha bebizonyítod megbízhatóságodat », mire a fiatal kb. ilyen logikával válaszol: « Ha megbízol bennem, akkor megbízhatóvá leszek ».

Egy életből vett példa talán jobban érzékelteti majd, miről is van szó. Tizenhét éves fiú, egyetlen gyerek, eléggé részrehajló anya (általában a fia pártján van), szigorú, tekintélyét nemcsak emlegető, hanem gyakorló apa. A fiúnak csak egyszer hetente szabad társaival diszkóba mennie, apja állandóan a tanulásra figyelmezteti, még mindig nem ad neki rendszeres zsebpénzt (« Kérjen, ha kell neki valami, az én pénzemet költi »). Apa és fia állandó hadi állapotban élnek. Végül is a fiú úgy oldotta meg a problémát, hogy egyszerűen elköltözött otthonról egyik barátjához. Ekkor jöttek a szülők a Tanácsadóba. Megvitattuk az esetet, leszögeztük, hogy az apa nevelési módszere túlságosan autoritatív. Jellegzetes volt az apa reakciója: « Ha így van, akkor ez azt jelenti, hogy mindent rá kell hagyni! Akkor jobb lett volna nem is nemzeni gyereket! » Mikor kicsit lecsillapodott, megpróbáltuk józanul megfontolni a dolgokat. Nem arról van szó, hogy szigorúan nevelni, vagy sehogyan, hanem: más módon nevelni, mint eddig. Kezdjen párbeszédet a fiúval, adjon neki rendszeres zsebpénzt, kevésbé avatkozzon bele tanulásába, röviden: tételezze föl, hogy tizenhétéves fia már elég érett ahhoz, hogy tudja irányítani életét.

A fiatalok nevelésének egyik feltétele ugyanis éppen az, hogy *megszüntessük a hadiállapotot.* Ez egyszerűen azt jelenti, hogy a szülőknek abba kell hagyniuk serdülő fiuk vagy lányuk életének irányítását. A fiatal ugyanis mindent meg fog tenni, hogy bebizonyítsa a felnőtteknek: nem hagyja magát ide-oda tologatni. Ha úgy érzi, kisgyermekként kezelik, akkor elhatározza, hogy ezt az állapotot meg fogja szüntetni. És elhatározását egész biztosan véghez is viszi. Ezek után a további szülő-gyermek viszony többé-kevésbé állandó harccá, erőpróbává fajul.

A hadiállapot megszüntetésének első lépése abban áll, hogy a felnőtt elismeri: hibázott. Vagy enyhébb formában: eddigi nevelési hozzáállása nem volt célszerű, mint ezt a fönt említett apának ajánlottuk. Ha a szülő vagy nevelő felismeri, hogy közte és a serdülő között erőpróba folyik, akkor neki, a felnőttnek kell megtennie az első lépést. Esetleg így kínálhatja fel a békekötést: « Tudod, az utóbbi időben úgy érzem, mintha nem sok megértést tanúsítottam volna irántad. Azt hiszem ez az én hibám volt. Próbáljunk meg ezentúl felnőttekként beszélni egymással ». A tapasztalatra hivatkozva a szerzők (Walton és Powers, 1984; Ginott, 1980) állítják, hogy az ilyen lépés a szülő részéről általában pozitív hatással van a fiatalra. Ezek után már csak nagy nehézségek árán lenne képes tovább ellenkezni, erőpróbát gyakorolni. Az ilyen megváltozott szülői magatartás mindenesetre meglepi a fiatalt és felülvizsgálja álláspontját, nem tételezett-e fel valóban túl sok bizalmat? Mégis, a helyzetjavulás nem lesz hosszúéletű, ha a szülők nem sajátították el a további nevelési elveket. Ezek pedig a következők:

1. A fiataloknak meg kell adnunk a *döntési szabadságot.* A szülők jól teszik, ha a mindennapi életben is hagynak teret a döntési lehetőségekre. Még akkor is, ha tudják, melyik lehetőség a legjobb, a választás szabadságát meg kell hagyni. Esetleg ezt mondhatják: « Nem tudom, ebben a konkrét esetben hogyan fogsz dönteni; én a te helyedben valószínűleg ezt választanám ». Leginkább jó hatással van, ha a szülők kifejezik, hogy véleményük nem egyezik a fiatalával, de nem erőszakolják rá. Ezáltal elérik azt, hogy a serdülő könnyebben fontolóra veszi az ő nézetüket is, mintha kényszerről lenne szó.

2. Rá kell mutatnunk a fiatalok *viselkedésének következményeire*, sőt, azokat éreztetnünk is kell velük. Sajnos, a felnőttek sokszor azt gondolják, a fiatalok az ő segítségük nélkül semmit sem képesek megtanulni. Állandóan a « helyes útra » figyelmeztetik őket. Persze, erre is szükség van, de igen sok esetben hasznosabb, ha a fiatal a « saját kárán » tanul. Például, ha mindig késő estére hagyja a házi feladat kidolgozását, akkor másnap fáradtan kel és megy az iskolába. Könnyebben megszívleli majd a figyelmeztetést, ha ezt egy időn keresztül megtapasztalta.

3. A fiataloknak *bátorításra* van szükségük. A serdülők sóvárogva lesik azokat az apró jeleket, amelyek révén tudtukra adjuk, hogy kiléptek a gyermekkorból és most már felnőttek. A szülők csendes bizalma egyszerre biztat és üzenetet tartalmaz: « Ahogy mi ismerünk téged, egész biztosan megtalálod a helyes megoldást problémádra ». Sajnos, sok szülő ennek éppen az ellenkezőjét teszi: csak úgy ontják a jótanácsokat, figyelmeztetéseket.

Mivel a bátorítás egyrészt a serdülő alapvető lélektani igénye, másrészt a leghatásosabb nevelői eszköz ebben a korban, sok szülő szívesen hallana gyakorlati tanácsot is. Nos, szerzőink (Walton és Powers) éppen ilyen gyakorlati útmutatásokat dolgoztak ki. Íme néhány:

— Bízzunk lányunkra vagy fiunkra olyan feladatot, amelyet eddig csak a felnőttek végeztek, pl. javítások elintézését, bevásárlást, ajándék kiválasztását rokonoknak, stb.

— Kérjük ki a fiatal véleményét, amikor a nagyszülőknek, vagy más rokonoknak problémájuk van.

— Ne írjuk neki többé elő, mikor megy aludni.

— Ne magyarázzuk neki többé, hogy amikor mi fiatalok voltunk, akkor mindent helyesen tettünk, vagy most mindig helyesen cselekszünk.

— Reagáljunk tárgyilagosan, ha hibát követ el: « Ez bizony mindannyiunkkal megtörténhet ».

— Ismerjük el erős oldalát: « Te igazán határozott ember vagy ».

— Örüljünk fiunk vagy lányunk barátainak, hívjuk meg őket lakásunkba.

— Esetenként nem ajánlatos felemelni a zsebpénzt, ha úgy látjuk, valamilyen mellékfoglalkozás elvállalásával pénzhez juthat: ezáltal növekszik függetlensége.

— Vezessük be egyre gyakrabban felnőttek társaságába, mutassuk be felnőtteknek, ill. felnőtteket neki: « X úrral jól megértitek majd egymást, ő is szenvedélyes síelő ».

Ez csak néhány a sok jótanács közül. Ha a szülő megérti, mi szülői szerepének a lényege, amikor a fiatalokról van szó, akkor maga is megtalálja a helyes lépéseket. Mi tehát a nevelés célja serdülőkorban? A szülőknek meg kell érteniük, hogy nevelői feladatuk abban áll, hogy lassan abbahagyják azt! Túl gyakran kezelünk még tizennyolc éves fiatalokat is úgy, mintha boldogságuk nem a saját kezükben lenne, hanem a miénkben. Közben pedig azon csodálkozunk, miért nem képes még mindig vállalni magáért a felelősséget? A nevelésnek úgy kell alakulnia és arra kell irányulnia már gyermekkortól kezdve, hogy a fiatal legkésőbb tizenhét éves korában felnőttnek érezze magát olyan értelemben, hogy felelősségteljes döntéseket képes hozni saját sorsát illetően. Ha ezt elértük, akkor fáradságunk és áldozatunk meghozta gyümölcsét.

Senki sem képes megmondani a szülőknek, mit kell csinálniuk, hogy jól nevelhessék gyermeküket. Legföljebb azt lehet elmondani, mit célszerű elkerülni a nevelésben. Nincsenek kész megoldások, sem hatékony nevelési « fogások ». De vannak örökérvényű emberi szükségletek és igények, amelyek tiszteletben tartása szavatolja a helyes irányban történő személyi kibontakozást. Egyik ilyen igény a kommunikáció, párbeszéd igénye. A gyermeket szeretni annyi, mint kommunikálni vele — írja F. Dolto pszichológus (1980, 157). Az emberi lény, életének első óráitól, sőt már a fogamzástól kezdve olyan lény, akinek vágyai vannak, aki kommunikálni akar. Bármilyen kicsiny is a gyermek, ha az apja vagy az anyja beszél hozzá, és elmondja, amit az ő szenvedéséről tud, akkor a gyermek ki tudja állni a szenvedés próbáját. Megőrzi az önbizalmát és a szüleibe vetett bizalmát. Ez a nevelés titka, erre akartuk csak felhívni a figyelmet.

FIATALOK « FÉLÁRNYÉKBAN »

Kétségtelen, hogy minden nemzet az ifjúságban, a fiatalokban látja jövőjét. Ezért a fiatalok helyzete bizonyos fokig egy nemzet egészségének, életképességének és jövőjének mutatója. Hogy a mai ifjúság egy részével baj van, azt valahogy mindannyian sejtjük, sőt tudjuk: közülük sokan céltalanok, tanácstalanok, elveszettek, nihilisták, lázadók, rombolók. És ez a jelenség nem ismer ország- ill. politikai határokat: érvényes jóformán minden társadalomra. De valahogy kevesen mernek őszintén, minden szépítgetés nélkül szembe nézni a valós helyzettel: megkérdezni magukat ezeket a zsákutcába jutott fiatalokat, mi az, amit keresnek, ami ellen lázadnak, mi a felnőttekhez szóló üzenetük.

Éppen ezért érdeklődéssel figyeltünk fel a budapesti rádió ifjúsági műsorára (1981), amely három adásban sorozatot készített egy sajátos csoportról: az « aluljárók fiataljairól ». A nem mindennapos ebben az adásban az volt, hogy a szerzők nemcsak a fiatalokról beszéltek, hanem lementek hozzájuk az aluljárókba, a pincékbe, a kapualjakba és megszólaltatták őket: mondják el ők maguk miért teszik azt, amit tesznek: miért választották inkább a csavargást, mintsem a kényelmes családi otthont; miért vállalják inkább a társadalmi selejt bélyegét, mintsem a megszokott társadalmi normák és szabályok elfogadását? A szerzők 170 riportot rögzítettek hangszalagra, de ennek csak töredékét mutatták be. Egyben hangsúlyozták: nem a magyar ifjúság egészéről szól a műsor, ámde néhány általános következtetés mégis levonható. A társadalom összképéhez az aluljárók fiataljai is hozzátartoznak.

A magyar közvélemény azóta sem szűnt meg érdeklődni a jelenség iránt. Tanú erre Diósi Ágnes könyve *Hetedíziglen* (Kozmosz, Budapest, 1984). Jóllehet elsősorban cigány-gyerekek társadalmi-családi hátterét vizsgálja, de akaratlanul is kirajzolódik egy tágabb kórkép.

Visszatérve a rádióadásokra: itt elsősorban nem fiatalkorú bűnözőkkel találkoztunk, hanem inkább olyanokkal, akiket úgy jellemezhetnénk, mint « akik kiléptek a társadalomból », annak itt és most megjelenő formájából: csavargók, alkalmi kiskorú prostituáltak, fiatal alkoholisták. Mit mondtak el magukról ezek a fiatalok, és mit mondanak róluk a szakértők: ideggyógyászok, pszichiáterek, szociológusok, pedagógusok, ifjúsági vezetők, a gyermekvédelmi osztály munkatársai? Megpróbáljuk egész röviden összefoglalni a hallottakat, hogy aztán mi is reflektáljunk a jelenségre. Nevezetesen, szeretnénk kifejteni véleményünket, a modern pszichológia meglátásaira támaszkodva, a család elsőrangú szerepéről a fiatalok lelki egészségét illetően; valamint szeretnénk rámutatni arra, hogy az egyház is látja a nehézséget: hivatalos dokumentumokban és összejöveteleken, úgyszintén a Pápa beszédeiben gyakran találunk utalást az ifjúság problémájára, mégpedig mindig a családi élet összefüggésében.

Helyzetkép, azaz mit vallanak magukról az aluljárók fiataljai?

Megtudtuk tőlük, hogy ott a föld alatt nincs senkinek vezetékneve, hogy sokaknak tetszik ez a csavargó élet, mert itt szabadon tudnak beszélgetni egymással és ezért inkább otthon érzik magukat, mint a szülői házban, ahol sokszor elhanyagolják őket, jóllehet rendszerint mindenük megvan. Érdekes adat, hogy a csavargók, csövezők zöme anyagilag jól álló családokból kerül ki. Érdekes volt azt is megfigyelni, hogy a fiatalok közül senki sem volt tulajdonképpen támadó, erőszakos, romboló, vagy éppenséggel terrorista a szó igazi értelmében. Általában nem akarnak bántani senkit, de őket se bántsa senki.

Viszont meglepő, mennyire nyíltan vallanak magukról ezek a fiatalok. Lélektanilag már ez a körülmény is fontos: arra utal, hogy közölni szeretnének valamit, mondani szeretnének valamit a felnőtteknek, a társadalomnak. Az interjú-alanyok közül néhányan meg is próbálták szavakba foglalni üzenetüket: « mi is emberek vagyunk », vagy: « az öngúny is az igazságkeresés egyik módja »; elmondták, hogy nincsenek megelégedve szüleikkel, akik vagy elhanyagolták

őket, vagy « megnyomorították őket » idejétmúlt nevelési módszereikkel, elveikkel. Mások környezetüket, vagy a társadalmat bírálták és kilátástalannak tartják a jövőt.

Szeretnénk felhívni a figyelmet a fiatalok e többé-kevésbé világosan megfogalmazott üzenetének lényegére. Mi tulajdonképpen ennek az üzenetnek a magja? Pszichológiailag bizonyított tény, hogy a tizenéveseknek különösen is szükségük van arra, hogy foglalkozzanak velük. Ezt pl. különleges módon megfigyelték fiatalkorú kábítószerélvezőknél, akik nagy számban megvallották, hogy tettükkel fel akarták hívni magukra szüleik figyelmét. Ugyanez érvényes más deviáns cselekedetekre is. Ez még akkor is érvényes, ha látszatra a serdülő elhárít minden irányítást, vagy nevelési közbelépést. Titokban azonban mégis kipróbálja szülei, vagy egy, számára jelentős személy tanácsát, elvét. A szóban forgó adás keretében gyakran fel lehetett ismerni a fiatalok nem-konvencionális viselkedésmódjából, lázadásából ezt az üzenetet, ezt az igényt. A fiatalok végső soron azt róják fel szüleiknek, hogy nem foglalkoznak velük, elhanyagolják őket, nem érdekli őket a sorsuk, a jövőjük; csak önmagukra gondolnak, saját boldogságukra és anyagi jólétükre.

Kórkép, azaz mit mondanak róluk, a csövezőkről, a szakemberek?

Az adások során megszólalt több szakember, kifejtették nézetüket, elemezték a bajok esetleges okait.

A *szociológus* szerint ezek a fiatalok keresik helyüket a társadalomban, keresik önmagukat. Ebben a keresésben roppant fontos szerepet játszik a modell, a példakép. Ez a modell mindenekelőtt a szülő. De milyen modellt jelentenek a gyakran hajszolt, szorongásos, depressziós szülők? Az aluljárók fiataljai « hátrányos helyzetű » családokból kerülnek ki. A hátrányos helyzeten itt nem anyagi körülményeket kell értenünk, hanem olyan családot, amelyben a bűnözés, az alkoholizmus és az öngyilkosság mind előfordul. A gyermek, a fiatal reprodukálja ezt a helyzetet, ezeket a jelenségeket. A fiatalok azért isznak, mert a család iszik stb.

A *gyermekpszichiáter és az idegorvos* véleménye szerint az aluljárók fiataljai úgy érzik, őket nem szereti senki, ezért menekülnek szüleiktől. Külön eleme ennek a kórképnek a kettős nevelés: mást hirdet az iskola és mást az otthon, úgyhogy a gyermeknek *már* és *még* nincs mibe kapaszkodnia; sok serdülő nem képes önmagában összeegyeztetni ezeket az ellentéteket: vagy kivonul a társadalomból és magukat szabadaknak nevező csoportokhoz csapódik, vagy a legtragikusabb megoldást választja: eldobja magától az életet. Tény, hogy növekszik a fiatalkorú öngyilkosok száma.

Az *ifjúsági vezetők* a fiatalok problémájának egyik okát a kiábrándultságban látják — mi ezt úgy mondanánk: nincs ideáljuk, eszményképük —, és becsületes önkritikával megvallják: az ifjúsági szervezetek is hibásak, nem értik a fiatalok nyelvét, túlhaladta őket az idő.

Hol keressük a gyógyítás lehetőségeit?

Ezek az elemzések, szakmeglátások annyira mélyek, annyira igazak, hogy tulajdonképpen nincs mit hozzáadnunk, vagy elvennünk belőlük. Mégis, úgy érezzük, az egész sorozat kissé pesszimista hangnemben zárul. Arra a kérdésre: ki, miben és hogyan segítsen az aluljárók fiataljain, nem kaptunk választ. Ez persze érthető is, hiszen roppant összetett problémával állunk szemben, nem lehet sematikus, leegyszerűsített recepteket osztogatni. Mégis van valami hiányérzetünk. Nevezetesen két síkon szeretnénk továbbgondolni a problémát: a családpszichoterápia és a keresztények elkötelezettsége területén.

A terápiával foglalkozó családpszichológusok egyre inkább osztják azt a véleményt, hogy nincs elszigetelten deviáns család-tag. Ha a családnak egy tagjával baj van, akkor az egész családdal baj van. Ami azt jelenti, hogy a terápiába bele kell vonni az egész családot; és jelenti továbbá azt is, hogy a lelki egészség szempontjából nem csak a deviáns fiatalokat kell tanulmányoznunk, hanem a családot. A családdal pedig világszerte baj van.

John Howells (1978) neves amerikai pszichiáter családpszichoterápiával foglalkozó könyvében arról beszél, hogy a családi harmónia megbillenése mindig magában foglal

egy negatív élményt. Ezért ennek a harmóniának a visszaállítása csak egy pozitív élmény által valósítható meg. Kutatva ennek a negatív ill. pozitív élménynek mibenlétét, felfigyeltünk Gyökössy Endre magyar pszichológus, lelkész és családapa értékes kis könyvére *Együtt a szeretetben* (Ref. Sajtóosztály, Budapest, 1981). A könyv a keresztény, evangéliumi szellemben való családi nevelésről szól, ugyanakkor a modern pszichológia ismereteire támaszkodik. Gyökössy mondanivalóját egy hosszú élet tapasztalatának hátterébe állítja. Mindez hitelessé teszi könyvét. Maga a könyvcím sokatmondó: « együtt a szeretetben ». Ha keressük a mai fiatalság kibontakozásának buktatóit, akkor szükségszerűen oda jutunk vissza, hogy a családban nem élték meg a szeretetközösséget. A riport-adások folyamán elhangzott vallomások ezt egyértelműen alá is támasztották: « Nem szerettem otthon lenni », « Megnyomorítottak nevelési elveikkel », « Miért adtak állami gondozásba? » stb. Akinek ugyanis nincs meg ez a pozitív élménye, azaz, hogy a család kikezdhetetlen, semmi másra fel nem bontható és le nem fokozható egység, annak kevés biztos támpontja lesz az életben, ha egyáltalán lesz.

Keresztény álláspontunk és kifejezésmódunk szellemében nem félünk kimondani: a fiatalok elbizonytalanodásának egyik alapvető oka a családok külső — belső szétesése.

Itt szeretnénk megemlíteni még egy szempontot. Helyesen jegyezték meg a riportműsorok szerkesztői: csak minden érdekelt: szülők, nevelők, pszichológusok, szociológusok, ifjúsági vezetők stb., valamint maguk a fiatalok egyesített mozgósításával lehet valamit tenni az egyre súlyosabbnak tűnő problémák megoldásáért. Ebből az együttesből nem maradhatnak ki a keresztény nevelés szakemberei sem. Az egyház, a keresztény közösségek nevelő és emberformáló hatását nem nélkülözhetjük. Először persze magának az egyháznak kell tudatosítania azt, hogy a fiatalok útbaigazítása és a családi értékek megvédése elsőrangú feladatai közé tartoznak. S valóban, az egyház egyre sürgetőbben figyelmeztet bennünket: a családot helyettesíthetetlen társadalmi, pedagógiai és pszichológiai felelősség terheli a jövő nemzedék lelki egészségéért. Utalhatunk itt az 1980-as püspöki szinódusra, amelynek témája a család volt; továbbá a Pápa gyakori megnyilatkozásaira, amelyekben síkra száll

a családi erkölcs, a házasság felbonthatatlansága, a hűség értékeinek megvédéséért; vagy éppen a legújabb pápai üzenetre az 1985-ös nemzetközi ifjúsági év alkalmából: « legyen ez a nemzetközi ifjúsági év alkalmas pillanat a szülőknek és nevelőknek is, hogy új fényben lássák a fiatalokra vonatkozó felelősségüket ». Nyugodtan leszögezhetjük: az egyház és a modern pszichológia ennél a pontnál találkoztak: rátapintottak a problémák igazi gyökerére. Ha ez így van, akkor az egyháznak és a társadalomnak is találkozniuk kell abban a közös törekvésben, hogy ne csak a kórképet állítsuk fel, hanem gyógyítsunk is: biztosítsuk a család lelki egészségét. Ahhoz, hogy egészséges, beilleszkedni tudó, életképes nemzedéket neveljünk, az alapsejtet kell gyógyítanunk: a családot.

A KÁBÍTÓSZERESEK ÜZENETE

Mikor kábítószerről, és még inkább, mikor kábítószert élvező fiatalokról hallunk, akkor hajlamosak vagyunk ezt a jelenséget a Nyugat átkának tekinteni, néha talán titkos kárörömmel: íme, ez a nagy jólét ára! Mostani elmélkedésünkben szeretnénk megkérdőjelezni ezt az előítéletet. Mert jóllehet a kábítószerek ára olyan magas, hogy a csempészeknek talán nem piac a fejlődésben lévő országok fiatalsága, a mai világ annyira nyitott, hogy lélektani síkon aligha van lényegesebb különbség a világ különböző tájain és országaiban élő fiatal nemzedékek között. Más szóval: a jelenség világméretű, azaz mindenütt megvannak hozzá a lélektani feltételek, csak idő kérdése, mikor válik tömegjellegűvé.

Figyelemreméltó Kolozsi Béla (1984) budapesti pszichiáter ismertető tanulmánya a francia kábítószer-kutatásokról. A francia kutatók sajátos fogalmi megkülönböztetést alkalmaznak a fiatalkori drog-visszaélés jelenségében. Az érintetteket két csoportra osztják, sajátos kifejezésükkel a « drogués » és a « drogables » csoportra. Az első az aktív fogyasztókat jelöli, a második a valószínű potenciális fogyasztókat, de legalábbis a — réteg, csoport és szubkulturális helyzetük révén — súlyosan veszélyeztetettek körét. Hogy ilyen veszélyeztetettek minden társadalomban vannak, nemcsak a franciában, vagy általában a nyugatiban, arról nem kell külön tanulmányt írni.

Mindennek ellenére nem könnyű egyértelmű választ adni arra a kérdésre, mi a fiatalok körében egyre terjedő kábítószerélvezet tulajdonképpeni oka? Valószínűleg több tényező összejátszása eredményezi: társadalmi, családi és lélektani körülmények egyaránt felelősségre vonhatók érte. Mikor pszichológus tanulmányozza a kábítószeres fiatalokat, akkor őt elsősorban a belső tényezők, azaz az egyén személyiségvonásai, struktúrája érdekli. Mert nem szabad elfelejtenünk, hogy nemritkán egészen külső tényezők követ-

keztében is kábítószerélvezővé válhat valaki, mint pl. a különféle vegyszerek és kábítószerek hozzáférhetősége, csempészek által történő manipuláció (egyes esetekben az első adagot ingyen felkínálják, hogy ezáltal függőséget teremtsenek az egyénben, hogy aztán magas áron adják el neki a következő adagot, amely nélkül már nem tud meglenni). A fiatalok, mint tudjuk, mindig is szívesen kísérleteznek új tapasztalatokkal, úgyhogy sok esetben saját kíváncsiságuk áldozatává válnak.

A kábítószerfogyasztás lélektani háttere

A lélektani okokat vizsgálva a legtöbb szerző első helyen a *családban* uralkodó légkört említi. Ez a légkör ugyanis nagy hatással van a kibontakozó fiatal személyiség struktúrájára. Az adatok azt mutatják, hogy a kábítósok igen gyakran olyan családból kerülnek ki, ahol az apa — ténylegesen vagy lélektanilag — hiányzott a gyermekek életéből, az anya pedig túlságosan engedékeny (Cameron, 1963, 677). Az *apa* szerepének tanulmányozása újabb fejleménye a pszichológiának. Nemrégen egy olasz újságírónő érdekes könyvet tett közzé *Hol volt az apa?* címmel (Edgarda Ferri: *Dov'era il padre*, Rizzoli Ed., Milano, 1982). A könyvben elemzi néhány ismertebb olasz terrorista fiatal családi hátterét és mindig ugyanarra a megdöbbentő következtetésre jut: ezeknek a fiataloknak, fejlődésük legválságosabb éveiben, hiányzott az apjuk. Megrázó olvasnunk maguknak az apáknak a vallomását. A korábban említett francia kutatás pedig kimutatta, hogy minden negyedik érintettnek elváltak a szülei, amíg a megfelelő átlagpopulációban ez csak minden huszadik fiatalra jellemző (v.ö. Kolozsi, 1984, 58).

Szintén gyakori jelenség, hogy a szülők túlságosan önmagukra irányulók, azaz jobban érdekli őket saját karrierjük, előrehaladásuk, sikerük és pozíciójuk, mint gyermekük fejlődése. Tény az, hogy sok híres ember gyermeke válik kábítószerélvezővé: világhírű színészek és színésznők, írók és politikusok találhatók ezen a listán. Hasznos emlékeztetnünk itt egy érdekes lélektani jelenségre: minden fiatal többet akar elérni az életben, mint amennyit szülei elértek, legalább valamilyen téren: tudományban, hírnévben,

anyagiakban. Ez természetes dolog. Ha azonban a szülők annyira sikeresek, vagy a gyermek annyira sikeresnek észleli őket, hogy nem lát már semmiféle lehetőséget arra, hogy valamiben is felülmúlja őket, akkor könnyen szorongóvá válik, alacsonyabbrendűségi problémák gyötrik. Ezt esetleg úgy próbálja feloldani, hogy « negatív világszemléletbe » menekül, azaz elveti szülei értékrendszerét és megpróbál egy homlokegyenest ellenkező világot kiépíteni. Ez tulajdonképpen a fiatalok szubkultúrájának egyik gyökere. A kábítószerhez való folyamodás ebben az esetben a *lázadás és elutasítás* kifejezője

Térjünk vissza azonban a fiatal kábítósok lelki alkatához. Az idevonatkozó tanulmányok azt igazolják, hogy ezek legtöbb esetben depressziós személyek, lelki világuk szorongással terhes. Ha jellemábrázoló fogalmakkal akarjuk bemutatni őket, akkor így fest a kórkép: felelőtlenek, nem kitartóak és keresik a közvetlen kielégülést. Röviden: hiányzik belőlük a jövő távlata (Kolb, 1973, 512). Ausubel (1970, 493) amerikai pszichológus szerint valószínűleg a korai fejlődés során történt megrekedés; ezt az állapotot « motivációs éretlenségnek » nevezi és úgy véli: legvilágosabban a sikertelenségtől való félelemben mutatkozik meg.

Ha most ezek után megpróbáljuk felvázolni a fiatal kábítós személyiség-alkatát, a következő képet kapjuk: elvetette múltját, mint kellemetlen tapasztalatot a családi helyzet miatt. Jövője nincs, ill. szorong a bizonytalan jövő miatt. Megmarad egyetlen biztos pontként a jelen pillanat. Minden olyan tett, minden olyan tapasztalat, amely felerősítheti a jelen pillanat élményét, biztatónak mutatkozik a fiatal szemében. Az ilyen helyzetben, ill. állapotban történő kábítószerélvezet a *személyazonosság és az élet értelme* keresésének kifejezője (Freedman, Kaplan and Sadock, 1976, 655).

Végül fontoljunk meg még egy harmadik lélektani mozzanatot is. A serdülőkor lényegénél fogva cselekvésre irányul: a felnőttekkel történő jelentős kommunikációk is inkább tettekben és cselekedetekben nyilvánulnak meg, mint szavakban. A fiataloknál megfigyelhető sok deviáns viselkedésforma tulajdonképpen nem más, mint *felnőttekhez intézett üzenet*, leginkább segélykérés vagy több figyelem követelése. Mert bármennyire is hihetetlennek tűnik

vagy ellenkezik azzal, amit észlelünk, a fiataloknak nemcsak szükségük van az idősebbek, különösen a szülők támogatására, biztatására és vezetésére, hanem igénylik is azt. Mi több, szükségük van és igénylik a felnőttek ellenőrzését. A szülők által támasztott korlátok szükségesek ahhoz, hogy a fiatal tökéletesítse önállóságát; ez szolgál neki tájékozódási pontként. Ezt a segítséget és támogatást ritkán kérik szóbelileg, mert ez azt jelenthetné, hogy fel akarják adni függetlenségüket és önállóságukat. Ebben az esetben a kábítószerhez való menekülés *üzenet* a szülőknek: szenteljetek nekem több figyelmet!

A szülők és nevelők felelőssége

Ez csak néhány a lehetséges okok közül, amiért a fiatalok kábítószerhez folyamodnak. De már ezekből is kiolvashatunk egy közös nevezőt, nevezetesen azt, hogy mindegyik esetben jelen van a szülők és fiatalok közötti alapvető *kommunikációs probléma.* Vagy még hagyományosabb nyelven fogalmazva: elsősorban *nevelési* kérdésről van szó. De nem a szó leszűkített értelmében, hanem a legtágabb értelemben: a mai fiatalok alighanem túl kevés *személyes* figyelmet kapnak nemcsak a szülőktől, hanem egyéb nevelőktől és nevelőintézményektől is. Kétségtelen, az « ifjúsági csoportoknak » vannak előnyei és személyiséget formáló pozitív hatásuk. De ma, néha az a benyomásunk, túlméreteztük ezeknek a csoportoknak a jelentőségét, elfelejtve, hogy egy csoport sem pótolhatja a személyes találkozást. Ez érvényes az egyházra is: a hittan-, karizmatikus-, vagy más ifjúsági csoportok, de még a bázisközösségek sem tudják helyettesíteni a személyes lelkivezetést és nevelést.

Ha már a nevelési rendszereknél tartunk, akkor szükséges megemlítenünk még valamit: bizonyos felelősség terheli magát a modern pszichológiát és pedagógiát is, mert olyan nevelési filozófiát dolgoztak ki, amely — annak ellenére, hogy kecsegtető eredményeket ígér, vagy talán éppen ezért — megtévesztett sok szülőt és nevelőt: bizonyos fokig felmentve érezték magukat a nevelés kötelessége alól. Utalunk itt a hatvanas években annyira tért hódító, ma már ugyan hanyatlóban lévő, de még mindig időszerű

« humanista pszichológiára ». Ennek alapvető nevelési távlata az « önmegvalósítás » volt. Lélektanilag ez azt jelenti, hogy az emberben sürgették az ego-orientációt, az önmagához való fordulást, hogy önmagában találja meg kiteljesedésének nemcsak rugóit, hanem tartalmát is. Ennek az irányzatnak alapvető tévedése abban a tételben van, hogy az ember képes önmagából megvalósítani önmagát, vagyis saját magában megtalálhatja életének célját és értelmét. Az élet azonban állandóan rácáfol erre: érezzük és tudjuk, nem vagyunk elegendők önmagunknak. Ezt bizonyítják valószínűleg drámai formában a kábítószertől hallucináló, vakvágányra futott fiatalok is. Ezért újra fel kellene fedeznünk azt a másik irányzatot, másik életfilozófiát, amely az élet értelmét nem az egyén bezárt világában keresi, hanem adottságként látja és feladatként elfogadja. Ez lényegében Viktor Frankl logoterápiájának az üzenete, amely már csak egy lépésre van a keresztény emberképtől: az élet nem magunkalkotta valóság, hanem Istentől kapott érték amelyért felelősek vagyunk.

Eszmefuttatásunkat egy kérdéssel szeretnénk zárni, amely bennünket felnőtteket akar szembesíteni saját felelősségünkkel a deviáns viselkedésű fiatalok előtt: milyen eszményeket adtunk, vagy adunk nekik?

III.

FIATALOK ÉS SZERELEM

FIATALOK ÉS SZERELEM

A szeretet *minden ember* tartós igénye. Csakhogy talán kifejezésmódjaiban koronként módosul. Ezért néha boszszantónak találjuk, amikor a szeretetet állandóan a *fiatalok* vonatkozásában emlegetik, mintha nekik valamiféle előjoguk lenne hozzá. Tény azonban, hogy éppen a fiatalkorban áll az ember olyan döntések előtt, amelyek természetüknél fogva megismételhetetlenek, sok esetben egyenesen jóvátehetetlenek. Ezek a döntések pedig éppen a másneműek iránti szeretet alapján történnek. Fontosságukról tanúskodnak a megbukott házasságok, amelyek napjainkban járványjellegűvé váltak. Lehet, hogy az illető, akinek első házassága félresikerült, újra feltalálja magát az életben, új családot alapít, de legtöbb esetben az elhibázott első heteroszexuális kötődés következményeit lelki megsebzettségként hordozza tovább. Ha ezt tudjuk, megértjük, miért fontos ismételten foglalkozni a fiatalok szerelmi és szeretet-problémáival.

Útban a másik felé

Hogy megérthessük a szerelem és szeretet helyzetét és szerepét a fiatalok életében, egészen röviden szólnunk kell ennek az életkornak néhány jellegzetes vonásáról.

Ellentétben a kamaszkorral, amelyet az általános belső forrongás, irányvesztettség és keresés jellemez, a fiatalkor az ún. *vitális ösztönök* megállapodásának korszaka. A kiszámíthatatlan, bolondos kamaszkor után ez most lényegesen józanabb periódus. A fiatalember kezd mást és másokat is észlelni önmagán kívül. A jellegzetes kamaszkori befelé fordulást felváltja a mások felé fordulás. Felfokozódik a társas kapcsolatok igénye. A pszichikai fejlődés ezzel új feladat előtt áll: a *Te megtalálása.* A serdülő ugyanis eddig csak saját magával, saját én-jével volt elfoglalva: esetleges

barátságaiban is önmagát kereste. Most olyan új képességek figyelhetők meg nála, mint altruizmus, odaadás és áldozatkészség (Remplein, 1969, 493).

Fiúk és lányok között a társas kapcsolatok igényét illetően bizonyos különbségek vannak. A *fiúk*, mint a férfiak általában, biztosabbnak érzik magukat csoportokban. Szívesen vesznek részt kisközösségekben, meg vannak elégedve viszonylag sok, de felületes baráti kapcsolattal. Az egyházi kiscsoportokban, legalább is városi környezetben, gyakran több a fiú, mint a lány, ha csak ezt a 17-21 éves kort nézzük. Egy-két közelebbi barát teljesen kielégíti szükségleteiket. A férfi lelki fejlődése szempontjából nagy szerepet játszik az egykorúak stabil közössége. A hovátartozási tudat alapozza meg a későbbi társadalmi státust. — A *lányok* nagyobb igényt fektetnek a személyes kapcsolatokra, a barátságra. Az ilyen személyes kapcsolatokat semmiféle közösséghez való tartozás nem képes pótolni. Hiányában a női psziché hátrányokat szenved a későbbi heteroszexuális kapcsolatok terén (Miller, 1974, 66).

A fiatalkor másik általános jellemzője a *pszichoszexuális érés befejeződése.* A késő kamaszkorban az érosz még az azonos neműek felé irányult: a fiúk keresték és igényelték a fiúk társaságát; vegyes társaságokban kellemetlenül és nem-természetesen érezték magukat. Ugyanígy a lányok is, igazán fesztelenül csak lányok társaságában voltak képesek érezni magukat. A fiatalkorban megkezdődik a nemek egymás iránti komolyabb érdeklődése és közeledése. De a fiataloknak ezt meg kell tanulniuk, be kell gyakorolniuk. Szerencsére, ekkor már a társadalom is nyújt nekik némi esélyt, jóllehet még mindig elég szigorú kikötések mellett. Mindenesetre közeledésüket jogosnak tartja. Tánciskolába járnak, ahol nemcsak táncolni tanulnak, hanem a másik nemmel való viselkedést is gyakorolják.

A szerelem kibontakozása

A fiatalok heteroszexuális közeledésében megfigyelhetünk három jellegzetes szakaszt.

Az első szakasz ebben a közeledésben *flört* formájában jelentkezik (a « flirt » angol szó és szerelmi játékot jelent).

A flört még igen felületes viszony, természetéből kifolyólag nem jelent tartós kapcsolatot. A személyiség még nincs « érintve » mélyében. A másikban ugyanis még nem a személyi értékeket nézi, hanem a cél itt maga a közeledés. A flört tulajdonképpen izgalmas játék a tűzzel, kapcsolat-keresés komolyabb szándék nélkül. Eközben a fiúk az aktív alanyok, a lányok inkább a várakozó álláspontra helyezkednek, esetleg kísérleteznek vonzóképességükkel: *kacérkodnak.* A kokettálásnál a lány egyidejűleg bátorítja, biztatja partnerét és zavarba ejti, mivel egyidőben vonzza és taszítja.

A közeledés második szakaszát jelzi a *szerelem.* A szerelem egyik jellemzője, hogy még mindig a másik testi megjelenése és adottságai állnak előtérben: járása, hangja, mozdulatai, megjelenése, stb. Ez mindaddig érvényes, amíg a fiatal így fogalmaz: « Szeretlek ezért vagy azért, pl. szép alkatodért, sportos tartásodért, fekete hajadért stb. » Valahogy úgy, ahogy Petőfi dalolja: « A szeretőm nyalka gyerek, — Alája termett a nyereg. — Ha viszi a paripája, — Gyönyörűség nézni rája ». (A szeretőm nyalka gyerek...). Mivel majdnem kizárólagosan ezekre a külső adottságokra irányul, a szerelem előbb-utóbb kiábrándulással végződik. A személy ugyanis képtelen meglátni a másik hibáit, fogyatékosságait. Szerencsére ezt a kiábrándulást könnyen átvészelik a fiatalok, mivel még a szerelemben sincs teljesen érintve a személyiség legmélyebb rétege. Közismert, hogy lehetséges többször is igazán « szerelembe esni ».

A nemek közötti közeledés harmadik szakasza a *szeretet* kialakulása. Rendszerint később, a fiatalkor utolsó szakaszában jelentkezik. A szeretet már a személyiség mélyeit érinti. A szeretet lényegében *odafordulást* jelent a másik személyhez, vagyis nemcsak külső adottságait nézi, hanem annak lelki-jellemi értékeit. Ebből kifolyólag jelentkezik egy egészen másmilyen magatartás a szeretett személy iránt, mint amilyen a szerelemnél mutatkozott. Mindenekelőtt maga a kapcsolat válik elmélyültebbé és tartósabbá. Ha a szerelemről azt mondtuk, hogy a « szeretlek ezért vagy azért » elvhez igazodik, akkor a szeretetre érvényes a következő logika: « Szeretlek mindennek ellenére ». A szeretetben való összetartozás élményét költői erővel fejezte ki Pilinszky János:

Azt hiszem, hogy szeretlek;
lehúnyt szemmel sírok azon, hogy élsz.
De láthatod, az istenek,
a por, meg az idő
mégis oly súlyos buckákat emel
közéd — közém,
hogy olykor elfog a
szeretet tériszonya és
kicsinyes aggodalma.
Ilyenkor ágyba búvva félek,
mint a természet éjfél idején,
hangtalanúl és jelzés nélkül.
Azután
újra hiszem, hogy összetartozunk,
hogy kezemet kezedbe tettem.

(Pilinszky J., *Azt hiszem*)

Fiatalkori szerelem

A fiatalkori szerelemnek vannak bizonyos sajátosságai. A szerelmeseknél pl. nagyon erős az *eszményítési* hajlam. A szeretett személyben látja minden érték tökéletes megtestesülését. Tökéletesnek látja, a mindennapi élet, a szürke hétköznapok fölött állónak találja. Ez az idealizálás átterjed észlelésének minden területére: nemcsak a szeretett személyt, hanem az egész világot rózsásnak, derűsnek, szépnek látja — mert a szeretett személy szemével nézi.

A fiatalkori szerelem másik sajátossága a felfokozott *belevetítés* (projekció): szerelmesébe helyezi minden vágyának beteljesülését. Olyan tulajdonságokkal és értékekkel ruházza fel, amelyek ténylegesen nincsenek jelen a másikban, nem rendelkezik velük. A projekció következtében a fiatal úgy érzi, mintha régóta ismert személlyel találkozott volna. Ez az a híres « mesebeli lovag », ill. « mesebeli tündér », aki mintegy kilép az álmok világából, hogy boldoggá tegye szerelmesét. Sajnos, ez a projekció nem egészen veszélytelen, mert olyan személyt varázsol az ember szeme elé, aki sohasem létezett. Valószínűleg ez az egyik oka annak, hogy sok korai, csak szerelemre épített házasság nagyon hamar fel is bomlik.

A szerelem megtapasztalásában is megfigyelhetők különbségek fiúk és lányok között. A *lánynál* az első érzelmi

kötődések leginkább kiábrándulásban, csalódásban és fájdalomban végződnek. Nála ugyanis erősebb a kapcsolat tartósságára irányuló igény, mint a fiúnál. A *fiúk*, mégha ki is jelentik, hogy szerelmük örök, ténylegesen erre a tartósságra még nemigen képesek. Ez az igény náluk aligha jelentkezik az érettkor előtt. Ebben a korban — fiatalkorban — ugyanis, az elsődleges pszichikai feladat még nem a házasság, hanem a társadalmi beilleszkedés, még pontosabban: egy bizonyos státus megalapozása. Csak ezután válnak képessé arra, hogy tartós kapcsolatot alakítsanak ki, vagyis, amikor már biztosnak érzik magukat hivatásukban (Miller, 1974, 72).

Szeretetre való nevelés

A fiatalok heteroszexuális barátsága és szerelmi kapcsolatai érintik természetesen a szülőket és nevelőket is. A szülők leginkább aggódva figyelik ezeket a barátságokat, félnek a kimenetelüktől. Vagy magát a kapcsolatot találják még túl korainak, vagy nincsenek kibékülve a partnerrel. Mindenesetre aggodalmukat nagy körültekintéssel kell gyermekeik tudtára adni. Nem szabad abba a hibába esniük, hogy a barátot vagy barátnőt lekicsinyléssel, vagy éppenséggel rágalmazással akarják leépíteni. Semmi esetre sem célszerű emiatt érzelmileg túlfűtött hangulatot teremteni a családban. Ez csak azt eredményezné, hogy a fiatal még jobban elidegenedik tőlük. Pedig még a húszéveseknek is szükségük van arra, hogy otthon a bizalom légköre uralkodjék. A szülők okosabban teszik, ha a barátot vagy barátnőt meghívják otthonukba. Sokszor a legcélszerűbb várni. A fiatalkori szerelmek gyakran maguktól felbomlanak rövid idő után. De ha ez nem is következik be, a szülőknek elvben nincs joguk erővel szétválasztani a fiatalokat és beleavatkozniuk az életüket ennyire mélyen érintő döntéseikbe. Legkevésbé van joguk kíváncsian firtatni a fiatalok titkait.

Az egyháznak, ill. az ifjúsági katekétáknak is van részük a fiatalokért vállalt felelősségben, annál is inkább, mert azok igen gyakran éppen hozzájuk fordulnak szerelmi problémáikkal. Itt nem kellene azonnal a házasság előtti szexuális életre gondolni, de sokszor éppen ez a probléma. Ez még csak fokozódik, ha a hitoktató (vagy szülő) is bizonytalan

ezen a téren, nincsenek tiszta fogalmai. Azt hiszem ma már kevésbé aktuális, de nemrégen még egyre kísértett az a vélemény, hogy a szerelmes fiatalok nemi kapcsolatait illetően az egyháznak is illene enyhébb kritériumokat alkalmaznia. A mottó kb. így hangzott: « Ha igazán szeretitek egymást, akkor minden megengedett, csak óvakodjatok a nem kívánatos terhességtől ». Nos, ez az elv, amellett, hogy nem új és nem eredeti, lélektanilag sem igazolt. Megkíséreljük újra megfogalmazni ezt a problémát, ezúttal a nevelési feladat szemszögéből.

A házasság előtti nemi kapcsolat kérdését többnyire abból a szemszögből tárgyalják, hogy elvi okokból nem megengedett, anélkül, hogy megadnák ennek a tilalomnak belső megokolását. Így azután a fiatalokban felmerül a kérdés, miért nem szabad megtenniük azt, amit meg tudnak tenni és amit a felnőttek úgyis megtesznek?

A fiataloknak tudniuk kell, hogy a házasság előtti megtartóztatást nem azért követelik meg tőlük, mert valamit meg akarnak tagadni tőlük, hanem hogy az segítse őket a szerelemben megtalálható teljes boldogság elérésében. Ez a boldogság pedig nem kizárólag a nemi ösztön kielégítésében rejlik, hanem sokkal inkább a teljes emberi kapcsolatban és odaadásban, ami csak a házasságban lehetséges, és ennek előfeltétele a teljes érettségre jutás, vagyis a képesség, hogy önmagáért és másokért is felelősséget tudjon vállani.

Christa Meves (1982, 49-50) a neves német pszichológusnő írja: « Át kell adni fiataljainknak a következő tapasztalatot: a szexualitás túlhajtása önmagában legfeljebb múló gyönyört nyújt az embernek, sohasem hosszú éltű kielégülést. A tartós emberi boldogság igénye magasabb szinten van. Két élettársat korántsem csak a nemi élmény köt össze, hanem a partneri kapcsolat megerősödése. Ez pedig fejlődési folyamat, hosszabb időt igényel. Feltételezi a másikba való beleélést, annak a megértését, helyzetének, érzéseinek, szorongásainak és vágyainak a saját életünkbe való beépítését. A szexuális gyönyör tehát nem azonos a szeretetre való képességgel. A szeretet megtanulása a következőt jelenti: gyakorolni az egymás iránti tiszteletet és figyelmes gondosságot, megbocsátani egymásnak és készségesen egymás szolgálatára állni. Csak az ilyen *cselekedetek* kötnek össze és oldják fel az egyén elszigetelődését ».

Az egyház szerepét illetően a fiatalok szeretetre való nevelésében Helle professzor, a müncheni egyetem tanára érdekes, de vitatott elméletet szorgalmaz. Szerinte a fiatalok, amikor megkezdődik a párválasztás kora, akkor elsősorban nem lehetséges házastársat látnak a másneműekben, hanem egyenlőre ugyanazoknak a kapcsolatoknak a felújítását célozzák, amelyeket a családban tapasztaltak, vagyis a nőkben anyákat, ill. nővéreket keresnek és fordítva. Helle professzor szerint az egyháznak támogatnia kellene éppen ezt a törekvést, vagy ahogy ő fogalmaz: a fiatalokat előbb a tökéletes nőtlenség állapotába kell bevezetni, hogy azután szabadon választhassák ki életpárjukat (Helle, 1976, 30-45).

Bármennyire is vonzónak, sőt « kereszténynek » tűnik ez az érvelés, nem egészen egyértelmű. Mi több, egy veszélyt is rejteget. Ha mások felé csak a szülők ill. testvérek « vonalán » közeledünk, akkor kialakulhat egy bizonyos « pszichológiai inceszt-tabu ». A mélylélektan szakemberei egyébként is komolyan figyelmeztetnek családi relációk megismétlésén alapuló házasságok tarthatatlanságára. Az igazi partnerválasztás csak akkor kezdődhet, ha az inceszt-tabu legkisebb árnyéka sem kísért már többé. Azt mondják, ennek az állapotnak a kezdetét jelzi az észlelés kitágulása oly értelemben, hogy a partnerek egymásban jövendő közös gyermekük szülőjét látják.

Az egyház leginkább úgy segíthet a hozzá forduló fiataloknak, hogy felhívja figyelmüket a « keresztény szeretet » tág fogalmára. A legalkalmasabb kiindulópont ehhez Szent Pálnak az Első korintusi levél tizenharmadik feljezetében « definiált » szeretete:

> A szeretet türelmes, a szeretet jóságos;
> a szeretet nem féltékeny, nem kérkedik, nem is kevély.
> Nem tapintatlan, nem keresi a maga javát,
> nem gerjed haragra, a rosszat nem rója fel.
> Nem örül a gonoszságnak,
> örömét az igazság győzelmében leli.
> Mindent eltűr, mindent elhisz,
> mindent remél, mindent elvisel.

Teológusok állítása szerint a szeretetet 15 *igével* írja körül az eredeti szöveg. Ezt talán egyetlen modern nyelv sem képes ugyanígy 15 igével visszaadni. De a lényeg megmarad: a sze-

retet cselekvés, aktív odafordulás a másik felé. Ezért talán házasságra készülő fiataloknál szerelmük érettségének tesztjeként felhasználhatnánk ezt a 15 állítást: a szerelem akkor válik érett szeretetté, amikor a partnerek becsületesen igennel képesek válaszolni mind a 15 próbára.

A HÁZASSÁG ELŐTTI NEMI VISZONY PROBLÉMÁI

A pszichológus számára hálátlan és kockázatos vállalkozás a házasság előtti nemi viszonyról beszélni. A feladat még nehezebbé válik, mikor ezt vallásos pszichológustól kérik. Az ok nem abban rejlik, mintha a lélektan mint tudomány eleve összeegyeztethetetlen lenne a vallásos világnézettel, hanem abban, hogy nem létezik egységes és általánosan elfogadott *pszichológiai antropológia*, embertan. Mikor a pszichológus az emberről ír, beszél, vagy « kezeli » őt, akkor mindig valahonnan kölcsönvesz egy emberképet, éspedig valamelyik filozófiai rendszertől. Kísérleti úton szerzett adatait aztán ezen az antropológián keresztül szűri és értelmezi. Innen magyarázható az a bosszantó jelenség, hogy ugyanazokat az adatokat és tényeket lehetséges teljesen ellentétes módon értelmezni. Előrebocsátom, hogy tanulmányunkban a *keresztény* antropológia alkotja az adatok értelmezéséhez felhasznált keretet. Ez az antropológia számításba veszi az ember Istenhez való viszonyát is, alapvető ráutaltságát és az ebből fakadó viselkedésére vonatkozó követelményeket.

A másik nehézség a probléma természetéből adódik, ez pedig az *emberi szexualitás*, ami az egész ember funkciója. Ha tehát csak lélektanilag közelítjük meg, akkor elkerülhetetlenül beszűkítjük a szexualitás értelmezését. Ha a nemiséget teljes egészében akarjuk áttekinteni, akkor szükség van más dimenziókra is, úgyhogy át kell lépnünk a pszichológia jogos határait és foglalkoznunk kell szociológiával, filozófiával, teológiával, és erkölccsel is.

Mégis, mit mondhat el a pszichológus a házasság előtti nemi kapcsolatokról anélkül, hogy túllépné hatáskörét? Azt hiszem, rámutathat arra, a pszichikum alapvető törvényeinek ismerete alapján, hogy bizonyos látható jelenségek, megnyilvánulások tünetként kezelendők, mivel más, mélyebb szinten történő folyamatok talán nem-tudatos kifejezői. És éppen ilyen alapon szeretnénk itt megvitatni a házasság előt-

ti nemi viszonyok arculatát. Állítjuk, hogy (minden) házasság előtti nemi viszony a szeretet hiányos felfogásának tünete, és mint ilyen, megoldatlan fejlődési feladatokra utal.

Világos, hogy a fönti állítás nem *erkölcsi* elítélés, vagyis nem az ilyen tettek bűnösségéről beszélünk, hanem a szeretet fogalmával hozzuk kapcsolatba. Ebből az is következik, hogy az itt elmondottak alapján nem akarunk általános irányelveket adni, hanem egyszerűen szeretnénk kipróbálni egy új értelmezési hozzáállást.

A nemiség mint emberi jelenség

A házasság előtti viszonyt illetően ma két ellentétes állásfoglalás figyelhető meg. Az egyik tábor a szabad szerelem elvéért harcol. Jellegzetes fegyvere a propaganda, jóllehet nem mindig nyílt formában, hanem olyan eszményképek betáplálásával, amelyeket kivétel nélkül átlagon felüli erotizmus, szexuális képesség jellemez. A másik táborhoz azok a megalkuvást nem ismerő harcosok tartoznak, akik egyazon rangban elítélnek minden fiatalkori intimitást. Az érdekes itt azonban nem az, hogy ez két ellenséges tábor, hanem az, hogy érvelési alapjuk azonos! Mindkét tábor ugyanis az *emberi természetre* hivatkozik. A nemi kapcsolat mindig természetes jelenség — érvel az egyik csoport. A nemi tevékenység csak a házasságban természetes — érvel a másik. Már maga ez a körülmény, ti. hogy két ilyen ellentétes álláspont ugyanarra az alapra épít és ugyanazzal az érvvel bizonyít, elegendő figyelmeztetés arra, hogy fölkeltse gyanúnkat, és hogy sokkal elővigyázatosabban használjuk a « természet » és « természetes » fogalmakat.

Sok mai pszichológus és pedagógus elfelejt két alapvető igazságot az emberről. Először, biológiai értelemben csak azokat a folyamatokat és funkciókat nevezhetjük természeteseknek az embernél, amelyek nem esnek az akarat ellenőrzésének körébe: az anyagcsere, növekedés, testi változások (pl. kopaszodás!). A nemiség terén talán csak a menstruáció tartozik ebbe a csoportba. Másodszor, elfelejtik azt, hogy az ember természetéhez tartozik értelme is, sőt, ez a definíciója: animal rationale, értelmes lény.

Mi következik ebből? Az, hogy a nemiség nem tartozik a biológiailag vett « természetes » jelenségek közé, hanem

egyike azoknak az emberi megnyilvánulásoknak, amelyeket lehet, tehát kell értelmileg szabályozni ahhoz, hogy emberiek legyenek. Nyelvünk is visszatükrözi ezt az alapvető megkülönböztetést amikor nemi életről és viselkedésről beszélünk (aktív kifejezésmód), nem pedig nemi folyamatról (passzív megfogalmazás). A nemiség tehát emberi jelenség, amely szocializálódás hatása alatt áll. És csak akkor emberi, ha a tudat ellenőrzése alatt áll. Ennek bizonyítására hivatkozhatunk esetleg a pszichopatológiának arra a megfigyelésére, hogy értelmi fogyatékosoknál a nemi ösztön erősen felfokozódik, mert a kontroll-mechanizmusok meglazultak. Ezért náluk más alapokon kell humanizálni ösztön-életüket, pl. magatartás-kondicionálás útján.

A fönti megfontolásokból levont következtetés egyszerű: minden olyan próbálkozás, amely arra irányul, hogy a nemiséget « naturalizálja », annak éppen az ellenkezőjéhez vezet: a nemiség deperszonalizálásához, elszemélytelenítéséhez (Duss-von Werdt/Hauser, 97).

Még valamit jó megfontolni. A nemiség az ember alapvető funkciója. Ez azt jelenti, hogy csak az ember egészének hátterében válik értelmessé és érthetővé. Az emberi szexualitás az ösztön koncepciójával nem magyarázható teljesen — vallja Buda Béla (1983, 75) neves magyar pszichiáter is. Miért fontos ezt hangsúlyozni?Azért , mert ma nem ritkán oly értelemben beszélnek « nemi életről », mintha a szexualitásnak külön, a személyiség egészétől elszigetelt létezése lenne. Mikor « egész » embert mondunk, akkor tulajdonképpen a konkrét, itt és most megjelenő emberre gondolunk, aki egy pontosan körülírható kultúrában nevelkedett és bizonyos tapasztalat áll mögötte. A nemiség megértéséhez figyelembe kell venni az ember összetett valóságát.

A házasság előtti nemi viszony mint tünet

A házasság előtti nemi viszony lélektani elemzésének első lépése a motívumok felkutatása. Miért kezdenek a fiatalok nemi kapcsolatot a házasság előtt, jóllehet nem szándékoznak házasságot kötni? Egy körkérdés szerint (az ún. Schofield-ankét, idézi Kennedy, 1979), a leggyakrabban felhozott motívumok ezek:

	fiúknál	lányoknál
szexuális vágy	64%	10%
szerelem	10%	42%
kíváncsiság	25%	13%
ittas állapot	3%	9%

Már egy felületes áttekintés elég ahhoz, hogy felfedezzük: a « szerelmen » kívül minden más motívum *nem-személyes* indíték. Ha azonban visszaemlékezünk arra, amit a fiatalkori szerelemről korábban mondtunk, akkor nyugodtan ezt a megnevezett motívumot is besorolhatjuk a nem-személyes, vagy még pontosabban: önző motívumok közé. Azt hiszem ez sokatmondó adat és érdemes alaposabban elemezni. Ha már maguknak a fiataloknak vallomása szerint a házasság előtti nemi kapcsolat óriási többségben nem-személyes funkciót tölt be a viszonyban, akkor itt kell keresni a jelenség megértésének magyarázatát, mert ezek szerint maga a viszony más valaminek a *tünete*, egy mélyebb dinamikus eseménynek a megnyilvánulása.

Az emberi szexualitás tulajdonképpen egyfajta titkos, nagyon bonyolult « beszéd ». De csak kevés ember van tudatában annak, mit is fejez ki, üzen nemisége, ill. konkrét szexuális tevékenysége. Már említettük, hogy az ember nemisége nem pusztán élettani funkció, hanem mindig magába foglal bizonyos reflexiót is, amely azonban sokszor burkolt formában történik. De mindig emberségünk fölötti reflexióról van szó (Kennedy, 1979, 23). Más szóval, a nemiség sokkal többet fejez ki, sokkal többet mond el az emberről, mint egy pusztán biológiai reakció. Nagyon is állandó és tájékoztató ön-közlés: kifejezi ki-voltunkat, életenergiánkat, de *megoldatlan problémáinkat* is. Mit üzen tehát a személytelen szexualitás? A leggyakrabban előforduló nem-személyes nemi kapcsolatok mélylélektani indítékai a következők.

Elismerés kivívása az egyidősek társaságának többi tagjánál. Az egyidősek csoportjának elfogadása nagy szerepet játszik a serdülő ön-képének kialakulásában. Ha egy serdülő úgy véli, társai nem fogadják be, akkor magányosnak, elhagyatottnak, fogyatékosnak érzi magát. Ez az elfogadási igény az egyik oka annak, hogy sok fiatal korai szexuális viszonyt kezd, hogy ezáltal igazolja magát társai

előtt. Világos, hogy az ilyen kapcsolat nem lehet érett szeretet kifejezője, hanem ténylegesen zavaros identitás tünete.

Lázadásból is kezdődhet korai nemi viszony, elsősorban a szülők, ill. azok normái és eszményei elleni lázadásból. A szülők ugyanis azok, akik határt szabnak gyermekük szexuális tevékenységének. A fiatalok lázadnak, mert úgy gondolják, ez merénylet szabadságuk és önállóságuk ellen. Természetesen az ilyen motívumok alapján történő viszony nem hozhat örömet vagy kielégülést, különösen ha a lázadás egyéb ismert formái is kísérik, pl. az alkohol és kábítószer.

Ellenséges érzület kifejezése is lehet a korai viszony. Ez a motívum szorosan kapcsolódik az előbbihez. A nemzedékek közötti feszültség nem új jelenség. Mindig volt, lesz is. És van pozitív szerepe is. Néha azonban egyes fiatalokban az idősebb generáció elleni negatív érzelmek annyira felfokozódhatnak, hogy egy nemlétező világot mutatnak nekik. Ismert, hogy a fiatalok « szerkezetileg » idealisták. Emellett azonban igen jól fejlett érzékkel is rendelkeznek szüleik legsebezhetőbb pontját illetően. Nos, a legtöbb szülőnél ez a legsebezhetőbb pont a nemiség, különösen akkor, ha saját házasságukban is megoldatlan probléma ez. A fiatal korai — tiltott! — nemi kapcsolatával valamiképpen büntetni, megsebezni akarja szüleit. Lehet, hogy eközben némi elégtételt érez, de igazi boldogságot aligha.

Menekülés a problémák elől szintén meghúzódhat a korai nemi viszonyok hátterében. Sok fiatal legszívesebben elmenekülne otthonról, mivel odahaza kötve érzi magát az érthetetlen szülői követelmények miatt. Ez a « menekülési motívum » fellelhető sok korai terhesség esetében, amikor a leány ezáltal akarja rábírni partnerét, hogy vegye el és így mentse ki őt a szülői ház szorításából.

Segélykiáltást is jelenthet a fiatalok korai nemi kapcsolata: általa akarják felhívni magukra a szülők figyelmét. Ennek jele, ha nem is igyekeznek titkolni előttük intim kapcsolatukat. Sok szülő, sajnos, nem vesz tudomást erről, vagy pedig ellenkezőleg, még jobban elzárkóznak gyermekük problémái elől. Azzal áltatják magukat, hogy ez csak átmeneti fejlődési válság. Pedig a fiatal segélykiáltása mást üzen: törődjetek velem többet, adjatok több szeretetet. Nemrégen éppen egy ilyen fiatalember kereste fel a Tanácsadót: « A

szüleim sohasem törődtek velem. Mikor apámtól kérdezni akartam valamit, mindig csak ezt válaszolta: Mondd, mennyi pénzre van szükséged? Jobban szerettem volna, ha ilyenkor megüt, minthogy pénzzel akar szabadulni tőlem ». — A segélykiáltás egy másik üzenete a fiatalok önmaguk fölötti szorongásának kifejezése. Sokszor gyötri őket a félelem: vajon normálisak-e, megfelelőek-e mint férfi ill. nő? Közvetlenül nem mernek erről kérdezni, ezért néha a legkevésbé célravezető eszközhöz nyúlnak, hogy magukra vonják szüleik figyelmét.

Ugyancsak a segélykiáltásnak felfokozott, drámai formáját jelentik az ún. önmegsemmisítő, auto-destruktív tettek, mint pl. promiszkuitás, partner-csere, kábítószer, öngyilkossági kísérletek, szándékos figyelmetlenséggel előidézett balesetek. Ez esetben a házasság előtti nemi kapcsolat valószínűleg lappangó depresszió tünete: magányosság, elszigeteltség szétfolyt önazonossági tudat jele (Kennedy, 1979, 120).

Végül ide tartozik a *szeretet koldulása*. Fiatal lányok különösen gyakran álmodoznak gyerekről: benne látják a szeretet forrását. Úgy gondolják, szeretetüket a gyermekre « pazarolják » majd és ez kitölti őket megelégedettséggel és kárpótolja minden durvaságért, elszenvedett sérelemért. Nos az ilyen lányok azonnal a szülés után kiábrándulnak, amikor szembetalálják magukat az élet realitásával. Még sok évnek kell elmúlnia, mielőtt a gyermek « viszonozhatná » a szeretetet. Egyenlőre csak új megterhelést jelent. Ennek következtében negatív érzelmeket táplálhat a gyermek iránt, aki így « megcsalta » őt.

A házasság előtti nemi viszony mint nevelési probléma

Ha így elemezzük a házasság előtti szexuális kapcsolatokat, akkor úgy tűnik, azok inkább nevelési, mintsem erkölcsi problémák. És ha ez így van, akkor nem becsületes dolog mindenért csak a fiatalokat kárhoztatni — a felnőtteket is terheli a felelősség. A katolikus erkölcs kétségtelenül igényes — sokkal több önfegyelmet és lemondást követel meg, mint amennyit a mai átlag-ember hajlandó vagy képes elviselni. Ám az « átlag » sehol sem mérce, legkevésbé a katolikus erkölcsben. Ezért az átlag ember gyorsan és

meggondolatlanul hivatkozik arra, hogy a teljes önmegtartóztatás neurotikus személyiséget vált ki. Érdekes módon elkerüli a figyelmünket, hogy legalább ugyanannyi, ha nem több a neurotikus azok között, akik nem « terhelik » magukat túlságosan az erkölcsi normák problémájával. Nyilvánvaló tehát, hogy nem az önmegtartóztatás váltja ki a neurózist. A mai ún. jóléti társadalom embere neurózisának kiváltóoka egészen más síkon keresendő: az értelmét vesztett, céltalan élet, az egzisztenciális vákuum, üresség. Mert a túlzott engedékenység, elkényeztetés, édes élet képtelenné teszi az embert a valóság elfogadására, amely — akár tetszik ez valakinek, akár nem, — mégis tele van kiábrándulással, lemondással, frusztrációval. Talán nem fölösleges felidézni René Spitz neves gyermekpszichológus híressé vált kifejezését: a kisgyermek neveléséhez szükséges az « *optimális frusztráció* », amely megalapozza a valóságérzetét, de amelyet ugyanakkor kielégítő módon egyensúlyoz a szeretet légköre. Ez érvényes a serdülőkre is.

A nemiség problémáit ma csak úgy tudjuk megoldani, ha az életet igényesebbé tesszük, ha ismét az embert tartjuk minden cselekvésünk mércéjének, és ha ismét felfedezzük az élet értelmét. Mikor pedig a fiatalokról van szó, akkor ez azt jelenti, hogy nevelésünk ne legyen permisszív — ez a kísérlet teljes csőddel végződött — hanem eszményekre való nevelés. Ezt az elvet valljuk még akkor is, ha egyesek szemében talán « maradinak » tűnik. Korunk szellemi válsága talán egyetlen más téren sem mutatkozik meg tragikusabban, mint a nemek közötti viszonyban és a szexuális erkölcsben. Mikor a házasságra való nevelésről van szó, akkor ez felhívást jelent, hogy térjünk vissza a partnerség igazi gyökeréhez — ez pedig az a szeretet, amely a házastársban, vagy még korábban, a barátban, barátnőben is képes felebarátot látni. (vö. Bleistein, 1970, 257).

A SZERETET HULLÁMHOSSZÁN

Férfi és nő találkozása csak a « szeretet hullámhosszán » válik hitelessé. Ez pedig nem adottság, hanem emberi feladat. Bár a szeretet spontán módon jelentkezik, további életében és fejlődésében nem igazodhat csupán ehhez a spontaneitáshoz. Az ember értelemmel megáldott lény, ezért ahhoz, hogy egy jelenség igazán emberi legyen, magán kell viselnie az értelem jegyét is. A szeretetnek is vannak bizonyos belső, immanens törvényszerűségei, és csak ezeknek tiszteletben tartása szavatolja minőségét. És csak így képes az ember növekedni a szeretetben. De mi a szeretet?

A szeretet

Legegyszerűbb meghatározásában a szeretet jóakaratú fogékonyság a másik iránt (Terruwe, 1971, 13). Van valami a másikban, ami tetszik, ami vonz, ami hozzá hasonlóvá tesz. Ezért egészen feléje fordulok. Eközben lényegtelen, mi az a valami, ami vonzóvá teszi — a felsorolás itt úgyis célszerűtlen. Lényeges az, hogy van benne valami, ami az én szemszögemből nézve jó — a jóság pedig mindig vonz és az ember természeténél fogva csodálja a jót.

Fontos itt megjegyeznünk, hogy a szeretet elsősorban nem érzelem. Helyesebben: nem csak, nem elsősorban érzelem. A szeretet « szentimentum » — mondja a lélektan, amit itt talán a « fogékonyság » szóval adhatnánk vissza. Ha az érzelmek kategóriájában akarnánk mégis kifejezni, akkor azt kell mondanunk, hogy a szeretet *érzelmi beállítódás*, vagyis tartós készség (fogékonyság) arra, hogy a másik felé egy meghatározott módon közeledjünk. Ebből az következik, hogy a szeretet kifejezésre jut a tekintetben, a hang rezgésében, a kimondott szavakban, az érintésben. Ismertetőjegye pedig mindenütt a gyöngédség.

A *gyöngédséget* ma elfelejtett, sőt egyenesen kitaszított jelenségként kezelik. Talán ezért is oly kevés az igazi szere-

tet. Dietmar Mieth (1982) tübingeni etika-professzor pedig egyenesen a gyöngédség hiányára vezet vissza sok « modern » nehézséget az emberek közötti viszonyokban. Könyvet is írt a gyöngédség művészetéről. Valóban, a gyöngédség művészet, amit gyakorolni kell.

Bár nehéz a gyöngédséget pontosan meghatározni, körül lehet írni. Aki gyöngéd, az a másikat kedvesnek, jónak, értékesnek látja. Ezért olyannak kívánja meghagyni, amilyen, nem akar rajta változtatni. Mindig rossz előjel, ha valaki azzal a titkos, vagy éppenséggel kifejezett szándékkal készül a házasságra, hogy majd megváltoztatja a másikat, csak már együtt legyenek. Ez annak a jele, hogy nem ezt a konkrét személyt szereti, hanem a róla alkotott képét, vagy talán egy ideális valakit, aki nem is létezik. A gyöngédség éppen azt fejezi ki, hogy meg van elégedve ezzel a személlyel, nem akar nála semmit elérni. Egyszerűen örül az együttlétnek, sohasem agresszív.

Férfi és nő — két világ

A házasélet egyik alapfeltétele, hogy a házastársak teljes értékű egyént lássanak egymásban. Ehhez két dolog szükséges. Először, le kell építeni egy sajnálatos tévhitet, amely még mindig erősen színezi sok ember tudatát: a férfi tévhite, hogy magát felsőbbrendűnek tekinti a nővel szemben; a nő tévhite, hogy magát tényleg alacsonyabbrendűnek vagy legalábbis sok szempontból hátrányosabb helyzetben valónak véli a férfivel szemben. Nos ilyen nincs; csak különbségek vannak férfi és nő között, amelyek éppen a házasságban egészítik ki egymást.

A másik szükséges előfeltétel a *partner ismerete*. Sok házastárs túl könnyelműen veszi a tényt, hogy jól ismeri házastársát. Sajnos, az igazság ettől a hittől igen távol áll. Megdöbbentő, milyen keveset tudnak a férfiak a nő jellegzetes lelki alkatáról és fordítva. Szeretnénk ezért rámutatni most néhány elhanyagolt lélektani különbségre nő és férfi között. A fiatalok házasságra való előkészületében ennek is helyet kellene kapnia.

Életenergia. — Férfi és nő egyaránt rendelkezik bizonyos mennyiségű életenergiával, amely azonban másként osztódik meg bennük. A *férfi* energiája koncentrált, összpontosított.

Ez azt jelenti, hogy könnyen képes nagy mennyiségű energiát kifejteni. Ez határozza meg munkaritmusát: órákig képes pihenés nélkül dolgozni, nagy erőbefektetéssel, de utána nagy fáradtságot érez és hosszabb pihenésre van szüksége. — A *nő* életenergiája diffúz, egyenletesebben oszlik meg. Egyszerre kevesebb erőbefektetéssel dolgozik, de éppen ezért képes szinte szakadatlanul tenni-venni. Munkaközben pihen, szinte észrevétlenül, rövid kikapcsolódások formájában. — Innen egy gyakori félreértés. A nő nem érti, miért roskad a férje a fotelbe, mihelyt megérkezik a munkából; miért nem segít neki, kényelemszeretettel vádolja stb. A férfi viszont nem érti, miért nem tud a felesége megállni egy pillanatra sem a házimunkában; úgy érzi, mindezt fontosabbnak tartja, mint őt.

Érzelmek. — Az érzelmet úgy határozhatjuk meg, mint a szervezet izgalmi állapotát, amely megnyilvánul érzelmi megélésben (pl. öröm, bánat, harag), fiziológiai elváltozásokban (pl. szívdobogás, vérkeringés felgyorsulása) és érzelmi viselkedésben (pl. sírás, nevetés, támadás). Mindezt pedig mindig egy többé-kevésbé pontosan meghatározható kiváltóok, az ún. helyzeti feltétel indítja meg: az öröm kiváltóoka egy óhajtott cél elérése, a bánaté egy érték elvesztése stb. A *férfi* nehezebben reagál érzelmileg, de ha feldúlt, akkor érzelmei is tartósabbak. Ennek alapján úgy hat, mintha kiszámíthatóbb lenne, mint a nő, ritkábban zökken ki megszokott egyensúlyából. Érzelmeit nem mutatja ki, azok inkább cselekvésbe sűrűsödnek. — A *nő* fogékonyabb az érzelmi kiváltó okokra, ezért érzelmei gyorsabban váltakoznak. Ehhez hozzájárul az is, hogy nála az érzelmeket nemcsak a külső helyzet feltételei határozzák meg, hanem a belső, sokszor hormonális alapoktól függő hangulatok is. Ennek alapján úgy hat, mintha kiszámíthatatlan lenne. Érzelmeit nem tudja palástolni: ha örül, akkor nevet, ha megbántották sír. — Innen vannak ismét a félreértések. A nő gorombasággal, érzelmi hidegséggel vádolja férjét, az viszont érzelgősnek, kényeskedőnek, szeszélyesnek, esetleg hisztériásnak találja a feleségét.

A nemek viselkedésükben különösen két helyzetben tanúsítanak feltűnő eltérést: a munkahely és a betegség iránti magatartásukban. Általában a férfit munkahelyén inkább a munka, mintsem a munkatársak érdeklik. Mivel

úgy véli, az asszonyt az ő munkája vagy nem érdekli, vagy nem ért hozzá, amikor hazajön, nem sokat tud mesélni elmúlt napjáról. A nő ezért titkolózónak, bizalmatlannak találja a férfit. A nő figyelmét ezzel szemben munkája sem képes annyira lekötni, hogy ne venné észre a körülötte zajló életet, munkatársait. Ezért amikor hazajön a munkából, egész sor mesét, sztorit tud mondani emberekről, akikkel találkozott, vagy akikkel eltöltötte napját. A férfiben ez könnyen féltékenységet ébreszt: azzal vádolja, hogy mindig másokról beszél.

A szenvedéssel szemben a férfi cselekvő állást foglal el. Ha úgy gondolja, nem tud már semmit sem tenni a szenvedés kiküszöbölésére, elbizonytalanodik és tehetetlenné válik. Nem tud együttérezni, ill. ezt kimutatni. A beteg feleség vagy gyermek kevés vigaszt kap tőle. A nő viszont akkor is kitart a beteg mellett, amikor már semmi segítséget sem tud nyújtani: puszta jelenlétével is tud segíteni a betegen. A félreértés különösen akkor válik nyilvánvalóvá, amikor a gyerek beteg.

Vallásosság. — Itt is eltérések mutatkoznak férfi és nő között. A *férfi* vallásossága a tevékenység vallásossága. Keresztény öntudatát és hitének hitelességét csak tettek által tudja lemérni és igazolni. Az ima, vallásos cselekmények önmagukban keveset mondanak neki. — A *nő* inkább bensőleg találkozik Istennel, éspedig a mindennapi életben. Neki fontos az imádság és a vallásosság egyéb külső szimbolikus kifejezői. Ezért fontosnak tartja, hogy legyen a falon szentkép, feszület. A férfi ezt nem érti, vallásos túlzással vádolja feleségét, ez pedig közömbösséggel őt.

Mikor korábban gyöngédségről beszéltünk és kifejtettük, hogy az ilyen szeretet nem akar semmit elérni a partnertől olyan értelemben, hogy meg akarná őt változtatni, akkor tulajdonképpen erről volt szó: megismerni a másikat és elfogadni őt másmilyenségében.

A szeretet « törvényei »

Ha a házasság szempontjából vizsgáljuk a szerelmet és a szeretetet, akkor majdnem azt lehetne mondani, hogy a szerelem indulási tőke, a természet hozománya, amelyre

tovább kell építeni, amelyet gazdagítani kell és a szeretet szilárd épületévé kell átalakítani. A szerelemnek olyan szeretetté kell válnia, amely már nem csak állapot, hanem cselekvés, amelyet nem « elszenvedünk », hanem amelyet mi építünk. Már a nyelv bölcsessége is utal erre a különbségre, amikor úgy fogalmaz, hogy az ember « szerelmessé lesz », de « házasságot köt ». Az első sors, amely utolér bennünket, a másik felelősségteljes elkötelezettség. Az ember sorsa tragikusnak mondható, ha « elhagyja » a szerelem, de leginkább őt terheli a felelősség, ha nem sikerül a házassága.

Mindenki sikeres házasságot óhajt, minden fiatal boldog házasságról álmodik. Ehhez szükséges, hogy jó alapokra építsünk. A szerelem nem elég. Szilárd, igazi szeretetre van szükségünk. Az ilyen szeretetnek több ismertetőjegye van.

1. Az igazi szeretet nem passzivitás, hanem *cselekvés*. Ez azt jelenti, hogy fáradságot és igyekezetet igényel. A szeretet valójában feladat. Ez a szeretet meghatározásából következik: a társ felé irányulás. Újra hangsúlyoznunk kell: a nemiség az emberi személyiségnek nem a többitől elszigetelt területe, hanem átjárja az egyéni és társadalmi élet minden rétegét. Éppen ezért a nemiségnek is bele kell illeszkednie abba az irányvonalba, amely a keresztény életre vonatkozóan általánosan kötelező; ennek a szolgálatában kell állnia. A keresztény élet alaptörvénye pedig a felebaráti szeretet. Ez a törvény nem csak azt mondja, hogy egyszermásszor tegyünk valamit embertársainkért, hanem azt, hogy a másokért való élet saját életünk kötelező irányvonala. Az embernek úgy kell kibontakoztatnia és alakítania egyéniségét, hogy az áttörje saját énjének mindenfajta elszigetelődését, és életének értelmét a másikhoz való odafordulásban találja meg (v.ö. Franke, 1970, 223).

2. A szeretet *kölcsönösséget* tételez fel. Tehát nemcsak feladat, hanem közös feladat. Ilyen értelemben a szeretet annak a rendszernek a fenntartását jelenti, amelyben a kettő együtt éli életét. Mikor a férfi elhatározza, hogy feleségül vesz egy nőt, akkor a házasság feladattá válik, amit el kell végezni. Valami egészen új jön létre: a férj és feleség felelősséget éreznek a házasság mint olyan iránt, mintha a házasság személyfeletti valósággá lett volna, amely arra kényszeríti a házastársakat, hogy szolgálatába lépjenek. Ez

a kényszer csak akkor elviselhető, ha mindketten önkéntesen törekszenek éppen erre. Ez különben az az ős-tapasztalat, amely alátámasztja és állandóan hangsúlyozza a házasság felbonthatatlan jellegét.

3. Az igazi szeretet *hűséges*. Az emberi személy történeti folytonosságot is jelent, amelyet nem lehet egyes időszakokra osztani. Ha valakit csak « ideiglenesen » szeretünk, akkor nem a személyt, hanem talán csak szexuális tulajdonságait szeretjük; mindenesetre valamilyen személytelen érték kedvéért keressük. Csak ott lehet a személyes szeretet az Isten és az ember, ill. Krisztus és az egyház közti szeretet képmása, ahol az ilyen korlátozásokat át akarják törni. Ezen az összefüggésen alapul a házasság felbonthatalanságának másik lélektani érve.

Csak az ilyen szeretet lehet a házasság hordozója. A házastársaknak ezt az egymás iránti szeretetét nem pótolhatja a gyermek iránti szeretetük. Ellenkezőleg, a hiteles hitvesi szeretet a bölcs szülői szeretet megalapozója. Mikor a fiatalokról van szó, akkor a szülők, nevelők és az egyház feladata abban áll, hogy ilyen szeretetre vezessék el őket.

IFJÚSÁGI ERKÖLCS

Mikor a mai fiatalok erkölcséről esik szó, a legtöbb felnőtt fejcsóválva adja tudomásul, hogy erről a témáról kár beszélni, hiszen mindnyájan tudjuk, hogy a mai fiataloknak nincsenek eszményeik, nincs erkölcsük. Ezzel persze nem oldottuk meg a nehézséget, sőt lehet, hogy igazságtalanságot követünk el a fiatalokkal szemben. Hogy az ifjúsági erkölcs terén vannak problémák, azt senki sem tagadja, de az is igaz, hogy a nehézségeket nem lehet agyonhallgatással megoldani.

Roman Bleistein (1979) jezsuita, a müncheni filozófiai főiskola pedagógia-professzora merész vállalkozásba kezdett, mikor elhatározta, hogy szembenéz ezzel az égető problémával. Pedagógiai kutatásainak és reflexióinak eredményeként született meg a *Jugendmoral* c. könyve; ebből merítjük dolgozatunkhoz az adatokat.

A mai fiatalok erkölcsi helyzetét nem lehet vallási keretükön kívül vitatni, mivel mindkettő azonos válságon ment keresztül. A mai ifjúság vallási helyzetét illetően átmeneti korban él: átmenet a szekularizáció és új vallásosság között. Az elvilágosiasodási folyamat még az ötvenes években kezdődött és kihatott nemcsak a dogmatikai megfogalmazásokra, hanem a gyakorlati keresztény életre is. Mint ilyen, éreztette hatását a fiatalok erkölcsi életében is.

A mai fiatalok eszményei

A mai fiatalok erkölcsi helyzetét illetően két ellentétes nézet uralkodik. Érdekes megjegyezni, hogy mindkettő körkérdés eredményeire hivatkozik. A Shell-féle tanulmány szerint pl. nincs lényeges érték-, ill. norma-konfliktus a nemzedékek között, amiből arra következtethetnénk, hogy a fiatalok erkölcse nem különbözik lényegesen a felnőttekétől. Homlokegyenest ellenkezik ezzel annak a felmérésnek az eredménye, amelyet Noelle-Neumann végzett. Szerinte

lényeges eltérés figyelhető meg a fiatalok erkölcsében, ha összehasonlítjuk a polgári, azaz a felnőtt nemzedék erkölcsével. Hogy ezeket az ellentéteket hogyan lehet megmagyarázni, arra visszatérünk később. Most szeretnénk kiélesíteni a problémát, amely leginkább ilyen megfogalmazásban szokott megnyilvánulni: Van-e egyáltalán eszményük a mai fiataloknak?

Bleistein minden további nélkül kimondja, hogy igenis van. A kérdést tehát másképp kell feltennünk: *Milyen eszményeik* vannak a mai fiataloknak? Vajon lehet-e céljaikat, irányelveiket minden további nélkül ideáloknak nevezni? Van-e ezeknek valami közük az idealizmushoz? Hogy ezekre a kérdésekre válaszolni tudjunk, meg kell vizsgálnunk ezeket az új ideálokat.

Mindenekelőtt felfigyelhetünk arra, hogy a fiatalok első látásra összeegyezhetetlen ideáljai közös nevezőre hozhatók az « önmegvalósítás » fogalmában. Az ön-realizáció az elsődleges cél. Alkotó elemei az élvezet, megelégedettség, boldogság, de ugyanígy a társadalmi felelősségvállalás, valamint az altruizmus. Ezek elvitathatatlanul pozitív eszmények. Sok szülő és nevelő ott hibáz, hogy csak azt látja, gyermeke eltért a megszokott (és elvárt) eszményformától. Ennek alapján leszögezik: a fiataloknak nincs eszményük.

Ezzel azonban még nem válaszoltunk a fenti kérdésre: Valódi ideálok-e ezek, vagy pedig csak verzérelvek? Más szóval: Hogyan válik egy vezérelv ideállá? Azaz: Vannak-e személyek, akikben megtestesültek ezek a vezérelvek, és mint ilyenek személyes eszménnyé váltak? Vajon a fiatalok szobáját elborító sztár-képek sokasága — sportolók és énekesek, színészek és politikusok — eszményképeknek nevezhetők? Talán igen, talán nem! Mindenesetre téves képet alkotunk a fiatalok eszményeiről, ha nem csatolnánk hozzá a fentiekhez még egy kiegészítő adatot, ti..., hogy csak Németország területén 1978. végéig 3 millió olyan portrét is nyomtattak, amelyek *elkötelezett kereszténye*ket jelenítenek meg. A legkeresettebb Teréz anya képe, őt követik XXIII. János és Assziszi Szent Ferenc, majd következik Martin Luther King, Maximilian Kolbe, Charles de Foucauld, Helder Camara, Roger Schutz. Azóta a kép csak annyiban változott, hogy amerre II. János Pál megfordult, ott az ő képe is bekerült a « sztárok » képei közé!

Ha szabad a fiatalok választását értelmeznünk, akkor ilyen képet nyerünk: Teréz anya a « fenyegetett élet szolgálatában » elv megtestesítője. Ezek szerint a fiatalok első helyen választott eszménye az *élet igenlése*. Ezt megerősíti az EMNID által 1976-ban végzett közvéleménykutatás is. Arra a kérdésre: Kit tartasz a legrokonszenvesebb egyénnek, a fiataloknak harminc kép között kellett választaniuk. A legmagasabb szimpátia-jegyet Albert Schweizer nyerte el, aki szintén az emberi élet szolgálatában vállalt elkötelezettsége révén vált ideállá.

Ennél a pontnál fontos rámutatni egy lélektani törvényszerűségre, amelyet a legtalálóbban Erick Erikson fogalmazott meg kb. ilyen formában: Híres férfiak és nők — akár plakát formájában is — a keresett és megtalált eszmény őrzői. Ha ez áll, akkor semmikép sem vádolható eszménynélküliséggel a mai fiatalság. Sőt, még azt is hozzáfűzhetnénk, hogy az « önmegvalósítás » is megtévesztő lehet, hiszen a fönti eszményképek mind magukon hordozzák az « öntranszcendencia » jegyét, vagyis a másokért, értékekért befektetett élet vonzását.

A példaképek megválasztása egy másik körülményre is felhívta figyelmünket: az ideálok megtestesítői többnyire kortársak. Korábbi idők szentjei alig játszanak szerepet. Egyik lehető magyarázat erre: a fiatalok viszolyognak egy bizonyos perfekcionizmustól, tökéletesség-eszménytől, amely igen gyakran a szentek alakját övezte. Végül egy szám, amely azonban elgondolkodtató adattá válhat: a fiataloknak csupán 19 %-a helyezi eszményképként első helyre a szüleit!

Fiatalok szexuális erkölcse

A legvitatottabb és leggyakrabban félreértett terület a fiatalok szexuális erkölcse. Van-e egyáltalán szexuális etika az ún. szexuális forradalom után? Bleistein merész fordulattal közelíti meg ezt a problémakört. Hangsúlyozza, hogy az, amit a felnőttek oly könnyen, talán könnyelműen, negatívumnak bélyegeznek meg, lehet pozitív keresés kifejezője is. Retorikus kérdésekben fogalmaz: Miért kell minden « földi », nemi boldogságkeresést mindjárt hedonizmusnak vagy ateizmusnak nevezni, mikor lehet, hogy egy olyan élet-

történetről van szó, amelyből teljesen hiányzott az autentikus boldogság tapasztalata? Vagy: Miért kell minden szexuális szabadságot mindjárt libertinizmusnak megbélyegezni, mikor lehetséges, hogy csak tehetetlenségről van szó, mi több, a kétségbeesés egy aktusáról, amely a magányosság-szülte szorongás enyhítését célozza? Vagy: Miért kell az intézményes házasság értelmének minden meg nem értését mindjárt törvényellenességnek vagy éppenséggel istentelenségnek tartani, mikor lehetséges, hogy valakit szülei házasságának tapasztalata örök időkre házasságképtelenné tett?

Természetesen a probléma ilyen megközelítése nem a rossz és a bűn lehetőségének eltörlését célozza. Itt jegyezzük meg, hogy véleményünk szerint Bleistein igen értékes könyvében mindvégig két problémával küzd. Általános elvek megfogalmazására törekszik, nem pedig konkrét pedagógiai recepteket szándékozik nyújtani. Itt az a veszély fenyegeti, hogy a pozitív tudományok, különösen a szociológia egyik csapdájába esik, ti. enged annak a kísértésnek, hogy a tényekből normát fogalmazzon meg. Második nehézsége pozitív, talán túl optimista beállítottságából születik: túlságosan fiatal-párti, az ifjúság hibáit, árnyoldalait nem igen veszi figyelembe.

Visszatérve a fiatalok nemi erkölcsére: az egyházi nevelés itt új feladatok előtt áll. Arra kell segítenie a fiatalokat, hogy nemiségüket beépítsék személyiségük egészébe. Az alapok, mint láttuk, megvannak.

Egy másik feladata az egyházi nevelésnek: rámutatni a manipulációkra. Már korábban említettük, hogy pozitív adatokra hivatkozva ellentétes nevelési elveket hirdetnek a szerzők. Ez csak úgy lehetséges, hogy sokszor ideológiák manipulálják a fiatalok szexuális erkölcsét. Az ilyen « ideologizált » szexuális neveléssel szembe kell állítani a nagy keresztény és egzisztenciális igazságokat. Pl. azt, hogy vannak bizonyos egzisztenciális tapasztalatok, amelyeket nem lehet előre kipróbálni. Senki sem gyakorolhatja be saját születését, halálát, házasságát, fogadalmakban leélt életét. Csak az első eset, ill. tett, nyitja meg az egyedülálló tapasztalat ajtaját. A végleges igen utáni életnek más minősége van, mint pl. a házasság előtti kísérletezésnek.

Keresztény álláspontról szükségszerűen felmerülnek teológiai szempontok is. Megindokolható-e pl. teológiailag az

« ifjúsági erkölcs » fogalma? Az ifjúsági erkölcs létjogosultságát indokolttá teszi az a tény, hogy a fiatal még csak útban van ahhoz, hogy erkölcsi alannyá váljon. Ezért az ifjúsági erkölcsöt úgy jellemezhetnénk, mint a próbálkozások erkölcsét, mint kísérleti erkölcsöt. Mi következik ebből? Az, hogy ebbe a fejlődési szakaszba bizonyos erkölcsi beszámíthatatlanságot is be kell iktatnunk. Ez nem azt jelenti, hogy a fiatalokat fel lehet menteni minden erkölcsi felelősség alól, hanem azt, hogy tetteiket nem szabad elszigeteltségükben megítélni, hanem a fiatal élet-egészének szemszögéből kell értékelni. Más szóval, a bűn és erkölcsi felelősség igazi értelmét az általános, alapvető irányultságból kell kiolvasni, nem pedig az egyes tettekből.

A fiatalok keresnek, vannak ideáljaik. Az egyházi tanítóhivatallal szemben azonban bizalmatlanok. Ezért nem kis felelősség terheli a kommunikációs eszközöket, amelyek részleges, tehát egyoldalú tájékoztatást nyújtanak. A « Humanae vitae » enciklikáról pl. sokan csak azt tudják, hogy tiltja a tablettát. De csak kevesen tudatosították, hogy emellett az enciklika óriási pozitív fordulatot is jelent a nemi etikában, mert hangsúlyozza a nemiség személyes jelentőségét. Ugyanez érvényes a Hittani Kongregációnak a szexuális etika kérdéseire vonatkozó 1975-ös nyilatkozatára is, amelyből sokan csak annyit tudnak, hogy elítéli az önkielégítést és a homoszexualitást. Mindez arra utal, hogy nagyon sok ún. kiegészítő információra van szükség, ha azt akarjuk, hogy feloldódjék a fiatalok egyházellenes hangulata, amely jórészt hiányos tájékozódásból ered.

IV.

FIATALOK VÁLASZÚT ELŐTT

A PÁLYAVÁLASZTÁS LÉLEKTANA

A pályaválasztás a serdülő egyik legfontosabb döntése. Tulajdonképpen már jóval a serdülőkor előtt kezdődik és talán inkább a szülőknek jelent ekkor még komolyabb problémát, semmint a gyermeknek. « Vajon mi lesz ebből a gyermekből » — ismétli minden szülő Keresztelő Szent János agg szüleivel a kérdést. És éppen ez az a körülmény, amely megnehezíti a pályaválasztást a serdülőkorban: a fiatal állandó nyomás alatt él. Szülei szüntelenül ismételgetik: « Végül is mi szeretnél lenni, ha felnősz? » Ugyanezt kérdezik tőle a rokonok, társai, ugyanezt tanárai. Ehhez társulnak még magának a serdülőnek a félelmei és bizonytalansága, ill. a belőlük fakadó belső szorongás. Végül pedig az egyre bonyolultabb társadalom miatt a foglalkozások és hivatások annyira áttekinthetetlenné válnak, hogy még felnőtteknek is nehéz feladatot jelent eligazodni a pályaválasztás terén és megtalálni gyermekük számára a megfelelő életutat, így még inkább a serdülőnek. Végül is azonban dönteni kell és el kell indulni egy meghatározott pályán.

« *Mi legyek?* »

Egész sereg elmélet igyekszik választ adni a fenti kérdésre, ill. arra a problémára, hogyan is alakul ki tulajdonképpen a vonzódás egy bizonyos pálya vagy hivatás felé. Ez is azt bizonyítja, hogy összetett valósággal állunk szemben. Talán hasznos lesz, ha röviden megnézünk néhány ilyen elméletet.

1. *Ginzberg « megalkuvás a valósággal »* elnevezésű elmélete a hangsúlyt arra helyezi, hogy a pályaválasztás nem egy pillanat műve, hanem folyamat, amelyben szakaszokat lehet megfigyelni. Ezek a szakaszok tulajdonképpen részdöntések, amelyek leszűkítik a jövendő döntési szabadság terét. Például az az elhatározás, hogy valaki szakmát tanul

és nem főiskolára iratkozik, máris kiiktat egy sor hivatást a döntésből. Ebben a folyamatban három szakasz tűnik különösen jelentősnek (Ginzberg, 1951):

A képzelődések szakasza 11 éves korig tart. Ebben a korban a gyerekek sokmindent elképzelnek, mint jövendő foglalkozást, eltekintve szükségleteiktől, képességeiktől, adottságaiktól, lehetőségeiktől. A kéményseprőtől az űrhajósig minden eszükbe jut és mindent vonzónak találnak.

A kísérletezés szakasza 11-18 éves korig tart. Ez a kísérletezés négy mozzanatra terjed ki. Korai fázisában a serdülők csupán kívánságaik és érdeklődésük alapján vizsgálják a különféle pályákat. 13-14 éves korban azonban már jelentkezik az a tudat, hogy az egyes hivatások más-más képességeket tételeznek fel és különféle felkészültséget igényelnek. Csak a harmadik fázisban kezdik értékelni a pályákat azok belső értéke szerint és ezek alapján mérik magukat hozzájuk. Végül a kísérletezés tényleges és a valóságnak megfelelő döntésbe megy át.

A realizmus szakasza Ginzberg szerint csak a 19. életév után következik be. A döntés esedékességének nyomása alatt a fiatal alaposabb információkat gyűjt a különféle hivatásokról, választása kikristályosodik és megjelennek a szakosodási törekvések is.

Első tekintetre kétségtelenül szép és igen elegáns elmélettel állunk szemben; az egyetlen szépséghibája az, hogy a valóság nem mindig akar igazodni hozzá! A tapasztalat azt mutatja, hogy sok serdülő már a korai években magabiztos választásában, nemegy fiatal még igen bizonytalan és bizony vannak felnőttek, akik egyre-másra cserélgetik nemcsak munkahelyüket, hanem foglalkozásukat is, ami valószínűleg annak a jele, hogy még mindig nincs megállapodott hivatástudatuk. Éppen ezért a pusztán lélektani elméletek felsorakoztatása vajmi kevés tájékozódást nyújt a kereső fiataloknak, ha nem ágyazzuk be azokat egy tágabb antropológiába, amely nemcsak arra a kérdésre keres választ, mit csinál az ember, hanem arra is, miért csinál valamit az élet egész távlatában.

2. *Super önmegvalósítási elmélete.* Mi sem tűnik logikusabbnak, mint hogy valaki azért választ egy bizonyos pályát, szakmát, élethivatást stb. mert benne és rajta ke-

resztül akarja megvalósítani önmagát, kibontakoztatni legjobb képességeit és adottságait, röviden: ezáltal akarja megalapozni boldogságát. Pontosan erre a mindennapi tapasztalatra épít D. Super (1970) amerikai pszichológus pályaválasztási elmélete.

Super önmegvalósítási elmélete valószínűleg a legáltalánosabb, legátfogóbb és a legtöbb kutatást ihlető elmélet. Alaptézise a következő: a különféle hivatások ill. pályák iránti érdeklődés és hajlam az én megvalósításának kifejezői az adott hivatásban. Más szóval: az önmegvalósítás az a motivációs erő, amely az egyént egy bizonyos pálya felé irányítja. Ezért a hivatástudat fejlődését logikusan úgy is kifejezhetjük, mint az önmagunkról alkotott fogalom differenciálódását, lépésről lépésre történő kibontakozását, majd pedig egy magasabb érettségi szinten történő integrációját. Super tételét számos kutatás igazolja: az egyének azokat a pályákat részesítik előnyben, ill. azok felé tanúsítanak érdeklődést, amelyek összhangban állnak személyiségükkel, önmagukról alkotott képükkel. Ha valaki pl. introvert, befelé forduló, akkor valószínűleg olyan pályát választ, amely összhangban áll ezzel a személyiségstruktúrával, pl. matematika szakot választ, a számítógépek érdeklik, vagy valamilyen adminisztratív foglalkozást választ, amely nincs emberekkel való kapcsolatokhoz kötve. Ezzel szemben egy extrovert, kifelé forduló személyiség olyan szakmát ill. pályát fog keresni, amely nagyarányú emberközti kapcsolatokat biztosít, mint pl. ügyvéd, kereskedő stb.

A hivatásbeli döntés ezek szerint nem pillanat műve, hanem dinamikus folyamat. Ebben a folyamatban az egyén kutatja és elfogadja azokat a hivatásbeli szerepeket, amelyek a legmagasabb fokon biztosítják önmaga kifejezését, vagyis annak az önmagáról kialakított képnek a megőrzését, amelyet eddigi fejlődése hozott létre. Ahogyan tudatosul bennünk ön-képünk, úgy próbáljuk azt a foglalkozások kategóriájában kifejezni. Ezért a hivatástudat fejlődése és kibontakozása elválaszthatatlan az általános fejlődési folyamattól. Az egész fejlődési ciklust pedig feloszthatjuk öt szakaszra: gyermekkor, serdülőkor, fiatalkor, érettkor és időskor. Minket itt elsősorban a serdülő- ill. ifjúkor érdekel.

A serdülőkor az önmagunkról alkotott kép kialakításának és átalakulásának kritikus időszaka. Ez egyben az a

kor, amikor a serdülőnek olyan pályát kell találnia, amely a legmegfelelőbb módon képes kifejezni ezt az önképet. Persze ez feltételezi, hogy a serdülő helyes és elégséges önismerettel rendelkezik. Mivel azonban folyamatról van szó, Super itt is szakaszokat vél felismerni, amelyek ismerete elősegítheti a pályaválasztási döntést. Öt ilyen szakasz figyelhető meg:

a) a kristályosodás szakaszában jelentkeznek az első olyan elképzelések, amelyek keresik az összhangot az én-kép és annak kifejezési formája között. Ez a 14-18 évesek keresésének időszaka;

b) a részletezés (specifikáció) szakaszában a serdülő leszűkíti a számításba jövő hivatások számát a megvalósíthatók mennyiségére és megteszi az első lépéseket a konkrét megvalósításhoz. Ez a 18-20 évesek feladata. Itt már szakiskolába járnak, vagy szakmát tanulnak, ami közvetlen előkészületet jelent a hivatásba való belépéshez;

c) a hivatásválasztás megvalósításának lépése a harmadik szakasz: 21-24 éves korban történik. A fiatal most már nemcsak készül pályájára, hanem itt az ideje, hogy ténylegesen foglalkozzék azzal, amire mindeddig készült;

d) a negyedik szakaszt jellemzi a karrier, pályafutás megalapozása. Ez viszonylag hosszú szakasz, a 25-35 évekre terjed ki. Ezek az alkotás évei;

e) végül a hivatástudat megszilárdulása és egy bizonyos státus megalapozása a 35. éven túl kezdődik; ez már az érettkor feladata.

Megmarad nyitott kérdésnek, hogyan találja meg a fiatal azt az optimális szakmát, ill. pályát, amely leginkább kifejezésre juttatja önmagáról alkotott képét? Lényegében három körülmény határozza meg ezt: az egyéni fejlődés, a külső körülmények és az elérhető pályák. Arra a nehézségre, hogy ilyen alapon ténylegesen nagyon szűk a választási terület, Super azzal válaszol, hogy az egyén képes annyira alkalmazkodni, hogy végső elemzésben igen sok szakmában ill. hivatásban képes megtalálni önmagát. Csakhogy ezzel visszajutottunk az életfilozófia kérdéséhez. Mert itt már nem az a probléma, milyen szakmája van valakinek, hanem képes-e adott helyzetében is megtalálni önmagát, ill. meg-

elégedett életet élni? Az ilyen « alkalmazkodás » alapon történő megelégedettséget ugyanis nem adhatja meg a kényszerből vállalt szakma vagy foglalkozás — ez ellentmond az elméletnek — hanem egy átfogó életértelmezés, amely *ezt* is be tudja építeni egy tágabb antropológiai keretbe. Ezt a szempontot sok szülő és pályaválasztási tanácsadó szem elől téveszti, amikor a fiatalok döntéséről van szó.

3. Végül megemlítjük *Holland* elméletét (1973), amely a *személyiségtípus* és környezet jellegzetességei közötti összhangra épít. A jövendő pályaválasztás szemszögéből elemezve az egyént, Holland hat személyiségtípust különböztet meg: realisztikus, értelmiségi, társadalmi, hagyományos, szórakoztató és művészi típust. Ugyancsak hat hasonló típust vél felfedezni a legkülönfélébb foglalkozásokban. Az ember tehát akkor érzi magát jól és akkor lesz sikeres hivatásában, ha az ténylegesen megfelel személyiségalkatának. Az elmélet erősen leegyszerűsíti a valóságot, amikor ilyen alapkategóriákba akarja azt beszorítani, ezért részletesebben nem is foglalkozunk vele. Van azonban egy életképes megfigyelése: A személyiségtípus és a megfelelő foglalkozás/hivatás közötti találkozás melegágya a család. Minden család ugyanis kialakít egy bizonyos « professzionális » légkört: a művész család művész-barátokkal találkozik leggyakrabban stb., így a gyermekekben is korán kialakul bizonyos foglalkozások ill. hivatások mélyebb ismerete. Mi több, már koragyermekkortól kezdve részt vesznek szüleik foglalkozásában, és a velük való azonosulás folyamatában ez is magas jegyet kap értékrendszerükben. Sok esetben pedig a szülők egyenesen meghatározott pályára készítik elő gyermeküket, pl. már igen korán zeneiskolába íratják.

Személyes döntés

Ismertettünk három elméletet a sok közül. Azt hiszem, a legtöbbünkben az az érzés merült fel, hogy mindezek után nem lettünk okosabbak és aligha mernénk bárkinek is tanácsot adni, ha hozzánk fordulna kérdésével: « Mit válasszak? » Valóban, nehéz általános elveket felállítani. A pályaválasztás annyira sorsdöntő feladat, hogy talán a leg-

fontosabb szempont ez: legyen a végsőkig individuális, vagyis igazán személyes döntés. Ugyanakkor realisztikus. A sikeres beilleszkedést ugyanis négy tényező határozza meg, tehát ezeket kell figyelembe venni a pályaválasztáskor. Az *intelligencia* fontos szerepet játszik. Nem olyan értelemben, mintha a legtöbb szakmához vagy hivatáshoz átlagon felüli értelmi képességek kellenének (a legtöbb egyetemet átlagos intelligenciával is el lehet végezni!), hanem egy egészen más körülmény miatt. Felmérések szerint ugyanis a kevésbé tehetséges gyerekek hajlamosabbak az irreális döntésre, mint a tehetségesebbek (vö. Rice, 1981, 518 skk). A *speciális adottságok* és képességek sok esetben döntő szerepet játszanak egy bizonyos pályán, pl. a zenetehetség. Fontos mozzanat az *érdeklődés* is: minél jobban érdekel valakit munkája, annál valószínűbb a sikerélmény. Végül tudomásul kell venni azt is, hogy a *lehetőségek* nem mindig egyeznek az érdeklődéssel. Ennek kapcsán hasznosnak találok elmondani egy kis esetet, amely talán sokaknak tájékozódási pontot nyújthat, ha úgy érzik, olyan munkát kénytelenek végezni, amihez nem sok kedvük van, vagy amelyik nem sok örömet okoz. A kérdés a következő: Szükséges-e, hogy legtöbb tevékenységünket kényszerként éljük meg? Vagy lehetséges, hogy a legunalmasabb munka ill. feladat közepette is szabadnak érezzük magunkat?

Egy munkás, akinek az volt a feladata, hogy futószalagnál egy bonyolult szerkezetbe csak egy kis csavart illesszen bele, úgy állt hozzá munkájához, mint egy « atléta », ahogy ő maga szívesen emlegette. Minden három hónapban sikerült neki néhány tized másodperccel javítani saját idején. Büszke volt ezekre a teljesítményekre, teljesen a munkára összpontosította figyelmét és állította, hogy szabadnak érzi magát, hiszen cselekedeteinek ura.

Az ilyen teljes odaadás talán ritkaság. Mégis, a *személyes hozzáállás* a döntő a szabadságtudatnál, nem pedig a külső körülmények. Ha egy személy önként vállal olyan tevékenységet, amelyre az élet kényszeríti, akkor szabadnak érzi magát. Senki sem kényszeríthet arra, amit önként vállalok. Aki ehhez képes még hozzáadni keresztény világnézetét, akkor pályaválasztási döntése aligha lehet elhibázott. Hogy ez mit jelent, arra a következőkben próbálunk válaszolni.

FIATALOK VÁLASZÚT ELŐTT

Mikor a pályaválasztásról van szó, az elméletek felsorakoztatása vajmi kevés tájékozódást nyújt, ha nem ágyazzuk be azokat egy tágabb antropológiába, amely nemcsak arra a kérdésre keres választ, mit csinál az ember, hanem arra is, miért csinál valamit az élet egész távlatában? Ilyen beállításban a pályaválasztás túlmutat önmagán és az értékek, pontosabban az értékrendszer kérdésévé válik. Megpróbáljuk részletesebben kifejteni ezt a tételt.

A megidézett jövő

A pályaválasztás lényegében az életterv kidolgozása, tehát nem holmi járuléka az életnek, hanem annak fontos meghatározója. Nemritkán hallani munkájukban elfáradt felnőttektől, hogy foglalkozásuk, szakmájuk, nem igazi életük, hanem kényszerből választott, vagy vállalt tevékenység, mert hiszen valamiből csak meg kell élni! Igazi életüket szabadidejük alkotja. Ez így elméletileg talán szépen is hangzik, de lélektanilag aligha lehet elképzelni egy életet, amely hosszú éveken keresztül ilyen kettős vágányon futna anélkül, hogy bizonyos meghasonlottság ne veszélyeztetné. A munkavállalástól a nyugdíjig bizony jó negyven-negyvenöt év eltelik, ami sok embernél életének majdnem a felét jelenti. Mi marad akkor az « igazi » életből? Ezért a pályaválasztásnak bele kell épülnie az egyénnek önmagáról alkotott képébe oly módon, hogy *hivatásként* és következésképpen *küldetésként* élje meg azt, amivel foglalkozik. Ez két dolgot jelent: először azt, hogy az ember másokért vállalt szolgálatként képes felfogni életét és mindazt, amit csinál; másodszor, éppen ilyen alapokon meg van győződve arról, hogy ezáltal saját személyiségét is kibontakoztatja és gazdagítja.

A pályaválasztást egzisztenciális beállításban majdnem úgy határoznánk meg, mint « megidézett jövőt ». Olyan dön-

tésről van ugyanis szó, amely lényegesen meghatározza az egyén jövőjét, tulajdonképpen emberi sorsát. « Megválasztani saját jövőnket » (Griéger, 1979, 27) — ez a kérdés mindig is foglalkoztatta a fiatalokat. Ma azonban külön súllyal nehezedik rájuk, mivel olyan világban történik a döntés, amely szívesen jellemzi magát a fejlődés és változások kategóriáiban: új kor, rohamos és gyökeres társadalmi és kulturális átalakulások stb.

Korunk egyik szembeötlő jellegzetessége a minden téren történő *gyorsulás*. Meggyorsult időkben élünk és az élet egyre ütemesebbé, követhetetlenebbé válik. Világunk egyszerre nagyszerű és tragikus. Mindenekelőtt persze nagyszerű. Mert annak ellenére, hogy mindnyájan szidjuk és bíráljuk fennhangon a « modern időket », valószínűleg senki sem élt volna szívesebben mondjuk száz vagy kétszáz évvel ezelőtt. Ne is mondja ezt senki, úgysem hinné el ő maga sem! Magatartásunk cáfol rá erre az állításra: úgy örülünk a modern technika vívmányainak, mint gyerek a játéknak és lehetőségeink szerint jó szívvel élünk is velük. Ma már nehéz lenne elképzelnünk az életet mosógép és porszívó, vízvezeték és központi fűtés, autóbusz és vonat, villanyáram és televízió nélkül. A megdöbbentő ebben csak az, hogy mindez alig ötven vagy száz évvel ezelőtt nem létezett. Könnyű megszokni a jót — mondja a népi bölcsesség is. És, ha ezt így becsületesen végiggondoljuk, akkor tulajdonképpen mégsem bánjuk, hogy most élünk és nem korábbi időkben, és egy kicsit talán büszkék is vagyunk erre.

Mégis, van egy átka ennek a modern, gyorsuló világnak. Ha mélyebben elemezzük érzelmeinket, akkor valahol a szívünk mélyén a büszkeség és megelégedettség mellett felfedezzük a szorongást és kiábrándulást is. Mert van valami észbontó és tragikus ebben a mai világban. A technológia hatalmas vívmányai mellet *eltörpül az ember*. Mi több, a statisztikák korában, mint amilyen a miénk, egyenesen számmá fokozódott le. Egyre több országban vezetik be pl. az olyan személyazonossági igazolványt, ahol már az ember neve sem szerepel, hanem kap egy számot, amelynek alapján a komputer mindent tud róla. Ilyen világban a jövő egyre kiszámíthatatlanabbá válik, az emberek elvesznek a társadalmi életet behálózó adminisztratív és technológiai « gubancokban ». Hogy csak egy banális példát említsünk:

tapasztalta ezt mindenki, aki egyszer is utazott külföldre és megpróbált ott egyedül kiigazodni a buszokon vagy villamosokon, esetleg metrókon érvényes utazási díjak megszabásában, kezdve a jegy megváltásától annak érvényesítése bonyolult folyamatáig. Még csak alig néhány évvel ezelőtt elég volt benyúlnunk aprópénzes erszényünkbe és « jegyet váltani » a kalauznál. Ma ez már csak tovatűnt szép álom! Együgyű kis példa, de egy egész kor jelképe! Nos, a fiataloknak egy ilyen gyorsuló, egyre bonyolultabbá váló világban kell olyan életpályát választaniuk, amelyben « otthonosan » érzik majd magukat egy életen át. Kétségbeejtően nehéz feladat! Hogyan lehetséges beletalálni az ennyire bizonytalan jövőbe? Hogyan lehet ezt a jövőt eltervezni, a pályaválasztásnál elővételezni?

Hivatás és küldetés

Amikor a fiatal elérkezett életének « útkereszteződéséhez », vagyis amikor valamiképpen meg kell határoznia saját jövőjét, döntés előtt áll. Ez a döntés azonban, mint korábban láttuk, nem pillanat műve, hanem fejlődési folyamat, amely egész sor rész-döntésekből tevődik össze. Itt játszik fontos szerepet a keresztény beállítottság, világnézet. Az életet az abszolút érték fényébe kell helyezni és ennek távlatában keresni azokat a megvalósítási formákat, amelyek az érdekek, a képességek, és az értékek alapján összhangban vannak ezzel a végleges értékkel (Erről lásd bővebben: Szentmártoni-Benkő, 1984, 9 skk).

II. János Pál pápa, a nemzetközi ifjúsági év alkalmából a világ fiataljaihoz intézett apostoli levelében (9. pont) szintén ilyen tág keretbe foglalva tárgyalja a fiatalok elhivatottságának kérdését. « Mit kell tennem? » — kérdezik az evangéliumi ifjúval. A fiatalok mindnyájan tervezgetik jövőjüket. Az ember teremtmény és Krisztus által Isten gyermeke. Így kérdését Teremtőjének és Atyjának teszi fel. Az életre szóló hivatást Isten bízza az emberre. Csodálatos belső elkötelezettség annak a felfedezése, mit vár tőlem Isten, milyen hivatást bízott rám. Megpróbáljuk elemeire bontani ezt a szép tételt. Úgy tűnik, a következő támpontokat kapjuk:

1. *Embernek lenni — hivatás és küldetés.* Ritkán, vagy talán sohasem gondolunk arra, hogy mi nem létezünk szükségszerűen, hogy a világ nyugodtan lehetne nélkülünk is. Ha az ember belegondol a világmindenség szédületes méreteibe valamint a véletlenség törvényszerűségének kiszámíthatatlan játékába, akkor beleremeg abba a tudatba, hogy létezik. Én, X.Y., akinek neve és vezetékneve van, aki annyira hasonló és mégis annyira más vagyok minden embertől, hogy eddig még nem született és sohasem fog megszületni még egy valaki, aki minden testi és szellemi tulajdonságában azonos lenne velem, én létezem. Ebben a szellemi önmagunkra való ráébredésben a legmegrázóbb azonban az a tudat, hogy Isten személyesen meghívott a semmi öléből, belekiáltotta teremtő szavát a lehetőségek végtelen világába és akarta, hogy legyek. Nevemen szólított, ahogyan ezt a Biblia szépen mondja, tehát most, itt, ilyennek akart. Ez a keresztény életprogram, életvitel első támpontja: embernek lenni — hivatás és küldetés. Vagy kérdés formájában: Miért teremtett Isten?

2. *Kereszténynek lenni — hivatás és küldetés.* A keresztény nem Isten nagylelkű önkéntese: senkisem válhat hivővé kedvtelésből vagy időtöltésből. Keresztény az, akit Krisztus magához vonzott, vagy Szent Péter kifejezésével: az, akit Isten örök időktől fogva kiválasztott, hogy a feltámadott Krisztus tanúja legyen a történelemnek ebben a pillanatában (vö. Apcsel 10,40-41). Tehát itt is kiválasztásról és küldetésről van szó. Ez a keresztény életvitel második támpontja: keresztény mivoltunk ajándék és feladat. Vagy ismét kérdés formájában: Mi az a « többlet » életemben, amely keresztény kiválasztottságom tudatából fakad? A II. Vatikáni Zsinat kibővítette a « hivatás » fogalmát — figyelmezteti a fiatalokat a Pápa föntebb idézett apostoli levelében — és újra tudatosította, hogy minden keresztény egyetemesen részt vesz Krisztus küldetésében.

3. *Valaminek lenni — hivatás és küldetés.* Mi gyakran teszünk különbséget foglalkozás és hivatás között. Hivatása van a papnak, orvosnak — szoktuk mondani, esetleg így fogalmazunk: valaki hivatásos katona, stb. De ha valaki lakatos, asztalos vagy sofőr, akkor már *csak* szakmáról, foglalkozásról beszélünk. Nem biztos, hogy egészen helyt-

álló ez a megkülönböztetés. Istennek senki sem mellékes, értéktelen.

Olyan világban élünk, amelyben egyre inkább fenyeget bennünket az *elszemélytelenedés* veszélye. Az ember statisztikák és felmérések adatává, nagy lakótelepek névtelen « polgárává » fokozódik le. Néha talán úgy érezzük: Isten előtt is ilyen névtelen « senkik » vagyunk, mert hiszen hogyan is lenne neki ideje és kedve ebben a ötmilliárdos emberóceánban felfigyelni egy olyan kis névtelen emberkére, mint amilyen én vagyok. A vérzésben szenvedő asszony meggyógyításáról beszámoló evangéliumi szakasz (Mk 5,25-34) válasz erre a modern emberi szorongásra. Jézus kérdésére, hogy ki érintette meg, a tanítványok szinte csúfondárosan válaszolják: « Látod, hogy szorongat a tömeg, és te még azt kérdezed: Ki érintett engem? » De ő mégis körülnézett, hogy lássa ki volt az. Óriási horderejű igazságot tudunk kiolvasni Jézusnak ebből a sürgetéséből: Isten előtt nincs névtelen tömeg, hanem csak emberek, akiket ő névről ismer és akiket azonnal felismer, amikor szorongatottságukban feléje tolonganak a tömegen keresztül. Isten előtt mindenki valaki.

Mi következik ebből? Az, hogy Isten mindenkit személyes feladatra teremt. A hivő keresztény számára nincs tehát véletlen. Életemben Isten terve valósul meg: itt, most ezek között az emberek között. És akkor már nincs « csak » szakma, hanem minden hivatássá válik, még az utcasöprés is.

Nem véletlenül említettem az utcasöprést. Talán komolytalanul hangzik, de az utcasöprés is lehet hivatás, sőt küldetés. Ezt akkor értettem meg, amikor egy zágrábi utcaseprő nyilatkozatát olvastam az egyik neves napilapban. Az újságíró kérdésére, hogyan érzi magát munkája közben és miért lett utcaseprő, szinte csodálkozva válaszolt: megelégedettséggel tölti el az a gondolat, hogy az emberek jobban érzik magukat a tiszta városban, mint a piszkosban. Többi válaszából is kitűnt, hogy meg van elégedve — hivatásával! Ez az ember valószínűleg megértette azt az alapvető keresztény és emberi igazságot, hogy minden, amit másokért teszünk, az már nem csupán szakma, hanem hivatás. Az ember lehet orvos, tanító, utcaseprő vagy géplakatos: ha Isten szemszögéből nézi a világot és saját életét, akkor bárhol van és bármit csinál, hivatást és küldetést tölt be.

Ez most nem olcsó vigasz akar lenni azok számára, akiknek nem sikerült beiratkozniuk az egyetemre, vagy akik bármi oknál fogva nem « magasztos hivatást » töltenek be a társadalmi értékrend mércéi szerint. A pályaválasztás sokkal döntőbb feladat az egyéni életben, semmint, hogy hosszú éveken keresztül lehessen kényszeredettséggel vállalt munkát végezni a személyiség eltorzulása nélkül. Ha a pályaválasztás nem épül be az élet és önmagunkról alkotott kép egészébe, elveszíti emberformáló erejét. Lefordítva a fiatalok pályaválasztási nyelvére: a döntés akkor jogos és személyes, ha a fiatal meg van győződve saját szakmájának emberi és keresztény értékéről. A keresztény emberkép képes szavatolni ezt az értéket. Vagy más megfogalmazásban: a « Mi legyek? » kérdés csak a « Ki vagyok? » kérdés távlatában válik értelmessé.

A PAPI ÉS SZERZETESI HIVATÁS LÉLEKTANA

A papi, ill. szerzetesi hivatás lélektani tanulmányozása viszonylag rövid múltra tekint vissza (Godin, 1983). Az elmúlt kb. harminc év alatt azonban mégis sok értékes meglátás született, amelyek ismerete hasznos támpont lehet mind az egyházi hivatás felé hajló fiatalok, mind pedig a nevelők számára.

A papi és szerzetesi hivatást ma úgy értelmezzük, mint Isten és ember között történő párbeszédet. Ez mindenekelőtt azt jelenti, hogy a hivatástudat leggyakrabban nem pillanat műve, hanem fejlődési folyamat, vagyis lépésről lépésre alakul, párhuzamosan, vagy még pontosabban: egybefonódva a fiatal személyiség általános kibontakozásával. Ennek a fejlődésnek a gyümölcse az az életre szóló elkötelezettség, hogy életét Isten szolgálatának sajátos formájához kötve valósítsa meg, éspedig az egyházban. Ezzel érintettük a « lelki hivatás » három lényeges összetevőjét: Istennek szentelt élet, az emberek szolgálatára, az egyházban (Giordani, 1979, 27).

Teológiailag nézve a hivatás három mozzanatot foglal magába: kiválasztottságot, elhivatottságot és küldetést. Isten tervében ugyanis meghívni valakit annyit jelent, mint kiválasztani őt egy feladatra. Példát számtalant találunk a Bibliában és az evangéliumban: Ábrahám, Mózes, Keresztelő János, az apostolok. Jellegzetes Jeremiás esete: « Így szólt hozzám az Úr: Mielőtt megalkottalak anyád méhében, már ismertelek; mielőtt megszülettél volna, fölszenteltelek és prófétául rendeltelek a nemzetek javára » (Jer 1,4-6). Mikor ez a kiválasztottság megvalósul az időben, akkor beszélünk hivatásról. Más szóval: a hivatás az Isten részéről történt kiválasztottság tudatosulása. A hivatást azonban az ember nem (csak) saját maga javára kapja, hanem másokért, ezért mindig küldetés. Ilyen beállításban minden hivatás Isten üdvösségtervének része.

Lélektanilag, vagyis az ember részéről, a három mozzanatnak megfelel három egzisztenciális, lelki élmény: páratlanságunk tudatosulása, egy életcél lefektetése amelyért érdemes élni és meghalni, valamint a megsejtett cél életprogrammá való átváltoztatása. A hivatás szubjektív vonatkozásban mindenekelőtt megindokolt életre szóló döntést jelent: ezt az utat választom és tudom, miért választom. Ahhoz azonban, hogy ez a döntés megalapozott legyen, bizonyos képességek és személyiségvonások szükségesek. A hivatás, továbbá, nem történik légüres térben, hanem az egyházi szervezeten belül, ezért a papi ill. szerzetesi hivatásnak van egy szociológiai vetülete is: egy meghatározott társadalmi státus elfogadását jelenti, vagyis egy életforma vállalását, amely teljes idő- és erőbefektetést igényel.

Miért választja valaki a papi vagy szerzetesi hivatást? Erre a kérdésre talán nincs is egészen egyértelmű válasz. Mégis, vannak próbálkozások valamiféle pszichológiai modell kidolgozására ezen a téren is. Megvizsgálunk három idevonatkozó elméletet.

J. E. Dittes « kis felnőtt » elmélete

Közismert, hogy minden hivatás bizonyos sztereotíp képet teremt az emberek tudatában. Ezt leginkább így szoktuk kifejezni: « A jó orvos olyan ember, aki érzékeny az emberi szenvedésre, segítőkész stb ». « A jó tanítónő szereti a gyerekeket, lelkiismeretes stb ». Ez a megfigyelés vezette Dittes (1971) amerikai pszichológust arra a gondolatra, hogy hasonló módon feltegye a kérdést: Léteznek-e jellegzetes személyiségvonások, amelyek jellemzik az ún. hivatalból vallásosakat (papokat, szerzeteseket)? Ez a kérdés annál is indokoltabb, mert tudjuk, hogy az emberek tudatában csakugyan jelen van egy bizonyos sztereotíp kép a papról. Ez a kép pedig, nyivlánvaló, a tapasztalat és megfigyelés által rögzített adatok alapján él tovább. Ha tehát léteznek ilyen jellemvonások, akkor ezek ismerete nagy segítséget jelenthetne a hivatás eldöntésénél, ill. pályaválasztásnál.

Dittes úgy találta, létezik egy sor olyan személyiségvonás, amelyek megalapozzák a papról alkotott sztereotíp képet. Kulcsfogalomként a « kis felnőtt » személyiségképet

említi, vagyis az olyan fiúkat (a kutatás csak rájuk vonatkozik), akik már igen korán erős azonosulást tanúsítanak a felnőtt értékekkel és szerepekkel. Erre a következő tulajdonságok teszik alkalmassá ezt a típust:

— Jobban érzi magát felnőttek (idősebbek) társaságában, mint saját korosztályában. Ha mégis ezekkel van, szívesebben játsza a felnőtt szerepét: felügyel a kicsikre, az iskolában kifogástalanul viselkedik (ő a példakép), ő a fegyelem felelőse, mert benne bíznak meg legjobban a felnőttek.

— Kerüli a szokásos gyerekes csintalanságokat: nem verekszik, nem kínozza az állatokat, nem próbálkozik « tiltott » dolgokkal, mint pl. cigaretta. Ehelyett olyan erények ékesítik, amelyeket a felnőttek nagyra becsülnek: segítőkész, az idősekkel szemben figyelmes, megbízható, szorgalmas, stb.

— Szívesen tagja olyan csoportoknak, amelyeket felnőttek irányítanak, mint pl. cserkésztábor, ministráns-csoport, hittancsoport. Független gyermekcsoportokban, amelyek titokban, vagy a felnőttek ellen alakulnak, nem vesz részt. Ezért a felnőttek szeretik és felelős feladatokat bíznak rá, pl. a közös pénz kezelését.

— Az egyidősek társaságában tapasztalatlannak és ügyetlennek számít. Ritkán van sok barátja. Jó magaviselete és az iskolában elért jó eredménye miatt társai értékelik, de igazán nem szeretik.

— Visszahúzódó; viselkedését, spontán reakcióit fékezi, ezért magartartása kiszámítható és megbízható. Különösen agresszivitását és egyéb ellenséges érzelmeit, indulatait tudja féken tartani.

A « kis felnőtt » szerepének gyökereit Dittes a gyereknek arra az igényére vezeti vissza, hogy szülei elfogadják. Az ilyen gyermeknek nehézségi vannak, ill. voltak a szülői részről történő elfogadás terén. Valószínűleg két tapasztalat határozza meg szüleihez való viszonyulását: erősen függ tőlük érzelmileg, különösen anyjától, de a szeretet jeleit (simogatást, babusgatást) következetlenül kapta. Az elmondottak után felmerül a kérdés, hogyan befolyásolja ez a lelki alkat a hivatás-választást? A kérdésre Dittes így válaszol:

A pap ill. szerzetes szerepe tartalmilag azonos a « kis felnőtt » szerepével: ez gyermekkorában kortársai és a felnőttek világa között volt a hídverő; a pap ugyanezt teszi, csak az emberek világa és Isten között. Lélektanilag nézve tehát a pap szerepe nyújtja a « kis felnőtt » típusnak a leg-

több esélyt arra, hogy azt valósítsa meg önmagában, amit legnagyobb értékeinek tart. És még valami történik a papi életben: ez a szerep egyirányú szűrést jelent a személyes kapcsolatokban. A pap « jogosan » belép sok ember intim világába anélkül, hogy ezért saját intimitásának feltárásával kellene fizetnie, pl. a gyónásban. A papról ill. szerzetesről alkotott sztereotíp kép egyik központi vonása éppen a bizalmasság, intim kapcsolatok kizárása. A kis felnőtt ezt már korán begyakorolta, neki sohasem voltak igazi barátai, problémaival mindig egymagának kellett megküzdenie.

A felsorakoztatott személyiségvonások azonban nem határozzák meg szükségszerűen a papi hivatást — ez ellenkezne a pszichológiai logikával, amely nem engedélyezi az abszolút determinizmust. De tény az, hogy éppen sok papnál és szerzetesnél ilyen lelki alkatot fedezhetünk fel. A döntés folyamatát talán így vázolhatnánk. Egy adott szereppel való találkozás még inkább felfokozza a kívánatos sztereotíp vonásokat a további szocializáció révén. Más szóval, a hivatáshoz való vonzódás módosítja a gyermek további fejlődését: viselkedését, nézeteit, értékrendszerét ahhoz a sztereotíp képhez igazítja, amely az adott hivatásról az emberek tudatában él. Ugyanakkor a nevelési hatások is erősítik a szerep és a megfelelő típus találkozását. Mikor a környezet felfedezi egy gyermekben a kis felnőttet, ismételten küldi feléje az üzeneteket: te igazán jó pap, vagy szerzetes lehetnél. Tehát a már meglévő jellemvonásokat kötik a sztereotíp képhez.

Mennyire meggyőző Dittes elmélete? Az elméletet hitelessé teszi a mindennapi megfigyelés: úgy tűnik, nagyon sok papnál és kispapnál felismerjük az említett jellemvonásokat. Ez nem zárja ki a hivatás hitelességét, hiszen tudjuk, hogy a kegyelem a természetre épít, amit itt úgy értelmezhetünk, hogy az embernek vannak bizonyos természetes adottságai és hajlama a papi pályához, tehát ezek alapján válik alkalmassá a küldetésre. Talán túl keveset gondolunk erre a körülményre. Pedig ha elfogadjuk pl. azt, hogy esetleg két ember természete « összeegyeztethetetlen » a házasságban, akkor miért ne fogadnánk el azt a tételt is, hogy esetleg egy ember természete nem összeegyeztethető a papi hivatással? Vagyis nem mindenki alkalmas, nem egyformán alkalmas a papi pályára.

Dittes elmélete nem problémamentes. Mindenekelőtt túlságosan mechanikusnak tűnik: mintha egyesek születésüknél fogva arra lennének rendelve, hogy papok ill. szerzetesek legyenek. Továbbá, az elmélet nem kíséri a kis felnőtt későbbi életét, vagyis amikor már nagy felnőtté lesz, vajon igazán magára talál-e a papi hivatásban, vagy pedig örök elégedetlenségre és keresésre van kárhoztatva?

L. M. Rulla ön-transzcendenciára épülő elmélete

Éppen az előbbi kérdésekre keres választ Luigi M. Rulla (1971) olasz jezsuita pszichológus. Elmélete a legújabb, legdokumentáltabb és a legtöbbet idézett elmélet. Sajnos, túl bonyolult ahhoz, hogy röviden bemutathassuk. Mindjárt előrebocsáthatjuk, hogy éppen ez egyik nagy hátránya. A jó elmélet egyik alapfeltétele az egyszerűség. Rulla elméletét nem könnyű nyomon követni.

A mi gondolatfűzésünk szempontjából fontos mozzanat, hogy Rulla, Dittes-szel ellentétben, elméletébe beépíti a természetfeletti mozzanatot is, éspedig olyan értékek formájában, amelyek az ember fölött állnak, vagyis nem ő teremtette őket, hanem elfogadja őket. Az előbbi elméletben ugyanis a kiindulópont az aktuális én volt, azaz hogyan látja az egyén magát most. A hivatáson keresztül önmagát szeretné megvalósítani, legértékesebbnek tartott tulajdonságait akarja kiteljesíteni. Ezzel szemben Rullánál a kiindulópont nem az aktuális én, hanem az ideális én, vagyis az, amit az ember a legnagyobb elérhető célként megsejtett. Ezt az ideális ént azonban nem lehet egyenes úton megvalósítani, hanem csak közvetett módon azáltal, hogy olyan célokért kötelezi el magát valaki, amelyek meghaladják őt magát. Ezeket nevezi Rulla objektív értékeknek. A papi hivatásnál ilyen érték Krisztus követése, vagy az Isten iránti személyes szeretet. Innen az elmélet első állítása: A papi és szerzetesi hivatás elsősorban nem az aktuális, hanem az ideális én megvalósítása.

Ez a megvalósítás azonban nem történik légüres térben, ezért az egyénnek be kell épülnie az egyházba, amely ezeknek az értékeknek hiteles magyarázója és őrzője. Ez az elmélet második alap-állítása. Harmadik tétele a papi hi-

vatást alátámasztó motivációra vonatkozik és állítja, hogy a papi ill. szerzetesi élet indítékai az ún. terminális, végső értékek, nem pedig a konkrét beállítódások. Ez az, amit a köznyelvben úgy hívunk, hogy életcél.

Rulla elméletének nagy értéke, hogy átfogó emberképre épít: tudatos, tudatalatti és nemtudatos rétegeit egyaránt számba veszi. Ezen az alapon kíséreli meg az elmélet feltárni a kitartás és a sikeresség kilátásait is. Ezeket ugyanis szavatolja az összhang a három réteg között, vagyis, hogy a tudatos motívumok igazán megfeleljenek a személy vágyainak, s ne legyenek kompenzációs vagy menekülési próbálkozások. Egy példa talán érzékeltetheti miről van szó. Valaki választhatja a papi pályát azért, mert menekülni szeretne otthonról, a szülői tekintély terhe alól. Ha ezt nem tudatosítja, egész életében jelen lesz a hatalom utáni vágy, ill. lázadás, anélkül, hogy tudná, miért lázad. Az elméletnek ez a meglátása nagyon jó eszközt jelenthet a hivatások felmérésében. A jelöltet meg kell kérdezni, önmagát keresi-e, vagy Jézus Krisztust? Általános tapasztalat szerint rossz előjel, ha valaki csak azért választja a papi vagy szerzetesi pályát, hogy « megvalósítsa önmagát ». Ezzel szemben a hiteles hivatás mutatója az a vágy, hogy az ember transzcendálja önmagát, vagyis őt meghaladó értékekért kötelezze el magát. Mint már említettük, az elmélet gyönge oldala az igen bonyolult fogalmi apparátus, amellyel igyekszik kifejezni a hivatás mibenlétét.

Adrian Van Kaam « domináns motívum » elmélete

Minden embernek van legalább egy implicit, ki nem mondott elképzelése önmagáról: hogyan látja saját életét a jövő távlatában, mi az emberi élet és hogyan valósul meg nála. Ezért A. Van Kaam (1972) elméletét egzisztenciális elméletnek is nevezhetnénk. Az életnek ilyennemű hosszútávú kiértékelése feltételezi a motívumok és értékek ranglétráját. A vallásos hivatást választó személyeknél nyilvánvaló a domináns motívum a személyes és átfogó viszony Istenhez. Jövőjük szemlélete pedig valószínűleg úgy jelentkezik, mint annak a tudata, hogy rajtunk és bennünk Isten akarata valósul meg.

Ennek az elméletnek az újdonsága az, hogy kifejezetten hivatkozik a teológiai dimenzióra. Ez pedig igen fontos mozzanat, mert keresztény mivoltunk, gondolkodásmódunk és világszemléletünk alapját képezi: nem mi választottuk Istent, hanem ő választott ki minket, amikor megteremtett bennünket. Mi csak válaszolunk erre a kezdeti meghívásra. Az a meggyőződés, hogy ez a hivatás Istentől nekem szánt életfeladat, talán a legmeggyőzőbb jele annak, hogy valakinek igazi hivatása van. Vagy negatív megfogalmazásban: leginkább rossz jel, ha valaki papi vagy szerzetesi életének kezdetén túlságosan mérlegeli a különféle életállapotok előnyeit és hátrányait, vagyis ha nem mutat bizonyos fokú elszántságot, majdnem azt mondanánk csökönyösséget, hogy megvalósítsa papi ill. szerzetesi hivatását. Ezért nem érdemes senkit se rábeszélni arra, hogy pap legyen. Nemrégen találkoztam egy ilyen esettel: egy fiatalember már két éve nem tud dönteni, hogy szerzetbe lépjen-e, vagy sem? Az érdekelt rendi elöljáró így oldotta meg a helyzetet: valószínűleg nincs hivatásod; neked kell meghódítanod a Rendet, kiharcolnod, hogy elfogadjon, s nem fordítva.

Van Kaam elméletének gyönge oldala a kezdeti motiváció kérdésének megválaszolása: mikor és miért jelentkezik az emberben az a vágy, hogy életét a vallásosság mint domináns motívum alapján rendezze be?

Nagyon dióhéjban mutattuk be ezt a három elméletet. Végülis oda jutottunk, hogy egyik sem képes önmagában kielégítő magyarázatot adni a papi ill. szerzetesi hivatás lélektani rugóira. Ha azonban egybeötvözzük ennek a három elméletnek a meglátásait, akkor nagyon hasznos kritériumokat kapunk a papi ill. szerzetesi élet lélektani értelmezéséhez. Nevezetesen, három mozzanat fontos:

1. Az illető rendelkezik bizonyos hajlammal és természetes adottságokkal, amelyek összeegyeztethetők a papi ill. szerzetesi hivatással.

2. Megvan benne a vágy, hogy önmagát természetfeletti értékek és célok érdekében vállalt önfeláldozás útján valósítsa meg.

3. Alapvető és általános életvitelét jellemzi a vallásos beállítottság, mint domináns motívum.

AZ EGYHÁZI HIVATÁSOK ÚTJÁN

A papi, ill. szerzetesi hivatás több, mint csak « foglalkozás » vagy « pálya » — *életforma*, amely az egész embert igényli. Nem lehet « másodállásként » űzni, hanem elválaszthatatlanul összefonódik az ember személyiségével. Ezért nem közömbös, miért választja valaki ezt az életformát. A továbbiakban szeretnénk részletesebben megvizsgálni azokat az indítóokokat (motívumokat), amelyek miatt valaki vállalja, ill. vállalhatja a papi vagy szerzetesi életformát. Továbbá hasznosnak tűnik szemügyre venni azokat a jellegzetes fejlődési szakaszokat, amelyeket a legtöbb hivatás a korai érdeklődéstől a tudatos, személyes elkötelezettségig befut. Igaz ugyan, hogy minden hivatás egyéni jellegű, de a tapasztalat és az irodalom feljogosít bennünket bizonyos általánosításokra.

Miért lesz valaki pap vagy szerzetes?

A *motívum* legáltalánosabb megfogalmazásban válasz arra a kérdésre, miért tesz valaki valamit? Mi itt azt szeretnénk megtudni, miért választja valaki a papi ill. szerzetesi hivatást? Az idevonatkozó kutatások nem szegények adatokban (Benkő-Nuttin, 1956; Hostie, 1962; Sovernigo, 1974). Ezek alapján próbálunk választ adni két kérdésre: Melyek az adekvát (megfelelő), szükséges és elégséges motívumok, és melyek azok, amelyek nem állhatnak a papi élet hátterében?

Hiteleseknek mondjuk azokat a motívumokat, amelyek megfelelnek annak a célnak, amelyre serkentenek, pl. tudós ember akarok lenni, ezért egyetemre iratkozom. Viszont nem hiteles motívum, ha valaki azért iratkozik egyetemre, mert szülei ezt elvárják tőle: a motívum ebben az esetben az engedelmesség. Mikor az egyházi hivatásról van szó, akkor a motívum csak akkor hiteles, ha tartalmilag

természetfölötti, vagyis Isten szolgálata. A nemhiteles motívumok sokarcúak. Egészen felületes szinten ilyen indíték pl. ha valaki azért megy a papi pályára, mert itt könnyebb a megélhetés, mert ezáltal ingyenes iskoláztatásban részesül, stb. Lehetséges azonban mélyebb szinten is félresiklás cél és motívum között: ha valaki azért megy szemináriumba, mert ezáltal akar szabadulni a családban uralkodó rossz hangulattól, vagyis menekülésből teszi. Nemrégen egy nem éppen fiatal lánytól kaptam levelet, amelyben érdeklődik, melyik szerzetbe lépjen, mert otthon már nem bírja a légkört. Természetesen a válasz az volt, hogy egyikbe se. Még árnyaltabb formája a nem hiteles motívumnak, amikor valaki tudatos szinten állítja, hogy azért akar pap lenni, hogy segíthessen az embereken, de tudatalatti szinten tulajdonképpen bizonytalan önmaga értékét illetően, ezért úgy gondolja, ha másokat segít, akkor biztosan fölöttük álló lesz és ezáltal növeli saját értékét.

A hiteles motívum azonban még önmagában nem elégséges a papi ill. szerzetesi életstílus megválasztásához. Ha valaki pl. azért választja a papi hivatást, mert ezáltal akar boldogulni az életben, ez önmagában hiteles motívum, de nem elégséges ahhoz, hogy valaki jó pap legyen. Hasonlóképpen az az indíték, hogy sok szabadideje legyen önmaga, ill. bizonyos képességei (pl. zene, festészet stb.) fejlesztésére, nem elegendő. Ezek önmagukban jó motívumok, csak éppen nem felelnek meg a kitűzött célnak. Továbbá, ha valaki azért megy papi pályára, ill. vonul szerzetbe, hogy ezáltal vezekeljen szülei vétkeiért, vagy saját bűneiért, rossz úton halad. Ezek önmagukban értékes motívumok, de nem a papi, ill. szerzetesi pályához. Jóllehet az egyházi hivatás is, akárcsak a többi elképzelhető hivatás, nagylelkűséggel és lemondással jár, de igen sok emberi örömet is nyújt, amit aligha talál meg az, aki döntését lemondással kezdte.

Melyek ezek után azok a hiteles és elégséges indítékok, amelyek megalapozhatják a papi, ill. szerzetesi hivatást? Már említettük a három összetevőt: Istennek szentelt élet az emberek szolgálatára az egyházban. Ez mindenekelőtt feltételez egy személyes istenhitet és azt a vágyat, hogy ezt a vonzódást éppen a papi, ill. szerzetesi életformában valósítsuk meg. Hogy valakit ilyen motívumok vezetnek döntésében, azt le lehet mérni bizonyos képességek alapján.

Az ilyen ember képes arra, hogy túltegye magát a nehézségeken, ill. feldolgozza a konfliktusokat, félreértéseket, nehézségeket. A papi vagy szerzetesi élet sem földi paradicsom: éppen annyira terhelt emberi gyarlóságokkal, mint minden más életforma. Ezért sohasem szabad « terápiaként » felfogni bármiféle problémára. A hiteles motívumoktól vezérelt ember képes megtapasztalni a lelki békét, vagyis belső megelégedettségben él, ami kb. úgy jelentkezik mint annak tudata, hogy élete helyes mederben folyik, azaz nem siránkozik valamiféle « elveszített értékek » miatt, amelyekről le kell mondania. Végül képes arra, hogy túltegye magát a személyes kudarcokon és bailépéseken, ugyanakkor nyitott az emberek felé és mások problémája irányában érzékeny. Ez utóbbi megmutatkozik a közös élet terheinek vállalásában és elviselésében.

A kérdés azonban akkor válik igazán bonyolulttá, amikor a nemtudatos motívumok területére lépünk. Nemtudatos motívumokról akkor beszélünk, amikor egy viselkedésnek igazi indítéka egy nem tudatos konfliktus feloldására való törekvés. Mikor a papi hivatásról van szó, akkor ilyen motívumok lehetnek titkos vágy a mások fölötti dominációra, félelem a másik nemtől, önbüntetés (bűntudat) stb. Ezeket csak mélylélektani elemzések útján lehet felkutatni, ill. ún. projektív tesztek segítségével. Szerencsére, a nemtudatos motívumok annyira befolyásolják az ember viselkedését, hogy jelenlétüknek előbb-utóbb megfigyelhető jelét adják. Ezek ismerete hasznos lehet mind a jelöltnek, hogy döntését reális alapokra helyezze, mind pedig a nevelők számára, akik arra hivatottak, hogy tanáccsal támogassák a fiatalt. Előbb megvizsgálunk néhány nyilvánvaló motívumot, amelynek hátterében azonban valószínűleg más, nemtudatos, konfliktus-szülte motívum húzódik meg.

— Képtelenség vagy készséghiány arra, hogy valakivel megvitassuk saját motívumainkat, azaz meghallgassuk az ellenérveket, hanem csökönyösen hajtogatjuk: « Engem hív az Isten » és mindenkit, aki esetleg kifogásolja döntésünket, vagy a nehézségekre figyelmeztet, egyenesen Isten ellenségének tartjuk.

— Kizárólagosan és felhevülten spirituális motívumok, amelyek nem veszik figyelembe a személyiség egyéb vonatkozásait, pl. ilyen: « Teljesen Jézusnak akarom szentelni életemet. »

— Motívumok, amelyek valamilyen formában elégtételvételre utalnak, pl. « Mert rossz gyermekkorom volt », vagy: « Mert engem senki sem szeretett. »

Túlságosan kimerítő motívumok, vagyis ha valaki állandóan és igen részletesen, kissé amolyan kompulzív módon magyarázza mindenkinek (elsősorban valószínűleg önmagának), miért választotta ezt a pályát. Ez leginkább annak a jele, hogy nincs egészen meggyőződve döntésének helyességéről. (vö. Marchand, 19765).

Viselkedésszinten a nemtudatos motívumok jelenlétét bizonyos magatartásformák jelzik:

— Az, akit nemtudatos motívumok vezérelnek, a konfúzió és elégedetlenség tartós állapotában él, amelyet csak időnkénti eufória, megokolatlan, felfokozott jókedv szakít meg.

— Mikor a nemtudatos motívumok által vezérelt ember találkozik azokkal az értékekkel, amelyekről le kell mondania (lásd szex, anyagi jólét, stb.) nyugtalanná válik és összezavarodik.

— Mikor új felelősségek és erkölcsi kötelességek vállalásáról van szó, ezt kényszeredetten teszi és nem képes szilárdan állástfoglalni velük szemben.

— Állandó negativizmus és agresszió jellemzi: semmi sem jó neki, mindent és mindenkit kritizál, elmarasztal, támad. Ez a negativizmus abból az ambivalenciából fakad, amely a nemtudatos vágy és a tényleges élet között áll fenn.

— Alapállása az önmagára való irányultság: mások problémái felé érzéketlen. Bizonytalan, aggasztja a jövő. Pszichés struktúrájában merev: semmi újat nem képes befogadni, nehezen alkalmazkodik az új helyzetekhez. (vö. Giordani, 1970, 152-4).

A hivatástudat kibontakozása

Az elhivatottság tudata nem égből pottyant ajándék, normális körülmények között nem is pillanat műve, hanem fejlődés végkimenetele. Másként mutatkozik meg gyermekkorban, másként serdülőkorban és ismét másként fiatalkorban. Ezzel párhuzamosan más-más érettségi kritériumokat is kell alkalmaznunk különböző életkorokban.

Rendes körülmények között úgy tűnik, minden hivatás három többé-kevésbé jól megkülönböztethető, egymástól elhatárolható szakaszon megy keresztül.

1. *A « kiváltságos érzelem » szakasza.* — Egyes fiúk, ill. lányok különösen jól érzik magukat és otthonosan mozognak vallásos helyeken, körökben, papok, ill. szerzetesek társaságában; szívesen vesznek részt szertartásokon, ministrálnak stb. Ezt az érzelmet kiválthatják a legkülönbözőbb események vagy körülmények: elsőáldozás, templomi ünnepség, lelki olvasmány, egy kérdés stb. Megmutatkozik egy bizonyos készségben és érdeklődésben az egyházi hivatás felé. Ez a pozitív viszonyulás egyben elégséges motivációs érettségi fok ezen a szinten ahhoz, hogy hiteles hivatásról legyen szó. Ha bibliai példát keresünk erre a készségre, akkor a kis Sámuel jut eszünkbe, aki még nem tudja, mire hívja őt Isten, de készségesen figyel a hívó szóra. Mivel itt leginkább a gyermekkor éveiről van szó, érzelmi érettségének kritériumaként elegendő az a meggyőződés, hogy szülei és testvérei szeretik és elfogadják őt, és ő is szereti őket.

2. *A példakép követésének szakasza.* — Serdülőknél jellegzetes lélektani jelenség, hogy megsejtéseikhez eszményképet keresnek, éspedig konkrét személyekben. Papi, ill. szerzetesi hivatás esetén ugyanez történik: a serdülő barátra talál hitoktatójában vagy más, egyházi hivatást betöltő személyben és hozzá hasonlóvá akar válni. Ennek a modellnek az a szerepe, hogy megmutassa, hogyan néz ki a valóságban a kiváltságos érzelem megtestesítése. Sok pap hivatkozik arra, hogy határozottan emlékszik erre a mozzanatra hivatástudatának kibontakozásában. — Motivációs érettségként itt szükséges és elégséges a keresés és megfontolás készsége. A serdülő vizsgálgatja önmagát a szerep tükrében. A hitelesség kritériuma éppen ez a nyíltság az alternatívák felé, egy bizonyos mérlegelés. — Érzelmi érettségének szintje el kell, hogy érje a belső szabadság fokát, vagyis, ki kell lépnie a gyerekes önközpontúságból, hogy ezáltal képessé váljék tartós társas kapcsolatok kialakítására, valamint be kell tudni kapcsolódnia egy közösség életébe.

3. *A szerepvállalás szakasza.* — Ez a végleges döntés ill. elkötelezettség fázisa. A fiatalkorban már nem elégséges a kiváltságos, de diffúz érzelem, sem a példaképért való, sokszor még nem-kritikus, rajongás, hanem szükséges, hogy magára vegyen egy konkrét szerepet, amelyért személyesen felelős: világi pap lesz, vagy szerzetespap, betegápoló nővér,

vagy szemlélődő szerzetes. Erre a szakaszra jellemző továbbá, hogy a hivatástudat bizonyos értelemben túlmutat magán a személyen és úgy jelentkezik, mint küldetés és életfeladat, mások szolgálata. Ezzel érintettük az itt feltételezett érettségi szintet is. Motivációs síkon ez az önátadás készsége, vagyis tudatos elhatározás, hogy teljesen hivatásának szenteli magát (« full-time »). Érzelmi érettségének mutatója a higgadt megfontolás, önmaga és mások felé való őszinteség és lojalitás.

A hivatást ma leginkább úgy értelmezzük, mint életünk projektumát: (tervét) nem állapot, hanem feladat és fejlődés, állandó növekedés, akárcsak maga a személyi érettség. Senki sem ért el még hivatástudatának csúcsára. Itt érvényes a krisztusi figyelmeztetés: Ha valaki rátette kezét az ekeszarvára, ne tekintgessen vissza. Ezt talán úgy fordítanánk le a hivatástudat nyelvére, hogy pozitív alapállásba kell helyezkednünk saját hivatásunkkal szemben. Más szóval: minél jobban beleéli magát valaki hivatásának nagyszerűségébe, annál elégedettebb emberré válik. Fontos ez a pozitív hozzáállás: a papi vagy szerzetesi hivatás nem a « szép életről » való lemondás, hanem ugyancsak egy, a maga nemében « szép élet » melletti döntés. És még valami: a papi és szerzetesi hivatást nem szabad kizárólagosan lélektanilag értelmeznünk. Minden élet titok is. Egyetlen pap vagy szerzetes sem érti teljesen önmagát: miért választotta ezt a hivatást, vagy ahogy mondani szoktuk: Miért éppen őt hívta meg Isten erre az útra? De éppen az a tudat, vagy hit, hogy Isten hívta őt meg, teszi értelmessé életét.

V.

FIATAL HÁZASOK

FIATALOK KIVÁLÁSA A CSALÁDBÓL

« Fiatalokat felnőtté nevelni! » — ez a modern pedagógia vezérelve, amikor a serdülők neveléséről van szó. Csakhát mint minden elv, ez is szépen hangzik az elméletben, ám a gyakorlati életben nemritkán feszültséget, súrlódást és fájdalmat is jelent. A felnőtté válás nem zökkenőmentes folyamat. E folyamat utolsó szakaszát a fiataloknak a családból való kiválása jelenti. Ahhoz ugyanis, hogy egy serdülő önálló felnőtté váljék, szükséges a gyermeki függőség megszakítása. Ennek külső megnyilvánulása a serdülő tényleges, vagy legalább pszichológiai kiválása a családból.

A kiválás mint feladat

A családból való kiválás lehet különféle jellegű. Egyes fiatalok egyszerűen otthagyják szüleiket, mielőtt azok felkészülhettek volna. Az ilyen eset leginkább egy családi jelenet után szokott bekövetkezni, amikor a fiatalt valamiért, pl. mert késő éjszaka jött haza, felelősségre vonták. A családtól elszakadó serdülő, különösen lány esetében a nemiség az a terület, amelyen konfliktus szokott kibontakozni (Buda, 1983, 194). Mások lassan, fokozatosan válnak ki a családból, miután biztos megélhetési alapot biztosítottak maguknak. Ismét mások mintha nem éreznék szükségét annak, hogy elmenjenek otthonról, hanem felnőttként is tovább élnek a családdal. Történjék azonban bármilyen formában is a családból való kilépés, ez mindig sok feszültség és félreértés forrása. Ugyanis ilyenkor több ellentétes érdek és szükség ütközik: a fiatalban a gyerekes függőség vágya szegül szembe az önálló identitás igényével, a szülőkben konfliktust okoz vágyuk, hogy gyermeküket megóvják, és az a tudat, hogy ha felnőttet akarnak nevelni belőle, akkor egy napon úgyis útjára kell őt bocsátaniuk. A problémát ezen felül megnehezíti az a körülmény, hogy manap-

ság mind lélektanilag, mind pedig anyagilag egyre nehezebb a fiatalok önállóvá válása.

Statisztikák szerint Amerikában a hatvanas évek végén az olyan 20-29 éves fiatalok száma, akik még ebben a korban is szüleikkel élnek, 25 %-kal megnőtt. Valószínüleg ugyanez a jelenség megfigyelhető másutt is. Ennek egyik oka kétségtelenül gazdasági jellegű: egyre nehezebbé válik megfelelő munkát vagy állást találni. Másik oka talán az, hogy a mai fiatalok egyre később házasodnak (Goleman, 1981).

Maga a körülmény, hogy egy fiatal ilyen okoknál fogva nem képes kiszakadni a családból, még nem jelent szükségszerűen tragédiát. Sokkal súlyosabb az eset, ha lélektanilag sem képes elszakadni szüleitől. Hivatkozhatunk annak a 22 éves egyetemista lánynak az esetére, aki, jóllehet sokszáz kilométerre él szüleitől, anyagilag és lélektanilag teljesen anyjától függ: ő mondja meg, milyen ruhát vegyen fel, különösen, ha hazajön vakációra; ő határozza meg, milyen jövendő férj jön számításba, stb. A lány egyre inkább önállótlannak érzi magát, kezdi elhitetni magával, hogy képtelen az önálló életre. Megfigyelések szerint ez a probléma gyakoribb az elsőszülötteknél és a legfiatalabbaknál valószínűleg a szülők kifejezettebb vonzódása miatt: az elsőszülött leginkább a « várva-várt » gyermek, a legfiatalabb pedig a « kedvenc ». Ugyancsak megfigyelték, hogy a lányok nehezebben önállósulnak, mint a fiúk. Ennek valószínűleg inkább kultúrális okai vannak: a lányokat a szülők jobban féltik, mint a fiúkat.

A családból való kiszakadás célja a *gyermeki függőség feloldása.* Anna Freud meglátása, hogy a felnőtté válás ára a gyermekkori identitás feladása, vagyis annak az önmagunkról alkotott képnek a kritikus felülvizsgálása és módosítása, szükség esetén elvetése, amelyet szüleink alkottak rólunk és fogadtattak el velünk. Ez a tisztulás a fiatalkori lázadásban jut kifejezésre. Ha így nézzük a dolgokat, akkor kevésbé fontosak a kiszakadás külső körülményei, sokkal lényegesebb az a belső folyamat, amely a fiatalban végbemegy. Mert egy lány, aki első tekintetre független életet él, távol a szülői háztól, de minden héten kétszer hazatelefonál, hogy mindenről beszámoljon szüleinek, és aki anyagilag teljesen tőlük függ, az lehet sokkal

önállótlanabb, mint az, aki együtt él szüleivel, de van anyagi bázisa és szabadon alakítja életét.

A kiszakadás mint probléma

A fiatalok kiszakadása a családból azonban nemcsak nekik jelent problémát, hanem a *szülőknek* is. A kiszakadás önmagában véve pozitív eset a szülők részére: az egész eddigi nevelés ezt az egy célt szolgálta, vagyis, hogy gyermeküket önálló felnőtté neveljék. Sajnos, ez nem mindig történik így, különösen, ha a fiatal eltávozása konfliktus után következett be. Három amerikai pszichológus, David Levi, Helm Stierlin és Robert Savard részletesen feldolgozta 30 olyan család belső szerkezetét, amelyekben problémás serdülő élt. Az eredmény meglepő: majdnem mindegyikben a fiatal nehézsége egybeesett az *apa* válságával. Éppen akkor, amikor a fiatalnak szembe kellett néznie saját identitásának és önállósodásának problémájával, az apa is válságba került: önazonosságával és életének értelmezésével volt baj. Az történik ugyanis, hogy a fiú hivatásbeli és szerelmi döntése figyelmezteti az apát saját elhibázott döntéseire ezen a téren. Az a szülő, aki magasra értékeli önmagát, megengedheti gyermekének, hogy sajátos utakon járjon. A saját identitásában és értékében bizonytalan szülő ellenben a gyermek önállósodását veszélyként éli meg saját önazonosságára nézve. Ennek következtében vagy heves elmarasztalással reagál, vagy teljes érdektelenséggel.

Az *anyák* is válságon mennek keresztül. Őket az « üres fészek » távlata anyai szerepük elvesztésének veszélyével állítja szembe. Ez azoknál a nőknél jelent veszélyt, akik önmagukat mindeddig *csak* az anya szerepében látták: most vissza kell térniük a *csak* feleség szerepébe, amelyet aligha lesznek hajlandók vállalni, ha a házasságuk nem volt kielégítő. — A fiatalok ezt a szomorú állapotot leginkább úgy oldják meg, hogy tüntetően kivonulnak a családból. Ha pedig esetleg mégis otthon maradnak, akkor kilátástalan hadiállapot kezdődik.

Hogy egy fiatalnak nem sikerült feloldania a családhoz fűződő gyerekes kötelékeket, annak több tünete van. A leg-

gyakoribbak: kábítószer, antiszociális viselkedés, apátia, esetleg pszichózis. Jay Haley, amerikai pszichiáter ezeket reaktív betegségekként kezeli oly értelemben, hogy a fiatal magára vállalta őket a célból, hogy megóvja a családot a teljes széthullástól. Az ilyen deviáns viselkedés ugyanis sok esetben arra szolgál, hogy a családnak ne kelljen szembenéznie saját belső problémáival. Ha a fiatal elment volna otthonról, akkor a szülőknek maguknak kellett volna megbirkózniuk saját házassági válságukkal. Igy azonban «más» a probléma, vagyis a beilleszkedni nem képes fiatal. Az érdekes az, hogy a fiatal tényleges jelenléte a családban nem szükséges feltétel ehhez: ha a fiatal pszichiátriai klinikára kerül, ha csövezővé vagy hippivé válik, sőt, ha esetleg szerzetbe lép és a szülők ezt « deviáns » viselkedésnek minősítik, ezek a « félrelépések » továbbra is összetartják a családot, pontosabban: a fiúk vagy lányuk ilyen viselkedésével szembeni védekezés tartja őket egybe. Ebbe a kategóriába tartoznak azok az esetek is, amikor a fiatal nem képes személyes sikert elérni, amikor képtelen a családon kívül tartós kapcsolatot teremteni, pl. nem képes magának lányt találni, amikor sohasem fejezi be az egyetemet, amikor képességein aluli munkát talál stb. Röviden, minden olyan helyzet, amelyet a család sikertelenségnek minősíthet.

Arra a kérdésre, hogy miért jelent ekkora problémát a fiatalok kiszakadása a családból, sok pszichológus és szociológus így válaszol: Azért, mert a mi kultúránk nem nyújt semmiféle támpontot és segítséget a fiataloknak ehhez a feladathoz. A primitívebb kultúráknak voltak olyan szertartásai, amelyek átvezették a fiatalt a gyermekkorból a felnőttek világába és pontosan meghatározták jogait és kötelességeit. Ettől a pillanattól kezdve, a szülőknek másként kellett bánniuk a fiatalokkal. Nálunk ilyen átmenet nincs. Valamikor talán az érettségi vizsga, vagy később a diploma-vizsga jelentett valami hasonlót, de ma már ez sem mérvadó. A pszichológusok egyenlőre tanulmányozzák az új serdülőkori iniciációs szertartásokat, amelyeket a fiatalok maguk között, a felnőtt társadalom háta mögött, titkos helyeken és összejöveteleken végeznek: cigaretta, alkohol, szexuális tapasztalatok kicserélése, vagyis olyan tevékenységek kipróbálása, amelyekről úgy hiszik, a felnőttek előjoga (Crosato, 1985, 37-8).

Mindezek után az olvasó joggal elvárná, hogy gyakorlati útmutatásokkal is szolgáljunk, amelyek megkönnyítenék a fiataloknak a családból való kilépését. Sajnos, ilyen receptünk nincs. Van azonban eszmefuttatásunknak egy másik, igen fontos, habár talán kissé burkolt formában jelentkező üzenete. Ez pedig a következő: Ahhoz, hogy a szülők helyesen nevelhessék gyermekeiket, fontos, hogy előbb szembe merjenek nézni *saját problémavilágukkal,* különösen a házasságukban jelentkező nehézségekkel, és ezeket a lehető legmegfelelőbb módon megoldják. Ellenkező esetben ugyanis óhatatlanul belevetítik azokat gyermekük nevelésébe, vagy ami még súlyosabb: ott próbálják levezetni és feloldani saját problémáikat. Nem egy szülőtől lehet hallani a Tanácsadóban: « Mindent megtettem gyermekemért, mégis rossz útra tért », vagy: « mégsem sikerült őt olyanná nevelnem amilyenné szerettem volna ». Ilyenkor a legszívesebben viszont-kérdéssel válaszolnék: « Asszonyom, uram, mi van tulajdonképpen az ön házasságával? » Ami meglepő, az a következő: a legtöbb esetben meglepetéssel reagál a kérdezett: « Mi köze mindehhez a mi házasságunknak; éppen azt szeretném, ha a gyermekemnek nem kellene megismételnie azt, amit én megéltem!? » Tény az, hogy a rossz házasság árnya rávetődik a gyermekre és akaratlanul is befolyásolja fejlődését.

FIATAL HÁZASOK ÉS A ROKONSÁG

A családból való kiválás legtermészetesebb menete, hogy a fiatal házasságot köt. Ami még, sajnos, nem garancia arra, hogy a szülők « lemondanak » a gyermekük életébe való további beavatkozásról. Ezért egy házassági tanácsadó, nem minden irónia nélkül, úgy határozta meg a házasság első évének célját, hogy annak rá kell segítenie a fiatalokat a szülőktől való teljes függetlenségre. Ezért, ha valamelyik fél szülei túlságosan követelőzők, a másik félnek kötelessége « megóvnia » házastársát tőlük. Pl. ha a fiatal feleség szülei tolakodóknak bizonyulnak, akkor a fiatal férj nyugodtan így szólhat feleségéhez: « Jobb lesz, ha nem megyünk minden vasárnap hozzájuk ebédre ». A feleség tehát nyugodtan kimentheti magát férjére hivatkozva, és fordítva. Férj és feleség így megvédhetik egymást szüleik további beavatkozásától, ami ugyanakkor növeli saját egységüket és önállóságukat. De ezzel tulajdonképpen egy újabb probléma vetődik fel: a fiatal házasok és a rokonok kapcsolata.

Rokoni kapcsolatok

A rokonokhoz való viszony nem is annyira önmagában probléma, mint inkább a fiatal férj és fiatal feleség közötti viszonynak a tesztje. Nem egy esetben a rokonok bábáskodnak egy házasság létrejötténél, de sok esetben ugyancsak a rokonok « marják szét » a fiatalokat. Érdekes jelensége az emberi léleknek: valahogy mindig más boldogsága izgatja jobban, mint a sajátja; kicsit mindig úgy érezzük, mi jobban tudjuk, mi a jó és üdvös annak a másiknak!

A rokoni kapcsolatok minősége több tényező összejátszásából alakul ki. Függ elsősorban a találkozások gyakoriságától. Ha egy fiatal házaspár minden vasárnap egyikük szüleinél ebédel, akkor ez *gyakori*, esetleg túl gyakori talál-

kozás ahhoz, hogy a szülők ellene tudjanak állni annak a kísértésnek, hogy beleszóljanak a fiatalok életébe. *Időszakosnak* mondhatjuk azokat a rokoni találkozásokat, amelyek nagyobb ünnepek, vagy családi események alkalmából történnek. *Ritkának* minősíthető, és következésképpen felületes az a rokoni kapcsolat, amely kimerül karácsonyi — húsvéti látogatásban, jókívánságok ill. ajándékok kicserélésében.

Érdekes az a megfigyelés, hogy a rokoni kapcsolatok minősége függ a fiatalok *udvarlási idejének* tartamától. Ha a házasság — a rokonok szemében — hirtelen és váratlanul történt, azaz rövid ismeretség után, akkor rendszerint ellenséges érzülettel fogadják az új rokont. Ha a fiatalok korábban huzamosabb ideig együtt jártak, akkor a fogadtatás rendszerint melegebb. Lényeges változás áll be, ill. módosul a rokoni viszonyok minősége az első esetben is, az első gyermek születésével. Ha a rokonok fenntartással is fogadták a fiatalok házasságát, a gyermek megjelenésével leginkább napirendre térnek a dolog fölött: a gyermeket ugyanis elfogadják, mint garanciát, hogy a házasság mégis csak jó.

A házasság első éveiben több baj van a rokonokkal, mint később. Felmérések szerint a nőknek hatszor több problémájuk van a férj rokonaival (lásd anyós, após, különféle nagynénik, sógorok, stb.), mint fordítva (Duvall, 1971, idézi Bischof, 1976, 282 skk). Általában véve azért a kezdeti magatartás a rokonok részéről mégis leginkább pozitív, olyan értelemben, hogy támogatják és bátorítják a fiatalokat. A szülők csak ritkán törekednek arra, hogy egyenesen meghiúsítsák a fiatalok már meglévő házasságát; ezt inkább távolabbi rokonok próbálják megtenni. Mégis, két probléma majdnem elkerülhetetlenül jelentkezik minden fiatal házasságban. Az egyik közvetlenül az esküvő után kezdődik és az első félreértések forrása: az « *egyenlő látogatás-ritmus* » problémája, vagyis, mennyi időt töltenek a férj, ill. a feleség szüleinél, kihez mennek majd el a karácsonyi ill. húsvéti ebédre stb. Néha az egyetlen megoldás: nem menni senkihez sem, hanem otthon maradni kettesben! Az első gyermek születése leginkább a legszerencsésebb módon megoldja ezt a kellemetlen dilemmát: most már nem lehet menni sehová sem.

A másik félreértés rokonok és fiatal házasok között azonban éppen a gyermek megjelenésével kezdődik; pontosabban, a *gyermek nevelése* körüli nézeteltérések váltják ki. Nincs talán két ember, aki megegyezne abban, hogyan kell egy gyereket helyesen nevelni. A szülők pedig meg vannak győződve, hogy a fiatalok még túl kevés tapasztalattal rendelkeznek ahhoz, hogy nevelni tudják saját gyermeküket. Megkezdődik a nagymamák közötti csendes, de szívós harc az unoka nevelését illetően. Ha az egyik valamit helyesnek mond, azt a másik valószínűleg kifogásolja.

Az évek múltával csökken a rokonok beavatkozása a család belső életébe, ezzel egyben a problémák is. A fiatal család kiépíti és megszilárdítja saját életstílusát, új barátok jelennek meg az összejöveteleken, úgyhogy a rokonok kevésbé érzik fontosságukat. Idősebb korban pedig a rokoni találkozók inkább nosztalgiás jelleget öltenek: visszaidézik a régi jó időket, de már senki sem avatkozik bele a másik életébe. A halál pedig lassan, de kérlelhetetlenül ritkítja a rokonok számát. Újabb nézeteltérések, sőt életre szóló ellenségeskedések forrása az öröklés kérdése. Talán még nem volt két testvér a világon, aki ezt a pillanatot zökkenőmentesen áthidalta volna. Még egészen értéktelen, de szentimentális tárgyak, mint egy fénykép, egy haszontalan bútordarab is lehet konfliktus forrása.

A nagyszülők

A nagyszülők szerepe külön fejezetet érdemel. Rendes körülmények között számunkra ez az új valóság új lehetőséget is jelent saját személyiségük további kiteljesedéséhez. Az a tény, hogy nem terheli őket személyes felelősség a gyermekek nevelését illetően, csodás változást idéz elő bennük. Sok nagymama és nagypapa, akik saját gyermeküket szigorúan és hagyományos szellemben nevelték, szinte végtelen elnézéssel és humorral tűrik unokáik csintalanságát. Tulajdonképpen csak most vetkőztek ki abból a « szerepből », amelyet a társadalmi környezet ruházott rájuk, és előtérbe kerül személyes mivoltuk.

Ma azonban a nagyszülők is másként léteznek, mint a közelmúltban. A hagyományos kép szerint a nagyszülők

jólelkű, őszhajú angyalok, akik határtalan türelemmel és béketűréssel bírnak, éppen ezért nagy hasznukat lehet venni, sőt, ki lehet őket használni. Nos, ez a kép ma már módosul. A mai nagyszülők egyre ritkábban hajlandók unokáik ingyenes dajkái lenni. A modern nagymamák mintha jobban szeretnék a rövid látogatásokat, hogy utána tovább élhessék ők is egyéni független életüket.

A teljes igazsághoz azonban hozzátartozik az is, hogy a nagyszülők jelenléte *megnyugtató* hatást gyakorol a legtöbb fiatal családra. Jelenlétük bizonyos értelemben korrektorként, figyelmeztetésként szolgál, esetleg tanácsadóként a döntéseknél. Mert tekintet nélkül egy felnőtt életkorára, mindaddig, amíg szülei élnek, különösen, ha együtt élnek, addig az idősebbet és következésképp a tapasztaltabbat látják bennük: tanácsukat még akkor is figyelembe veszik, ha azt nem kérik ki egyenesen.

Itt a családi élet dinamizmusának egy igen fontos mozzanatát érintjük. A felnőtt személy kettős szerepéről van szó, az ún. *több-nemzedékű*, multigenerációs családban. Az ilyen felnőtt egy személyben gyermekei apja vagy anyja, ugyanakkor szüleinek fia vagy lánya. Ezt nem mindig könnyű kibékíteni, úgyhogy sok konfliktus forrása. A probléma annál súlyosabb, minél kisebbek a gyerekek (unokák), ill. minél fiatalabbak a nagyszülők. Talán egy példa érzékeltetheti a probléma mibenlétét. Negyven év körüli apa kereste fel a Tanácsadót. Előbb 18 éves lányára panaszkodik, aki elhanyagolja az iskolát. Aztán 15 éves fiát is megemlíti, aki osztályt ismételt. Ezt súlyosbítja az a körülmény, hogy az apa maga is tanár. A családi dinamizmus elemzése a következő adatokat nyújtja. Együtt él velük a férj anyja, aki állandó konfliktusban él menyével. Mind a kettő: anyós és meny, domináns egyén. A férj velük szemben gyenge és engedékeny. A gyermekek tehát csak hordozói ennek a kóros állapotnak, amit megerősít az a tény, hogy mind a kettő éppen a nagymama eltúlzott beavatkozására panaszkodik.

A szerzők megegyeznek abban a véleményükben, hogy a többnemzedékű családot általában a női rokonok tartják össze. A nőket jobban érdekli a család összetartozása; az anyák és nagyanyák szokták fejben tartani a név- és

születésnapokat, különféle évfordulókat. Ők szervezik a látogatásokat és találkozásokat.

Hogy a nagyszülők jelenléte a családban kellemes lesz-e vagy nem, az több feltételtől függ. Nem utolsó sorban attól, magányos-e a nagyszülő, vagy még él a házastársa; továbbá, van-e még másik nagymama vagy nagyapa is a közelben. Közrejátszik az is, hogyan állnak a nagyszülők anyagiak szempontjából. Ha jól, akkor leginkább kevésbé éreztetik hatásukat: a háttérből élvezik azt, hogy unokáiknak pótzsebpénzt csúsztatnak a zsebükbe.

Ma egy újabb jelenségnek is szemtanúi lehetünk: a dolgozó, állásban lévő nagyszülő. Nem áll rendelkezésünkre ide vonatkozó statisztika, de tény, hogy a legtöbb nagyszülőnek van legalább valamennyicske nyugdíja, ami bizonyos önállóságot és függetlenséget biztosít nekik. Mindenesetre kihalóban van a hagyományos, nosztalgikus nagyszülői kép: a sarokban üldögélő és békésen horgoló vagy foldozó nagymama, a pipáját rágcsáló nagypapa. Valahogy az a benyomásunk, a mai nagyszülők fiatalabbak, tevékenyebbek, nem utolsó sorban iskolázottabbak. Mi sem természetesebb, mint hogy az ilyen független nagyszülő nehezen nyugszik bele abba, hogy a « sarokba szorítsák », azaz kizárják a család aktív életéből. Végül arra szeretnénk felhívni a figyelmüket, hogy minden gyereknek csak egy apja és egy anyja van, és az ő szemében ők a legjobbak, éppen azért, mert nem tudnak másmilyen szülőket el sem képzelni maguknak. A nagyszülők tehát elvben jobban teszik, ha a nevelést rábízzák a fiatal szülőkre.

A HÁZASSÁG MINT FELADAT

A házasság — lélektanilag nézve — nem állapot, hanem folyamat, tehát dinamikus jelenség. Két különböző, egyedülálló személyiség szabad találkozása. Ez a szabadság és személyi másmilyenség nem szűnik meg a házasságkötés pillanatában, hanem végigkíséri a házastársakat egész életükön keresztül. Más szóval: ismételten, újra meg újratalálkozniuk kell életük minden egyes szakaszában. Ismételten szabadon kell dönteniük egymás mellett. Ilyen szempontból vizsgálva a házasságot, annak fejlődésében, életében megfigyelhetünk bizonyos szakaszokat, a maguk jellegzetes feladataival, nehézségeivel. Négy szakaszt, vagy fázist szeretnénk külön megemlíteni: a párválasztás szakaszát, az építés és alkotás fázisát, az érettkor válságát és az öregkort.

A házasság szakaszai

1. A *párválasztás szakasza*, jóllehet megelőzi a formális házasságot, lényegesen beletartozik a házasság belső fejlődési dinamizmusába. Fontos ez a szakasz nemcsak a megfelelő társ utáni kutatás szempontjából, hanem az egyéni, személyi érettség szempontjából is. A párválasztás korai szakaszában ugyanis a fiatalok nemritkán saját magukat keresik. A személyi érettség utolsó állomása a másokért vállalt felelősség képességének kibontakoztatása. A párválasztás szakaszában a fiatalok ezt a képességet próbálják ki magukban. Találóan mondta valaki, hogy egy ember akkor válik nagykorúvá, éretté, mikor képes valakiért aggódva átvirrasztani egy éjszakát.

A jövendő házasság szempontjából fontos az, hogy a fiatal *valóságos* személyhez kösse életét, ne pedig a róla alkotott képhez. Mindenkinek van ugyanis egy elképzelése, eszménye, álma jövendő élettársát illetően. A valóság ritkán fedi ezt az elképzelést. Így nemritkán megtörténik, hogy

Jancsi nem Juliskát veszi el feleségül, hanem a róla alkotott képet. Ennek következménye nagy kiábrándulás lesz. Sohasem szabad házasságra lépni olyan szándékkal, hogy « majd megjavítom, ha az enyém lesz ». A házasság nem terápia. Válságba jutott házastársaktól lehet hallani: « Bíztam abban, hogy majd megjavul, megváltozik, abbahagyja az ivást stb., de ehelyett még rosszabb lett ».

2. *Az építés és alkotás szakasza* a fiatalkori álmok megvalósításának időszaka. A fiatalok megálmodták: ha férj és feleség leszünk, ezt meg azt veszünk, majd így élünk stb. A közös célokért való munka és küzdés megelégedettséggel tölti el a házastársakat. De ugyanakkor veszélyt is jelenthet, mert észre sem veszik, hogy elhanyagolják egymást, mint személyt. Mert közben mindketten fejlődnek tovább egyéniségükben, úgyhogy egy napon csodálkozva döbbennek rá, mennyire nem ismerik egymást. Gyakran lehet hallani a családi Tanácsadóban: « Hát miért nem mondtad, hogy így érzel, vagy hogy ez a probléma? » Mire a válasz leginkább ez: « Mondtam, de sohasem figyeltél rám, sohasem volt időd arra, hogy leülj és meghallgass; neked mindig fontosabb dolgod volt. » Fontos tehát a kommunikáció, a kölcsönös érdeklődés egymás iránt. A házastársak életében nem lenne szabad egy napnak sem elmúlnia anélkül, hogy legalább fél órát ne szentelnének egymásnak, amikor nemcsak a közös ügyekről beszélnek, hanem éppen egymás személyéről.

3. *Az érettkor válságának* nevezik leggyakrabban a házasság harmadik szakaszát. Mi okozza ezt a válságot? A jövő távlatának a hiánya. Az első két szakaszt ugyanis jellemezte a jövőre való tájolódás. Nos, ez a « jövő » most itt van: a gyerekek kezdenek felnőni; van már lakás, társadalmi pozíció. A jövő már nem sok újdonságot ígér. Ekkor a házastársak életében furcsa üresség keletkezik. Ehhez hozzájárul az is, hogy talán nincs olyan ember, aki igazán megvalósította volna minden álmát. A legkézenfekvőbb bűnbak ezért a sikertelenségért a házastárs. Ebben a korban — a negyvenésekről van szó — történik a legtöbb hűtlenség. Az ember szeretné valamiképpen újra kezdeni életét. Lélektani síkon e szakasz nagy feladata abban áll, hogy az ember elfogadja saját viszonylagosságát, és a társadalmi

értékek elsőbbségét felcserélje a kultúra értékeivel, azaz saját személyiségét mélyítse el.

4. *Az öregkort*, mint a házasság negyedik szakaszát itt nagyon tág értelemben vesszük: akkor kezdődik, amikor a gyerekek elhagyják a szülői házat és amikor a szülők nyugdíjba vonulnak. Az ember valahogy úgy érzi, elvégezte feladatát, már nemigen marad más hátra, mint csendesen várni a halált. A férfit erősebben érinti ez a változás, mert visszakerül az otthonba, amely mindig is a nő « birodalma » volt. Gyakran bosszankodnak és bosszantják egymást, de már nem tudnak élni egymás nélkül.

Miért hasznos ismerni ezeket a szakaszokat? Azért, hogy elkerüljük a fölösleges konfliktusokat. A házasságnak ilyennemű felfogása továbbá figyelmeztet bennünket, hogy a házasság nemcsak adottság, hanem *feladat* is: minden új szakaszában tudatosan kell építeni két különböző, szabad személy egységét.

A párválasztás lélektanához

Mivel könyvünket elsősorban a fiataloknak szántuk, jóllehet nemcsak nekik, külön is szeretnénk kitérni néhány szóval a párválasztás szakaszára. Kit válasszak? — Azt hiszem erre a kérdésre úgy válaszolhatunk a legjobban, ha a tapasztalatból indulunk ki. A népi bölcsességnek van egy idevonatkozó megsejtése. Délceg, ahogy mondani szokták: « díjbirkózó », akaraterős férfinek nemritkán «ázott-veréb», törékeny, csendes feleség jut és fordítva: igen talpraesett, magabiztos nők érdekes módon nemritkán jelentéktelen, hogy ne mondjuk ügyefogyott férjet kapnak! És ezek a házasságok többnyire jól működnek! Két egyformán szép és sikeres ember csak a filmszínészek világában szokott házasságot kötni, amely azonban leginkább nem is tartós. Azt hiszem ez az életből ellesett jelenség arra utal, hogy a « komplementer », egymást kiegészítő természetek tartósabb kapcsolatot képesek kialakítani, mint az ún. rokonlelkűek.

Szükség van azonban a hasonlóságra is. Ezúttal szeretnénk felhívni a figyelmet pl. a világnézetek azonosságára, ill. annak fontosságára a házasság egészsége szempontjából.

Gyakran lehet hallani fiatal jegyesektől, hogy a világnézet nem fontos, az mindenki magánügye, tiszteletben tartják egymás világnézetét, vallásos meggyőződését stb. Az ilyen érvelés téves és tanácsadói tapasztalatból tudom, hány házasságnál éppen a világnézetek eltérése képezi a probléma magját. A világnézet egy ember életében korántsem mellékes, járulékos valami. Ellenkezőleg, éppen a világnézet adja meg a személyi érettség — ha szabad így mondanunk — kötőanyagát. Az érett személyiséget ugyanis jellemzi, hogy életének minden megnyilvánulását, múltját, jelenét és jövőjét képes egy távlatba állítani. Más szóval, életének van irányultsága, ideális végcélja. Nos, ezt az egységet szavatoló és a végcélt legalább burkolt formában megsejtető dinamikus erő a világnézet. Mármost, ha két embernek homlokegyenest ellenkező világnézete van, akkor tulajdonképpen a lényeges életkérdésekben nincs találkozási alapjuk; akkor mint személyek képtelenek lesznek megtalálni a közös hullámhosszat, amelyen bensőségesen tudnak kommunikálni egymással.

Még valamit fontosnak tartunk a mai fiatalok számára, amikor párválasztásról van szó: a *hivatástudattal rendelkező nő* helyzete a házasságban. Miről van szó? Arról, ha valaki beleszeret egy nőbe — ez bizonyos fokig alkalmazható fordítva is — aki már megindult egy bizonyos karrier, pálya útján, pl. színész-, vagy énekesnő, sportoló, általában hivatásbeli élete van, akkor tudnia kell, hogy a nőt éppen mint ilyent választotta ki. Ezért, ha a házasságkötés után hirtelen arra akarja rábírni feleségét, hogy szakítson eddigi karrierjével és maradjon csak neki, otthon, akkor kínos kiábrándulásban lehet része: rá fog döbbeni arra, hogy ez már nem az a nő, akibe beleszeretett, mert hiányzik belőle valami, éppen az, ami kapcsán megismerte: a hivatásbeli, professzionális dimenziója. Természetesen, egészen más a helyzet, ha a nő önszántából és jól indokolt ok miatt hagyja ott karrierjét, pl. a gyermekek családi nevelése céljából.

A fönti megfigyelés alapján megismételjük azt az elvet, amit már egyszer korábban kifejtettünk: az igazi szeretet nem arra törekszik, hogy megváltoztassa a másikat, hanem arra, hogy elfogadja őt másmilyenségében, sőt egyenesen igent mondjon másmilyenségére. Ezért, ha valaki titokban is arra gondol, hogy majd megváltoztatja azt a másikat,

csak már együtt legyenek, téves beállítottsággal kezdi házasságát.

A gyermekvállalás pszichológiája

A gyermek megjelenése a házasságban központi esemény és lényegében megváltoztatja a házastársak egymáshoz való viszonyulását. Az első és alapvető elv ezért: a gyermek legyen mindig kívánt és szeretettel elfogadott; születése ne legyen kényszeredetten várt esemény.

Megfontolandó lélektani körülmény az a tény, hogy a nő és a férfi nem egyformán reagál a gyermek megjelenésére. A nő már koragyermekkortól kezdve készül az anya szerepére: a babázás már ezt készítette elő. A gyermek születésével tehát a nőnek beteljesült egyik legtitkosabb álma, valamiképpen elérte emberi beteljesülését, olyannyira, hogy nem kevés esetben elveszíti további érdeklődését a férje iránt, aki — ha nem is egyenesen teher — sokszor csak arra jó, hogy a gyereknek apja is legyen. Ez komoly veszélyt jelenthet a házasság további életében, ami különösen akkor válik válságossá, ill. akkor mutatkozik meg egész tragikumában, mikor a gyermekek felnőnek és a házastársak ismét egyedül maradnak: rádöbbennek, hogy tulajdonképpen semmi közük nincs már egymáshoz, két idegen él egy fedél alatt.

A férfi a házasság előtt és a házasság első éveiben nem sokat foglalkozik az apaság gondolatával. Sok férfi csak akkor döbben rá, hogy apa, ha már megszületett a gyermek, sőt, néha még később, amikor már a gyermekkel « lehet valamit kezdeni », azaz beszél, jár, lehet tanítani. A férfi lelki világát az a veszély fenyegeti, hogy féltékeny lesz a gyermekre, aki « elrabolta » tőle a feleségét.

Fontos tehát, hogy a gyermeket mindketten kifejezetten akarják, és ugyanakkor, ha megjön, tudatosan ne hanyagolják el egymást, hanem találjanak időt a bensőséges pillanatokra is. A gyermekvárással kapcsolatban fontos az is, hogy a szülők teljesen nyitottak legyenek a jövendő gyermek nemét illetően, azaz ne akarjanak mindenáron vagy csak kisfiút, vagy csak kislányt, mert ez a vágy annyira rögződhet bennük, hogy ellenkező esetben kiábrándulás

lesz az első szülői reakció, amellyel a gyermek találkozik, később pedig akaratlanul is éreztetni fogják vele, hogy mást vártak. Tudunk olyan esetekről, amikor a szülők évekig fiú ruhában járatják kislányukat, vagy fordítva: kislányosan kezelik a kisfiút, mert nekik így jobban tetszik. Az ilyen rögzített szülői magatartás, beállítottság komolyan befolyásolhatja a gyermeknek önmagáról mint fiúról, ill. lányról alkotott fogalmát, azaz válságba hozhatja nemi identitását.

Az egyke-jelenség

Az egyke-jelenséggel kapcsolatban szeretnénk mindjárt kiindulópontként figyelmeztetni egy téves beállítottságra, mikor erről a kérdésről van szó: egy bizonyos számmitológiára. Nem a szám a fontos, hány gyerek van egy családban, hanem *miért* van annyi, amennyi van? Miért egy vagy kettő, ha ennyi van és miért tíz vagy tizenkettő? Mert mindkét esetben szó lehet kevésbé egészséges szülői magatartásról. Az egy gyermek esetében, ha önzés áll a dolog hátterében, akkor világos, hogy a gyermek ilyen hangulatban, családi légkörben fog nevelkedni. Innen a közismert jelenségek az egyke életében: kényes, nem képes elviselni a csalódást, a frusztrációt, erkölcsi értékrendszere laza, testvér hiányában nem tanulja meg időben a társadalmi együttélés alapszabályait. De mint említettük, maga a körülmény, hogy egy házaspár egyszerűen és felelőtlenül annyi gyereket hoz a világra, amennyi csak adódik, tükrözhet ugyancsak nem egészséges magatartást. A lényeges az, hogy a gyermek a szeretet légkörében lépjen be a családba.

A CSALÁDI ÉLET BELSŐ DINAMIZMUSA

A családi élet a szokások, hallgatólagos megegyezések, kompromisszumok, érzelmi viszonyok, feszültségek, súrlódások, beletörődések bonyolult szövevénye, amelyek közül egyesek az évek során a családtagok korosodásával tompulnak, mások még jobban kiéleződnek. Minden családon belül megfigyelhetjük a viselkedésformák egész skáláját. Ebből a szövevényből szeretnénk ezúttal kibogozni néhány szálat, amelyek nemritkán konfliktusokhoz vezetnek.

Nemzedékek súrlódása

Mindenek előtt meg kell említenünk a nemzedékek problémáját. Generációs súrlódás mindig volt, alighanem mindig is lesz. Értjük ezen az idősek és fiatalok közötti párbeszéd lehetetlenségét, események és dolgok teljesen eltérő értékelését, egymás megértésének nehézségét, a másik viselkedésének és álláspontjának megkérdőjelezését. Általános megfogalmazásban a generációs probléma a szülők és gyermekek közötti érzelmi távolságot jelenti, jóllehet nem ez az egyedüli formája. Alfred Adler, a neves pszichológus pl. hangsúlyozta, hogy többgyermekes családban a legidősebb és a legfiatalabb gyermek között valószínűleg akkora a különbség, — nemcsak években, hanem inkább szemléletükben —, hogy nyugodtan beszélhetünk itt is generációs problémáról.

Néha úgy gondoljuk, a fiatalok és idősebbek, pontosabban a szülők és serdülő gyermekeik semmiben sem képesek szót érteni. Nos, ez nem egészen helytálló ítélet. Lerner és munkatársai 1971-ben felmérést végeztek ezen a téren és igyekeztek megtalálni azokat a témákat, amelyek körül a legtöbb nézeteltérés merül fel. A fiatalok átlagos életkora 16 év volt, a felnőtteké 44. Négy nagy témakör merült fel: politika, tekintély, szexuális viselkedés és vallás. E négy témakört illetően 90 %-ban különbözött a fiatalok és idő-

sebbek véleménye. Ehhez hozzájárul még egy megfigyelés: a nézeteltérés nemzedékek között rendszerint jelenlegi, aktuális témák körül adódik, ritkábban múlt események megítélésénél (Bischof, 1976, 296).

A generációs probléma lényegében *kommunikációs* probléma. A kommunikáció tulajdonképpen két mozzanatot foglal magában: annak a megélését, hogy a másik megért, és képességet arra, hogy a másikat meghallgassuk. Az ilyen értelemben vett párbeszéd feladat, egy kicsit művészet is, amit az élet során el kell sajátítaniuk mind a szülőknek, mind gyermekeiknek. A kommunikáció nagyon korán kezdődik: a csecsemő első sírásával és az anya első reakciójával. Egy valamit azonban sok szülő nagyon nehezen képes megérteni: azt, hogy a gyermek növekedésével a kommunikációnak egyre kölcsönösebbé, egyre kétoldalibbá kell válnia. Ez azt jelenti, hogy nemcsak a gyermeknek kell figyelnie és tanulnia a szülőtől, hanem fordítva is: a szülőnek szintén figyelnie és tanulnia kell a gyermektől. A hagyományos nevelés leginkább csak a szülőknek a gyermekre gyakorolt hatásával foglalkozott; ma a nevelés szakemberei egyre többet beszélnek a másik szempontról is: a gyermeknek szüleire gyakorolt hatásáról.

Vizsgáljuk meg előbb, milyen hatást gyakorolnak a *szülők* gyermekükre. A szülők sokféleképpen formálják gyermekük életét és jellemét: vigyáznak rá, óvják, táplálják, ruházzák, értékelik viselkedését, megítélik tetteit, saját személyükben példaképet nyújtanak neki nézetek és viselkedések kialakításához. megfelelő szexuális önazonosságra vezetik el stb. Többen meghúzták a vészharangot, amikor az anyák is elkezdtek dolgozni, mondván: mindez a sok anyai funkció most elvész és a gyerekek nevelése pótolhatatlan károkat szenved. Nos, ez nem következett be. Ún. hosszútávú megfigyelések azt bizonyítják, hogy a dolgozó anyák gyermekei sem fejlődnek lényegében másként, mint azoké, akik teljesen a gyermek nevelésére szentelik idejüket. Maga az a körülmény, hogy egy anya munkaviszonyban van, azaz a napnak egy jelentős részét távol tölti gyermekétől, önmagában még nem elégséges magyarázat a gyermek esetleges rendellenes viselkedésére. Persze itt nem egészen kicsi gyermekekről beszélünk, hanem óvodásokról, kisiskolásokról. Sokkal lényegesebb az az indíték, ami miatt

az anya távol van, ill. az, hogy a gyerek ezt felfogja, vagyis, hogy őérte dolgozik anyja.

Mint már említettük, nemcsak a szülők formálják gyermekük életét, hanem fordítva is igaz: a *gyermekek* is alakítják, módosítják szüleiknek nemcsak életstílusát, hanem jellemét, személyiségét is. Gondoljunk csak azokra a változásokra a szülők életében, amelyek a gyermek születésével történnek: megváltozik életük stílusa és ritmusuk, nem mozoghatnak többé olyan szabadon, mint azelőtt. Módosul a nevelésről alkotott felfogásuk, amely eddig elméleti volt, most a gyermek megjelenésével a gyakorlat nyelvére kell azt lefordítani, ezt pedig maga a gyermek határozza meg. Megváltozik a szülők egymásközti viszonya: ez lehet pozitív változás a kölcsönös támogatás értelmében, de lehet negatív is, ha a férj pl. vetélytársnak tekinti a gyermeket és úgy érzi, felesége elhanyagolja őt. Mivel könnyen elképzelhető, hogy férj és feleség nem értenek egyet a nevelés módjának egyes pontjaiban, ez is lehet új konfliktusok forrása. Főleg pihenésük és szórakozásuk ideje fogyatkozik meg nagy mértékben. Továbbá a gyermek jelenléte gyökeres módosulásokat követelhet meg a napi szokásokat illetően, nem utolsó sorban pedig az intim kapcsolatok terén. A lényeges az, hogy a szülők megértsék és elfogadják, hogy nemcsak ők hatnak a gyermekre és adnak neki, hanem a gyermek is hat rájuk és kapnak is tőle.

A család belső « szerkezete »

Mikor a család belső dinamizmusáról beszélünk, akkor tulajdonképpen a családban uralkodó viszonyokra gondolunk. Nos, ezzel kapcsolatban létezik néhány érdekes megfigyelés. Ha a férj és feleség, ill. apa és anya egyetértenek abban, hogyan kellene megmutatkoznia eszményi családjuknak, akkor az ilyen család legtöbbször jól is funkcionál és jól beilleszkedik környezetébe. Ez még akkor is áll, ha a tényleges családi állapot nem felel meg az eszményi képnek. Zavarok és feszültségek akkor várhatók, ha férj és feleség nem értenek egyet az ideális családi képet illetően. Pedig ez roppant fontos lenne nemcsak kettejük jó viszonya, hanem a gyermeknevelés szempontjából is. Vizsgáljuk meg részletesebben ezt a tételt.

Mikor két fiatal házasságot köt, családot alapít, mindkettő már meglevő *sajátos programmal* érkezik. Ezután azonban már közös eszméket kell beépíteni a családi életbe. Ezek leginkább kompromisszumok árán születnek meg. Nehézség akkor jelentkezik, ha valamelyik, vagy mind a két fél önfejűen kitart saját állaspontja mellett, amelyet saját családjától örökölt. Az ilyen feszültségben nevelkedő gyermek állandó konfliktusban él saját magával. Mert ha anyja programjával azonosul, akkor ütközik apja szellemi világával; ha pedig apja programját követi, akkor attól kell rettegnie, hogy elveszíti anyja jóindulatát (vö. Peseschkian, 1980, 217 skk). A kettős családi programban élő gyermek tehát állandó feszültségben él, állandó bűntudat terhe alatt, mivel úgy érzi, hogy egyik szülőjét valamiképpen megkárosítja. Talán ez az egyik magyarázat arra, miért van ma olyan sok kedvetlen, apátiás gyerek: ezek tulajdonképpen depressziós gyerekek.

Hasznos felidéznünk azokat a leggyakrabban jelentkező programokat, eszméket, ill. előítéleteket, amelyek általában családi feszültség okozói. Ezek elsősorban magát az egyént érintik, de természetesen megnehezítik a másokkal való együttélést is. « Ahhoz, hogy boldog legyek, minden vállalkozásomban sikeresnek kell lennem. » « Ahhoz, hogy boldog legyek, szükséges, hogy mindenki egyformán elfogadjon és szeressen. » « Személyi értékem attól függ, mit gondolnak rólam mások. » « Ha valaki nem ért velem egyet, ez azt jelenti, hogy nem szeret. » — Hasonló ezekhez az előítéletekhez egy másik eszme-csoport, amelyet Karen Horney a « muszájok zsarnokságának » nevez. Íme néhány példa: « Nekem tökéletes szülőnek, vagy tökéletes barátnak, szomszédnak, tanárnak stb. kell lennem ». « Sohasem szabad szomorúnak lennem, mindig vidámnak és jókedvűnek kell éreznem magamat. » « Nekem mindig természetesen kell viselkednem ».

Az ilyen rögzített előítélet program nemcsak, hogy a személyt teszi boldogtalanná, hanem másokat is, elsősorban a gyerekeket. Hány olyan szülőt ismerünk, aki úgy gondolja és úgy is neveli gyermekét, hogy annak az iskolában mindig kitűnőnek kell lennie, hogy sohasem szabad «rossz» gyerekekkel barátkoznia, stb.

Mit lehet tenni, hogy elkerüljük a fölösleges konfliktusokat? Nossrat Peseschkian (1980) iráni származású, Németországban élő orvos egy keleti bölcsességgel válaszol erre a kérdésre: « Ide figyelj, te fa, ha időben kiléptél volna mostani helyedről, akkor nem kellett volna megtapasztalnod a fűrész élét és a balta csapását. » Más szóval: meg kell szabadulni még időben a megkövesedett előítéletektől. Furcsa módon sok ember éppen azokhoz az eszmékhez ragaszkodik a leggörcsösebben, amelyekről azt hiszi, a családi harmóniát és egyensúlyt támogatják. Jellegzetes eset, amikor a szülők minden gyereküket egyetemre vagy zeneiskolába kényszerítik, mert nem képesek elviselni azt a gondolatot, hogy értelmiségi szülőknek « csak » iparos fiuk legyen.

A megkövesedett eszmék és előítéletek hatását Dr. Peseschkian egy, az állatok világából vett hasonlattal szemlélteti. Megfigyelték, hogy a kismacskák, ha mindjárt világrajöttük után csak vízszintes vagy csak függőleges vonalakat mutatnak nekik, képtelenné válnak észlelni a másik formát. Így a « vízszintes » macskák teljesen elveszítik tájékozódási képességüket a függőleges vonalak világában, és fordítva. Hasonló a helyzet azzal az egyénnel, aki életét kikezdhetetlen és megkövesedett eszmék és fogalmak szkémája szerint igazítja: az ilyen ember nehezen képes egyáltalán tájékozódni más elvek és más eszmék világában. Ezt a lélektan szaknyelven úgy nevezi, hogy « alkalmazkodási képtelenség ».

Ha segíteni akarunk az ilyen embereken, ill. ha szeretnénk elkerülni ezt a csapdát, akkor bizonyos fokig *relativizálnunk* kell saját eszmevilágunkat. Ez egyébként is a személyi érettség egyik jele: az egyénnek az a képessége, hogy saját eszméit és elveit ne tekintse abszolút értéknek, hanem lássa be azok viszonylagos voltát, azaz, hogy nem lehet őket gépiesen alkalmazni minden helyzetre, még kevésbé másokra rákényszeríteni. Arról van tulajdonképpen szó, hogy nyitott horizontként kell élni az életet, mindig késznek kell lennünk életfilozófiánk felülvizsgálására és módosítására. Ennek akkor vesszük nagy hasznát, ha problémahelyzetbe kerülünk. A megkövesedett eszmevilágban élő ember csak *egy* megoldási lehetőséget lát; a nyitott távlatú viszont *alternatív* megoldásokat is képes meglátni. Valójában ez a probléma-megoldás kulcsa.

A HÁZASSÁG BUKTATÓI

Minden fiatal boldog házasságról, örökké tartó szeretetről álmodik. Ezért mindig személyi tragédia, ha egy házasság megbukik. Itt nem térhetünk ki az összes okokra. Hogy miért jut csődbe egy házasság? Erre a kérdésre talán annyi válasz van, ahány házasság. Mégis, egyes esetekben talán el lehetett volna kerülni a legrosszabbat, ha a házastársak kezdettől fogva ügyeltek volna bizonyos dolgokra, körülményekre. Ezekre szeretenénk felhívni a fiatalok figyelmét.

A hétköznapok fontossága

Tanácsadói munkám első nagy meglepetése az a felfedezés volt milyen banális, hétköznapi dolgokon képes megbukni egy jól indult házasság. Korábban már megvitattuk, mennyire fontos, hogy a férfi és a nő legalább nagy vonalakban ismerje a másik nem lelki világát. Sok félreértés éppen a nemismerésből adódik. De talán még ez sem a legmeglepőbb. Hivatkozhatunk esetekre, ahol a fő ütközőpont férj és feleség között a közös kassza volt. Ez is azok közé a tények közé tartozik, amelyekről a fiatal jegyesek leginkább elfelejtenek beszélgetni, vagy egyszerűen közlik, hogy ez nem lehet náluk probléma. Aztán jönnek a vádak: én ennyit keresek, te annyit; te pazarló vagy, te meg fösvény stb. Egy másik ilyen, banálisnak látszó, buktató a mindennapi higiénia. Nevetségesnek tűnhet, de a Tanácsadóban ilyen vádak is elhangzanak: te nem mosakodsz, mindig piszkos a cipőd, elhanyagolod magad, nem mosol fogat evés után és még sok ehhez hasonló kifakadás. És még csak egy harmadik buktatóra szeretnénk kitérni: az iskolai képzettség aránytalansága a házastársak között. Ez idővel nemcsak azt eredményezi, hogy egyre kevesebb lesz a közös téma, amelyről azonos szinten képesek beszélgetni, hanem

természetszerűleg egyre jobban csökkenti a közös barátok számát is.

Bármennyire is jelentéktelennek tűnhetnek ezek az okok, nem jelentéktelen az a közös háttér, amelyből táplálkoznak. Sokan elfelejtenek egy alapvető igazságot: a házasság, két ember együttélése nem magától értetődő dolog. A házasságban semmi sincs előre megadva, hanem tudatosan kell építeni a közös életet. Elsősorban is el kell fogadni azt a tényt, és állandóan számolni kell vele, hogy a nő egészen más, mint a férfi: másként reagál ugyanarra a dologra és helyzetekre, a gyermek születésére, a sikerre vagy sikertelenségre. Tehát állandóan tanulmányozni kell a másik világát, és ami még fontosabb: állandóan kísérni a változásokat a másik fejlődésében. Ehhez roppant fontos a mindennapi kommunikáció. A fönt említett példák éppen azt bizonyítják, hogy ezek az emberek kezdettől fogva kizártak a kommunikációból egyes témákat, mert úgy gondolták, nem fontosak, vagy mert magától értetődő dologról van szó. Sajnos, a következmények éppen az ellenkezőjét bizonyítják.

Féltékenység

Nincs talán család, amely ne ismerné a féltékenység átkát. Tudatosan fogalmazok ilyen negatív formában. A féltékenység ugyanis sok ember tudatában úgy él, mint nagy szeretet jele. Az errevonatkozó lélektani kutatások azonban cáfolják ezt a közhitet. Ellenkezőleg, a féltékenység mindig a tévesen értelmezett, vagy már megbomlott szeretet-viszony jele.

A féltékenység az egyik legösszetettebb érzelem. Elemei közt megtaláljuk a megsértett szeretetet, gyűlöletet, bosszúvágyat, szorongást, szégyenérzetet, szenvedést, kételyt. A féltékenységet kiváltó helyzeti ok a rivális, *vetélytárs* jelenlétének, létezésének észlelése. Az ember úgy érzi, azt a szeretetet, amelyre neki van joga, más bitorolja. Innen az erős ösztönzés, hogy megsemmisítse a betolakodót. A féltékenység azonban nemcsak összetett érzelem, hanem úgy látszik, nem is egységes jelenség. Létezik beteges féltékenység, amely leginkább paranoia vagy alkoholizmus szülte téboly

tünete. Továbbá megkülönböztethetünk romantikus, szexuális, nemtudatos féltékenységet, és végül egy érdekes változatát: a szándékos féltékenységet.

A féltékenység tanulmányozásának egyik fontos eredménye az a meglátás, hogy mindig *hiányos önbizalomról és önértékelésről* árulkodik éppen féltékeny embernél (White, 1981, 24). Az önmagát magasra értékelő személy kevésbé érzi magát veszélyeztetve önazonosságában a riválisa megjelenése miatt, mint az önmagát lebecsülő ember, mert a vetélytárs megjelenését ritkábban értelmezi úgy, mint önmaga kudarcát. Érdekes körülmény a személy életkora is. Egyes statisztikák szerint a féltékenység gyakori jelenség a 40. életév után (Goffi, 1968, 125). Ahogy az ember öregszik, úgy veszíti önértékelését. És köztudomású, hogy a legkönnyebb önvédelmi módszer az, ha az ember mást hibáztat kudarcáért. Ezért a féltékeny férj a feleségét okolja: hűtlenséggel vádolja. Ezáltal akarja tagadni maga előtt, hogy most már talán kevésbé « férfias », mint azelőtt volt. Természetesen itt mindig olyan eseteket tartunk szem előtt, amikor nincs szó tényleges hűtlenségről.

Egy életből vett példán keresztül szeretnénk szemléltetni ezt a körülményt, ti. az önérték hiányosságát. A példa, kissé humoros kicsengése ellenére valóban megtörtént eset, a párbeszéd pedig a tényleges terápia lefolyásának jegyzőkönyve. Ezzel egyben utalunk a féltékenység lehetséges « gyógyítására », amely lényegében az ún. kognitív pszichoterápia elveit követi. Az eset: 25 éves fiú, 24 éves lány, másfél éve járnak együtt. Ekkor a lány elment mással. Néhány hónap után visszatért, de a fiú most annyira féltékeny, annyira nem akar többé hinni a lánynak, hogy végülis a Tanácsadóba hozták ügyüket. Íme a párbeszéd:

Terapeuta: Maga tehát képtelen hinni a lánynak, hogy ez többé nem fog előfordulni. Ki tudná Magát meggyőzni arról, hogy ezt komolyan mondja?

Páciens: Ő maga.

T: Csakhát Maga nem hisz neki. Ezért bármit is mond, nem hat meggyőzően.

P: Igen, ez igaz.

T: Hát ez bizony elég kellemetlen ördögi kör.

P: Tudom, de hogyan lehet kitörni belőle?

T: A probléma ezek szerint Magában van.

P: Valószínűleg, tehát nekem kellene megváltoznom.

T: Igen, másképpen kellene gondokoznia. Próbáljuk meg végigkísérni a Maga gondolkozási menetét. Másfél évig jártak együtt. Ekkor a lány elhagyta és elment mással.

P: Így van, elment mással, hűtlen volt. Hogyan higgyek neki, hogy ez többet nem fog előfordulni?

T: Maga megreked annál a gondolatnál, hogy a lány elhagyta. Márpedig a dolog itt nem ér véget. Visszza is jött. Mit gondol, miért jött vissza?

P: Nem tudom, ezt őt mondhatná meg.

T: Próbálja Maga kitalálni. Vajon köteles volt visszajönni?

P: Nem, hiszen nem vagyunk megesküdve.

T: Akkor ez azt jelenti, hogy szabadon tért vissza?

P: Igen.

T: Fejezzük be most a gondolatot: Elment, « kipróbált » egy másikat, aztán visszajött. Nem jelenti-e ez azt, hogy másodszor is Magát választotta? Vagy ha így jobban tetszik: másodszor is meghódította őt? Ki tehát a győztes ebben a párbajban a két vetélytárs között?

P: (Megelégedett mosoly). Azt hiszem, igaza van, valószínűleg erről van szó.

Ennél az esetnél nagyon jól megfigyelhetjük azt a bizonytalanságot, amely emberünket saját értékét illetően gyötri. A terápia éppen azt célozta, hogy növelje önbizalmát.

Másik érdekes megfigyelés, hogy a féltékenység kialakulásában nagy szerepet játszik az ún. *függő érték-tudat* (Koestenbaum, 1978, 192). Gyakrabban jelentkezik féltékenység azoknál a pároknál, akik önazonosságukat kizárólagosan a kettejük kapcsolatára építik, vagyis amikor a férfi önmagát csak mint férjet látja, a nő pedig csak mint feleséget. Ilyen házasságokban majdnem szabályszerűen jelentkezik a féltékenység, éspedig leginkább a negyvenedik év körül, ill. után. Ekkor nem szexuális válságról van szó, ha-

nem egzisztenciálisról: az egyén rádöbben, hogy eddig elfojtotta, vagy tagadta igazi személyiségét és csak a másik függvényeként élte életét. A házasságban mindkét félnek meg kell maradnia teljesértékű, önálló, szabad személynek. A válság akkor kezdődik, amikor az egyik fél meghallja individualitásának hívását, amit viszont a másik nem ért, hanem kalandvággyal, elhidegüléssel vádolja, vetélytársat sejt és féltékenységgel reagál.

A féltékenység, bár önmagában negatív érzelem és jelenség, betölthet pozitív szerepet is a házasságban. De más módon, mint azt sokan gondolják. Leginkább nem vezet « megbéküléshez », de képes arra, hogy a házastársakat felrázza abból az illúzióból, hogy házasságukban minden rendben van. A féltékeny férj pl. rádöbbenhet arra, hogy feleségét eddig magától értetődő « dolognak » tekintette, jogot tartott rá, amit az valószínűleg közömbösségnek élt meg. Kis jóakarattal elkezdhet ekkor úgy nézni rá, mint a házasság előtt, vagy annak első éveiben: felfedezi értékeit, megérti, hogy állandóan meg kell hódítani, ki kell érdemelnie feleségét. És talán egyszerre ismét vonzónak és kívánatosnak látja, mint valamikor. Ezáltal feléledhet iránta való szeretete. Azt jelenti ez, hogy néha ajánlatos lenne szándékosan féltékenységet kiváltani a másikban, hogy a házasság új minőséget kapjon?

Sok házaspár tényleg így gondolkodik, és a *szándékos féltékenység* gyakoribb jelenség, mintsem gondolnánk. A személy úgy viselkedik a másikkal szemben, hogy az « gyanút fogjon »: a férj korábbi szerelmeiről mesél, a feleség munkatársairól mond el egyre szebb dolgokat. Egy amerikai pszichológus (Adams, 1981, 43-4) körkérdés formájában megkérdezte miért és milyen módon alkalmazzák a házaspárok ezt a módszert. A válaszok alapján kiderült, hogy a leggyakrabban használt öt módszer a következő:

egy harmadik személy vonzóságának eltúlozása	50%
kacérkodás	28%
találka harmadik személlyel	24%
tartós barátság kialakítása harmadik személlyel	14%
régi szerelem részletezése	11%

És mi készteti az embereket arra, hogy ily módon tegyék féltékennyé partnerüket? Íme a válaszok:

— nyereség vagy haszon: « Hogy több időt szenteljen rám, többet foglalkozzon velem »;

— biztosíték: « Magányosnak éreztem magam és szerettem volna több gyöngédséget kapni »;

— a kapcsolat ellenőrzése: « Hogy lássam, mennyire vagyok fontos neki »;

— bosszú: « Haragudtam rá, mert sokat eljár otthonról »;

— büntetés: « Előzőleg csúnyán összevesztünk ».

A megkérdezettek 30 %-a valamilyen kézzelfogható, közvetlen hasznot várt a szándékos féltékenységtől, 40 % pedig azért folyamodott ehhez a módszerhez, hogy ellenőrizze a kapcsolatot. Hát bizony ez elég rossz bizonyítvány két ember szeretet-viszonyáról! Mert ez azt jelenti, hogy ellenőrzést akarunk gyakorolni a másik felett: Vagy szeretsz és többet foglalkozol velem, vagy elmehetsz! A féltékenységet előidéző, kihívó partner itt egyirányúan éli a házasságot és kötelességként értelmezi a szeretetet. Ezért kockázatos vállalkozás a szándékos féltékenység: a már amúgy is bizonytalan partner-viszonyt még jobban kikezdheti.

Az elmondottak nyilván nem fedik a féltékenység egész összetett valóságát. De már ennyi is elég ahhoz, hogy megfogalmazzunk néhány általános elvet. Először is, a híres « harmadik », a vetélytárs igazi szerepéről egy szó. Féltékeny férjek ill. feleségek a gyűlölet és bosszú minden gyilkos fegyverét jogosnak tartják, mikor felfedezik a vetélytárs, a harmadik jelenlétét. Nos, az igazság ennél sokkal árnyaltabb. Még tényleges hűtlenségnél is a « harmadik » talán a legkevésbé okolható a házasság felbomlásáért. Kissé kiélezve talán, de a pszichológus így szokta megfogalmazni a problémát: a kívülről harmadikként betörő vetélytárs, bizonyos értelemben mindig belülről meghívott személy. Nem lenne rá szükség, ha a házasság rendben lenne. Más szóval: a házassággal már korábban baj volt, ezért talált nyitott kaput a kívülről betolakodó harmadik.

Másodszor, ha valaki féltékeny és erre nincs tényleges oka ill. bizonyítéka, akkor ez önmagáról kiállított rossz bizonyítvány. A féltékenység érzése abból a megsejtésből fakad, hogy az egyénnek már kevés nyújtanivalója van

partnere számára. Vagy a pszichoanalitikusok szerint: saját hűtlenségi kísértését vetíti bele partnerébe.

Végezetül csak annyit: a személyek közötti viszonyokat, különösen olyan intim szinten, mint amilyen a házasság, nem szabad magától értetődőnek vennünk, valaminek, amire jogunk van. A szeretetet sohasem lehet kiérdemelni vagy megvásárolni: mindig ajándék, amit hálásan elfogadunk, de ugyanakkor feladat is — mindvégig.

VI.

FIATALOK ÉS VALLÁS

FIATALOK AZ EGYHÁZBAN

Mikor az egyház jövőjéről van szó, akaratlanul is a mai fiatalok jutnak az eszünkbe: ők a jövő egyház tagjai. Vajon mit ígér ez a jövő? Valószínűleg sokan úgy gondolják, erre a kérdésre szinte biztos választ tudnak adni: semmi jót! Hol van ez az ifjúság? Elég körülnézni templomainkban, hogy szomorúan tudomásul vegyük: ott bizony nem sok a fiatal. Mégis, ne vonjunk le ebből elhamarkodott következtetéseket. Hogy a helyzet nem rózsás, azt senki sem tagadja. De nem szabad csak a statisztikák mércéjével értékelni a helyzetet. Két másik körülményt is tekintetbe kell vennünk, nemcsak a mennyiséget. Először, a vallás és hit iránti nyíltságot nem lehet és nem szabad csak azok alapján feltérképezni, akikkel a templomban találkozunk. Ebből még nem következik az, hogy az ifjúság nagyobb része idegenkedne a hittől. Másodszor, vannak új módszerek, amelyek segítségével sikerült felkutatni a fiatalok egyházképét. Ez a kép pedig nem végérvényesen negatív. Ezt az új módszert úgy hívják, hogy « vallásos demoszkópia ».

A demoszkópia a társadalomtudományoknak az az ága, amely az egyének közötti, valamint az egyénnek az intézményekhez való viszonyát próbálja pozitív-tudományos módszerekkel feltárni. A vallásos demoszkópia ugyanezt a célt hivatott betölteni az egyénnek a vallásos intézményekhez való viszonyában.

Egyházkép a fiatalok tudatában

Milyennek látják a fiatalok az egyházat? Ez azért fontos kérdés, mert ettől az egyházképtől függ a fiataloknak az egyházhoz való viszonya. Szubjektív és objektív információk, vélemények, élmények, tapasztalatok és elvárások összejátszásából alakul ki ez a kép. Nos, a demoszkópiai kimutatások szerint az egyház képe a fiatalok tudatában

negatív és homályos. A következő adatok támasztják alá ezt a következtetést:

A megkérdezett fiatalok 56 % úgy gondolja az egyház, ill. egyházközségek feladatukat csak közepesen végzik, sőt, a fiatalok 22 % szerint az egyház egészen rosszul tölti be szerepét. A körkérdés a paderborni érsekség 1200 fiatalját érintette, akik a statisztika törvényei szerint a 16-24 évesek véleményét képviselik.

A másik adat inkább közvetett: az egyházképbe ugyanis szervesen beletartozik a papokról alkotott vélemény. A megkérdezett fiatalok 28 % maradiaknak látja papjait (Scharrer, 1971).

Az ismertetett felmérés alapján azt gondolhatnánk, hogy a fiatalok egyházképe egészen negatív. Jó felfigyelni azonban egy másik körkérdés eredményeire is, amelyek szerint a fiatalok nagyobb százaléka még ma is pozitív viszonyban áll az egyházzal. Csak 19 %-ot képviselnek azok, akikben már felmerült a gondolat, hogy kilépnek az egyházból. Ezekre mondhatnánk, hogy kimondottan negatív egyházképük van (Bleistein, 1971).

Az egyházzal szembeni állásfoglalás és annak válsága csoportonként módosul. A falusi ifjúság a hagyományos és a modern egyház között inog. A tanuló ifjúság kritikus távolságból figyeli az egyház életét. A munkásifjúság van legjobban kitéve az előítéletek hatásának. Általánosan érvényes minden csoportra: a mai ifjúság bizalmatlan a nagy szavakkal szemben. Ugyanígy nem tud mit kezdeni a hagyományos keresztény fogalmakkal, mint pl. felebaráti szeretet, irgalmasság cselekedetei, stb. Nem igen értik ezeknek a szavaknak a tartalmát.

Mit várnak a fiatalok az egyháztól? Értékes adat, hogy a fiatalok több mint 50 % teológiai képzést és felvilágosítást keres. Ezzel szemben meglepő, hogy 67 % a szabadidejét szeretné egyházi ifjúsági közösségben kellemesen és hasznosan eltölteni. Lehet azonban, hogy a kettő nem zárja ki egymást, sőt, kiegészíti: az ifjúság valószínűleg szívesen töltené szabadidejét olyan közösségben, amelyben tapasztalja az emberi közelséget és hajlandó szabadidejének egy részét teológiai képzésre fordítani.

Összegezésként megállapíthatjuk, hogy a demoszkópia három fontos « üzenetet » küld mindenkinek, aki ma az ifjúsággal foglalkozik:

1. Ismerni kell a helyzetképet, amelyben az evangelizálás, az igehirdetés, általában, az ifjúsági lelkipásztorkodás történik.

2. Ismerni kell a mai fiatalok kommunikációs rendszerét. Más szóval, az egyháznak meg kell tanulnia beszélni a fiatalok nyelvén. Ez a nyelv pedig főleg audiovizuális, a kép-hang révén történő kommunikáció.

3. Ismerni kell az információ-átvitel törvényeit. A modern iparilag fejlett társadalmakban mindenki több információt kap, mint amennyit képes befogadni. Itt most különösképpen a propagandára gondolunk. Hogy melyik információt választja és fogadja be valaki, az attól függ, menynyire hozzáférhető a közlés és milyen hasznot ígér. Ez érvényes a katekézisre is.

Egyház és ifjúság találkozása

Az elmondottak után a kérdés szinte magától felvetődik: Melyek a fönt ismertetett helyzet következményei, illetve hogyan lehetne annak ismerete alapján felvázolni a legelőnyösebb találkozást egyház és ifjúság között? Bleistein (1972) szerint a fiatalok alapproblémáiból kell kiindulni. Szerinte három ilyen alapprobléma játszik fontos szerepet az ifjúsági lelkipásztorkodás terén.

1. *A társadalmiasulás problémája.* Az elnyújtott szocializációs folyamat hangsúlyozott konfliktus-helyzetet teremt, amelynek gyökerét két értékrendszer ütközésében kell keresni: a családi értékek a privát életben a konfliktus egyik pólusát, és a társadalmi értékek a nyilvános életben a konfliktus másik pólusát képviselik. Az egyház részben feloldhatja a konfliktust azáltal, hogy egyetemes értékrendszerével segíti a fiatalokat eligazodásukban az élet értelmét keresve.

2. *A szabadidő problémája.* Minden megfigyelés arra utal, hogy a család mint szocializációs tér egyre szűkül. Nevelői szerepét nagyrészt átveszi az egykorúak közössége: a fiatalok ott töltik szabadidejüket, ott bontakoztatják ki

jellemüket. Az egyháznak e téren egyedülálló esélyei és feladatai vannak. Gondolunk itt a különféle hittancsoportokra, bázisközösségekre.

3. *A hivatás problémája.* A társadalomtudomány itt a személyazonosság és a társadalmi státus problémáiról beszél. A Bajor Katolikus Akadémia 1975-ben Nürnbergben megtartott szimpozionjának előadói között szerepelt Horst Helle szociológus is. Érdekes, habár nem egészen meggyőző tézissel lépett elő. Az ifjúság, szerinte, a jóléti társadalom egy rétege; csak a magas életszínvonalú társadalmak engedhetik meg maguknak azt a luxust, amit a « fiatalok státusának » nevezünk. Minél magasabb az életszínvonal, annál szembeszökőbb az ifjúság jelenléte, sőt, előnyben részesített társadalmi réteggé válik. Ezek szerint a nyugati értelemben vett ifjúsági státust így lehetne meghatározni: a szabadságnak az a tere, amelyben a fiatal egyén mentes minden felnőtt feladattól. Ebből kifolyólag az ifjúsági katekézisnek az lenne a célja, hogy segítse a fiatalokat abban, hogy megtalálják helyüket a társadalomban. Ezt igazolja az az adat is, hogy a legtöbb szociológus csupán negatív szemszögből képes meghatározni az ifjúság mibenlétét, mondván, hogy az ifjúság az a társadalmi réteg, amelynek a társadalom nem képes világos, pontosan megfogalmazott szerepet adni. Ennek vannak ideológiai, sőt politikai következményei: a legtöbb ún. ifjúsági képviselő nem a fiatalokat képviseli, hanem bizonyos politikai mozgalmakat, intézményeket és célja: megnyerni a fiatalokat az eszmének, az intézménynek. A katekézisnek itt, Helle szerint, különleges szerepe van: rámutatni a fiatalok igazi helyére a társadalomban és egyházban, megvilágítani azt, miként vállalhatnak felelősséget az életben (Helle, 1976, 34-5).

Ha az egyház találkozni akar a mai ifjúsággal, akkor a fönt említett elvárásokat kell igénybe vennie. A három ismertetett probléma részben már jelzi az új katekézis-típus kereteit. A cél a vallásba való bevezetés, « beavatás », amely nem pillanat műve, hanem folyamat, elmélyülő katekumenátus, bevezetés a hitbe. Ezt pedig olyan módszerekkel kell tennünk, amelyeket megértenek a fiatalok is. Krisztust keresik, őt kell nekik nyújtanunk. De nem olyan módszerrel, amely megkapó módon kizárólag csak a történelmi názáreti Jézus személyiségét ábrázolja, hanem a feltámadt Krisz-

tust is meg kell ismertetni. Ez a Krisztus pedig nem fér meg egy emberi kategóriában sem, szétfeszít minden eszménykeretet. Ilyen szempontból Krisztus nem puszta ideál, hanem valami több: emberi mivoltunk értelmének sarkpontja.

A hitbe való bevezetésnél el kell hárítanunk a túlzott és kizárólagos értelmi beállítottságot. A kereszténység elsősorban nem óriási tudás. A keresztény üzenetnek nem szabad annyira összetettnek lennie, hogy hosszú éveken át kelljen tanulni. Valóban, az ős-hitvallások merészen egyszerűek: « Krisztus meghalt bűneinkért, az Írás szerint » (1 Kor 15,4). Maguk a fiatalok azt vallották, szeretik a *tömör hitvallásokat*. Szerintük az ilyen és hasonló megfogalmazások jelentenek valamit:

> « Hiszem, hogy szeretetemben azt a nagyobb személyt keresem, akinek még el kell jönnie. Hiszem, hogy Krisztus a keresett személy. Őt megvallom, mint életem alapját, értelmét és célját. Krisztus egy közösséget alapított az élet és igazság szolgálatára: ezt felismerem az egyházban. »

Vagy másik, szintén 15-16 évesek előnyben részesített hitvallása:

> « Vallom, hogy Jézus az Úr. Vallom, hogy Krisztus él: megmenti szabadságomat, megszabadít vétkeimtől, erőt ad ahhoz, hogy ura legyek életemnek. Tudom, hogy felelős vagyok neki életemért. Vele találkozom mindenkiben, aki segítségemre szorul. »

És egy harmadik, valamivel idősebbek részéről:

> « Életünk értelmét megtaláltuk Jézus Krisztusban: hiszünk benne. Ő élete által új utat nyit nekünk a világban. Szavával bátorít bennünket, hogy atyának szólítsuk az Istent. Halála és feltámadása által megszabadít bennünket a szorongástól és bűntől. Szentlelke által új közösségbe vezet bennünket, amelyet egyháznak nevezünk. Egy jobb világot remélünk Isten országában, ahol igazságosság, béke és öröm uralkodik. Újra és újra önzetlenül akarjuk szeretni testvéreinket és várjuk az örök életet Istenben, aki a szeretet. »

Új feladatok előtt

Az ifjúság helyzetének ilyennemű feltárása és elemzése egyben rámutat néhány új feladatra, amelyek az össz-egyházat — papokat és világiakat egyaránt — eddigi, kissé

talán megszokottá és sablonossá vált tanúságtételének felülvizsgálására szólítják fel. Még a harmincas években — állapítja meg Bleistein (1976), az ifjúság a katekézis terén csupán mint objektum szerepelt: meg kellett változtatni és nyerni őket az egyháznak. Ma eltolódik a hangsúly: az ifjúság nemcsak objektuma a katekézisnek, hanem szubjektuma is, vagyis nemcsak őket kell bevezetni a hitbe, hanem nekik is katekizálniuk kell egymást, mivel az egyházat ők is alkotják. Teológiai kifejezéssel élve: az igének nem csupán hallgatói, hanem megtevői kell, hogy legyenek (Jak, 1,22). Ezért az ifjúsági katekézis új megfogalmazása: az egyház fiataloknak felkínált üdvösségszolgálata. Ebből az új meghatározásból bizonyos fontossági sorrend következik:

1. Az üdvösség megtapasztalása fontosabb az elvont tudásnál. Ezzel visszatértünk a kiindulóponthoz: az új katekézis-típus a misztagógia, bevezetés a hitbe. Hiába hirdetünk mi magasztos tanokat, ha életünk nem igazolja emberformáló hatásukat. Más szóval, a keresztény igazságokat nem szabad úgy vennünk, mint az élet mellékes járulékát, vagy díszét, hanem meg kell azokat élni a mindennapi életben.

2. A lényegesen keresztény tartalmakra való összpontosítás fontosabb a teljes igazság-rendszer ismereténél. Nem minden keresztény elv egyenértékű. A felebarát tényleges megsegítése nagyobb érték, lényegesebb követelménye a kereszténységnek, mint a pénteki nap « megtartása »; a megbocsátás nagyobb erény, mint a keresztény sajtó terjesztése. Ezek talán kapásból vett összehasonlítások, talán nem is egészen helytállók, de tény az, hogy sok keresztény fejében nincs tiszta kép a lényeges és járulékos közötti különbségről. A fiatalok pedig a lényegest keresik. Maga a zsinat is beszél az igazságok hierarchiájáról.

3. Az élő közösség fontosabb, mint az intézmény. Mint említettük, sok fiatal tudatában negatív az egyház képe. Egyik legfőbb kritikájuk arra vonatkozik, hogy az egyház túl sokat foglalkozik saját szervezetével és nem szolgálja kellőkép a világot. Ezért úgy létezik, mint névtelen és passzív tagok közössége. A fiatalok olyan közösséget keresnek, ahol nevükön szólítják őket. Innen az egész világon egy új jelenség: a kiscsoportok, vagy ahogy ma mondják: bázisközösségek vonzása.

Még sok mindent el kellene mondani a mai fiatalok kereséséről, az egyháztól való elidegenülésük « miért »-jéről. De talán ennyi is elég, hogy rádöbbenjünk: első találkozásunk a mai ifjúság vallásos problémáival végül is visszavezetett bennünket a « felnőttek világába », pontosabban, a felnőttek hitéhez, egyháziasságához. Ez az a pont, ahol az önkritika helyénvaló: Milyen Isten-képet és milyen egyházképet hagytunk örökségül a mai fiatalokra?

GYERMEKEK VALLÁSOS NEVELÉSE

Amikor kisiskolásaink vallásos neveléséről és oktatásáról van szó, akkor figyelembe kell vennünk azokat a lélektani változásokat és szükségeket, amelyek ezt a kort jellemzik. A személyiség fejlődésének szempontjából ez az ún. kamaszkor-előtti elszakadási, függetlenedési szakasz. Már a nyolcéves gyermek egyre növekvő iramban « válik » le a szülői háztól és tágul mozgási tere. Nem szereti ha kisgyerekként bánnak vele, minél előbb fel szeretne nőni. Kilencéves korban már pontosan meghúzott határok vannak a gyermek- és felnőtt-világ között. Csak persze a függetlenné válás nem úgy történik, hogy a gyermek egyenesen a felnőttek tevékenységében vesz részt. Neki még nincs helye a felnőttek társadalmában. Ezért a saját útját járja. Hirtelen nagyon elkezd foglalkozni saját ügyeivel és problémáival és nincs ideje a szülők követelményeire. Ez az a kor, amikor a gyermek leginkább azzal válaszol a szülőknek, hogy « nincs időm ». Sokat tervez, tele részletekkel. A munkát fontosabbnak tartja, mint a játékot. Eközben teljesen a vele egyidősek társaságában merül el.

Az egyidősek szerepe

Fontos felfigyelnünk az egyidősek szerepére a függetlenné válás folyamatában. A pajtások és barátok társasága adja meg azt az új státust, amelyben a gyermek megéli saját kompetencia-tudatát, függetlenségét és önállóságát. Az újonnan kialakult « mi-tudat » ellensúlyozza a szülőktől történő elidegenülést.

Az egyidősek társasága egyszerre regresszív és prospektív, vagyis visszahúzó és előre mutató. Oly értelemben regresszív (visszahúzó), hogy bizonyos mértékben pótolja a szülői támaszt és az abból fakadó biztonságérzetet, amelytől a gyermek szabadulni szeretne, de nem tud élni nélküle. Prospektív (előremutató) oly értelemben, hogy lehetősége-

ket ad a kísérletezésre az újonnan megszerzett státussal, önállóságának kipróbálására.

A szülők segíthetik, de meg is nehezíthetik ezt a folyamatot. Megnehezíti a szülőknek az az ellenállása, hogy lemondjanak arról a jó érzésről, amit a gyermek teljes érzelmi függősége jelentett nekik. Eddig nemcsak tudták, hanem érezték is, hogy a gyermek « az övék ». De a gyermeknek is lehetnek aggályai. A szülői normák elhárítása bűntudatot idéz elő. A szülők ezt még tetézik, amikor úgy akarják magukhoz kötni, hogy érzelmileg zsarolják (« Nem szeretünk, ha nem fogadsz szót! »).

Az imént említett megkülönböztetés a csoport regresszív és prospektív (visszahúzó és előremutató) szerepe között fontos mozzanat a gyermek *vallásos nevelése* szempontjából is. McCandless (1969) pl. megfigyelte, hogy a hittanos csoportok erős regresszív tulajdonsággal bírnak. A gyermek ugyanis a hittancsoportban elfogadottnak érzi magát. Itt önmagáért értékelik. Ha vallásos kifejezést akarunk használni, akkor ezt úgy szoktuk mondani: itt a lelkéért értékes. Ez roppant fontos körülmény vallásos fejlődését illetően. A hittancsoportban visszakap egy kicsit abból az érzésből, hogy föltétlenül elfogadott. Ez mindenképpen pozitív tényező a további pszichés fejlődéshez és egyensúlyhoz, mert növeli az életbe vetett általános bizalmat, de ugyanakkor jelen van a prospektív, előremutató mozzanat is: lehetőséget nyújt új eszmék megismerésére és befogadására. Sok gyermeknél ekkor jelentkezik először a papi illetve a szerzetesi hivatás gondolata. Ha növelni akarjuk a hittancsoportok prospektív hatását, akkor valószínűleg időnként arra is szükség van, hogy a gyermeket teljesítményei, esetleg erkölcsi tulajdonságai alapján is értékeljük, nem pedig csak jelenlétét méltányoljuk.

A kisiskolás vallásos világa

Ha a kisiskolás vallásos világát akarjuk bemutatni, a legalkalmasabbnak tűnik, ha közvetett úton közeledünk feléje. A szerzők hangsúlyozzák — és saját tapasztalatunk alapján is igazolhatjuk — hogy ebben a korban Robinson gyakorolja a gyermekre a legnagyobb és leglenyűgözőbb ha-

tást olyannyira, hogy egyesek ezt a kort egyenesen *Robinson-kornak* nevezik (Elkind, 1970, 12; Remplein, 1969, 339). Ennek oka valószínűleg az, hogy Robinson története lényegében nagyon realisztikus: leír egy függetlenné-válási folyamatot, amelyet ez a magányos hős eredményesen végigharcolt. Mint ilyen, eszményi kép a gyermek saját törekvéseiben. Csakugyan, nem egy gyermek ebben a korban arról álmodozik, hogy elszökik otthonról és robinsoni életet kezd, mint pl. Nagy Szent Teréz.

A « robinsonizmus » tehát a kisiskolás lelki világának megértési kulcsa. Robinsont a hullámok lakatlan, ellenséges, veszélyes szigetre vetik. A kisiskolás is valahogy így látja az őt körülvevő világot. Ahogy csökken a szüleivel és általában a külvilággal való eddigi közvetlen kapcsolata, környezete egyre ijesztőbbé és « lakhatatlanabbá » válik számára. Úgy érzi, a világ tele van rejtéllyel, kuszasággal és nem-logikus jelenséggel. Lakhatóvá akarja tenni ezt a világot. A kapcsolatok felkutatása és a rend — ezek a gyermeklélek jellemző szükségletei.

A vallás eszményi eszköz ahhoz, hogy kielégítse a gyermekneknek ezeket a szükségleteit, mivel a legfelsőbb lény személyében, Istenben általános eligazítást kínál neki. Ezért a gyermek nagyon fogékony minden vallásos megnyilvánulás felé ebben a korban. Elkind (1970, 39-40) amerikai valláspszichológus beszámol egy kutatásról, amely azt bizonyítja, hogy még azok a gyerekek is, akik nem járnak templomba, titokban végeznek vallásos gyakorlatokat: imádkoznak stb. A vallás, tehát, ilyen beállításban a világban szükséges rend magyarázójává válik. A teremtő Isten az a legfelsőbb kapocs, amely egybeköt minden létezőt. A klaszszikus katekézis tökéletes éleslátással felfigyelt erre a gyermeki alapszükségletre és erre építette fel a vallásoktatást. Ezt a hagyományos modellt így nevezhetnénk: « *rend az atyai házban* ». Érvényes-e még ez a modell?

A modern életkörülmények miatt a gyermeki lélekben alighanem kialakulóban van egy újabb szükséglet, amely bizonyos fokig megkérdőjelezi a fönti modellt. Heijja Faber (1973, 268) holland pszichológus figyelmeztet bennünket ezekre a változásokra, különösen a városi gyerekeknél. A mai gyermekek az ún. *apa nélküli társadalom* küszöbén élnek. Az apa mind jobban veszít jelentőségéből mint aki a

rend és tekintély képviselője. Ennek következtében a « rend az apai házban » fogalom egyre kevésbé meggyőző a gyermek szemében. Egyébként is, mit jelent az « atyai ház », vagy akár az « otthon » fogalma a mai gyermekeknek? Ma már nem is otthonról, hanem csak lakásról beszélhetünk Mint katekéta Zágráb mammut külvárosában lehetőségem volt személyesen is meggyőződni erről. Sok gyerek, köztük a kishittanosaim is, egész napokat töltöttek az utcán, kulccsal a nyakukban. A szülők dolgoztak, nem akarták, hogy a gyerek bevigyen valakit a lakásba; néha még az is előfordult, hogy uzsonnájukat a garázsban hagyták, csakhogy a gyereknek ne kelljen bemennie a lakásba. Mi a jelentősége ennek a változásnak a vallásos nevelést illetően?

Exodus-modell

A klasszikus modellben — « rend az atyai házban » — az Istenfogalom lényegében az atya fogalma volt, a mi hozzá való viszonyunkat pedig úgy fejeztük ki, mint gyermek viszonyát a szerető, gondoskodó apához. Ez a kép azonban úgy látszik elveszítette nemcsak érzelmi támaszát, hanem teológiai alapjait is. A gondoskodó *értünk*-itt-levő-Isten fogalmát a Zsinat után egyre jobban felváltotta az emberek tudatában a *velünk*-levő-Isten fogalma. Vagy még pontosabban: Isten a nagy velünk Utazó. Továbbá, mi a valóságot is egyre kevésbé észleljük úgy, mint rendet, amelyben jól érezzük magunkat; inkább úgy élünk, mint akit kidobtak az utcára, a félelmetes forgalom kellős közepére, ahol ezer veszély fenyeget bennünket. A mi modellünk ezért nem a « rend az atyai házban », hanem az « *Exodus-modell* »: úton vagyunk éspedig keresve és kísérletezve — ez a modern ember helyzete.

Ha elfogadjuk az Exodus-modellt — és kénytelenek vagyunk elfogadni a gyermek pszichikai valósága miatt — az egész vallásos nevelést és oktatást új alapokra kell helyezni. Röviden: az Exodus-modell mint értelmezési keret azt sugallja, hogy nincs többé abszolút rend és biztonság, nem ismerjük teljes bizonyossággal sem a jelen sem a jövő útját, hanem benső nyíltsággal kell elindulnunk ezen az úton, mindig készen a kísérletezésre. Az ilyen vallásos nevelés

célja ugyanaz, mint minden nevelésé: érett személyiség. Miben áll azonban ez az érettség az Exodus-modell szerint? Az ilyen értelemben vett érettség azt jelenti, hogy képesek vagyunk élni saját bizonytalanságunkkal, válságainkkal. Ebből adódik a konkrét feladat a vallásos nevelésben: olyan vallásos *életstílust* kell kialakítanunk, amely képes szavatolni ezt az érettséget. Valami hasonlót ahhoz, amit Lisieux-i Szent Teréznek sikerült kialakítania, aki « nagystílűen » tudott haladni a kitűzött cél felé és Isten felé fordulva élte napjait a válságok és alagút-élmények ideje alatt is.

Ennél a pontnál azonban a pszichológus elbizonytalanodik. Mert bármennyire is logikusnak tűnhet az ilyen új célkitűzés, nem jelent-e túl nagy kockázatot az a próbálkozás, hogy a tényállások alapján modellt építsünk ki? Nem jelenti-e ez a tényállások szentesítését? Mert akárhogy szépítgetjük is a dolgokat, az apa nélküli gyermek pszichikai állapota mégiscsak rendellenes jelenség. Azt hiszem annyira mégsem jutottunk, hogy elméletileg is tagadnánk az apa szerepét a gyermek fejlődésében. Másrészt azonban nem tagadhatjuk a tényállást sem, még ha patológiás is. Ezt is be kell számítani a nevelési stratégiába. A dilemma tehát a következő: Igyekezzünk-e továbbra is felkínálni a gyermekeknek a biztonságérzetet a « rend az atyai házban » modell alapján akkor is, ha netán nemlétező alapokra építünk, vagy pedig készítsük őket a bizonytalan jövőre, feláldozva e célból a pillanatnyi biztonság-szükségletet? Azt hiszem egy pillanatra nyitva kell hagynunk ezt a kérdést — ezen a szinten a fejtegetés mintha nem vezetne bennünket tovább. Próbáljunk meg egy másik járható utat.

Vallásos gondolkodás a gyermeknél

Ha létezik általános vallásos életstílus, akkor léteznie kell egy ugyanilyen általános vallásos gondolkodás-stílusnak is. Piaget kutatásaiból tudjuk, hogy a gyermekkor a gondolkodás fejlődésének optimális szakasza. Valószínű, hogy akkor a vallásos gondolkodás fejlődésének is kritikus kora. És mint tudjuk, sok felnőtt Istenről alkotott fogalmát éppen a hitoktatás első éveinek ismeret-anyagára alapozza. Ezért nem mellékes, miképpen viszonyulunk ehhez a fontos

és felelősségteljes feladathoz, vagyis, hogyan segítsük a gyermeket Isten-fogalmának kialakításában.

Lélektanilag nézve, a gondolkodásnak négy összetevője van: a gondolkodás anyaga, folyamata, indítéka és képessége. A gondolkodás anyagát a külvilág benyomásai alkotják, amelyeket képek formájában őriz az emlékezet, amíg fogalommá nem válnak. A gondolkodás folyamata kifejeződik a szubjektumnak a gondolkodási anyag elrendezésére irányuló tevékenységében: kiválaszt, kiiktat, keres, átszervez, stb. A gondolkodás motívumait alkotják az érzelmek, beállítódások és szokások, amelyek jelentős mértékben meghatározzák a gondolkodás irányát. Végül a gondolkodás képességén azokat a technikákat értjük, amelyeket bizonyos fokig meg lehet tanulni és be lehet gyakorolni (lásd pl. a matematikai gondolkodást).

A *vallásos gondolkodást* ugyanez a négy összetevő jellemzi. De van egy sajátossága is. A vallásos képzetek és fogalmak nem érzelmi alapokon épülnek, hanem levezetés útján alkotjuk meg őket más észlelésekre és tapasztalatokra támaszkodó fogalmakból. A Biblia nyelvezete a legjobb példája ennek. Ahhoz, hogy megértsük annak a kifejezésnek a jelentését, hogy « Az Úr az én pásztorom », legalább valamiféle tapasztalattal kell rendelkeznünk a pásztoréletet illetően.

Milyen a gyermek Isten-képe? Érdekes adatokat szolgáltatott az a kutatás, amelyet Goldman (1973) végzett. A gyerekeknek három olyan képet mutatott, amelyek vallásos helyzeteket jelenítettek meg. Mivel a képek nem voltak egyértelműen kidolgozva, feltételezhető volt, hogy a gyermek beléjük vetíti saját gondolatvilágát. Mind a három képen egy kisgyerek volt látható: az elsőn, amint belép a templomba; a másodikon az ágy mellet térdelve imádkozik; a harmadikon pedig egy rongyos Bibliát néz. A gyermekek megnyilatkozásait két irányban elemezte: mi a véleményük, viszonyuk a Bibliához és milyen az Isten-képük? Az első problémát illetően kitűnt, hogy a gyerekek a Bibliát olyan könyvnek tartják, amelyet maga Isten írt, ezért szinte mágikus tiszteletel veszik körül.

Minket azonban ezúttal a gyerekek válaszaiban visszatükröződő Isten-kép érdekel. Az egészen kicsiny gyerekek (3-6 év között) Istenről egészen fizikai kategóriákban gon-

dolkoznak — amint ez várható is volt. Ez az antropomorf Isten-kép a késő gyermekkorban kezd csak tisztulni, amikor fejlődésnek indul a szimbolikus gondolkodási képesség (7-12 éves korban). A legjelentősebb ebben a kutatásban az a felfedezés volt, hogy a gyermekek ebben a korban már értik Isten *egyetemes szeretetét*. Más szóval, a szeretet és igazságosság ebben a korban már összeegyeztethető a gyermek tudatában.

Ez az adat roppant fontos a gyermekek vallásos nevelése szempontjából. Mikor a vallásoktatás új követelményeit elemeztük, azt hangsúlyoztuk, hogy vallásos *életstílusra* kell nevelni a gyerekeket. Ennek legalkalmasabb ideje a késő gyermekkor. Hogy lehetséges, arra garancia a gyermek imént említett képessége: elfogadja az egyetemes szeretet valóságát. Tehát erre a mozzanatra, tulajdonságra kell helyezni a hangsúlyt, amikor a gyermekek Isten-képét alakítjuk. A mindent átfogó isteni szeretet az a szilárd pont, amely megmarad a változásokban és válságokban. Valami hasonló ahhoz, amit a lángoló tűzoszlop jelentett az első kivonulásnál. Vagy más megfogalmazásban: az egyetemes szeretet Istene válik a vallásos életstílus hordozójává.

FIATALOK VALLÁSOS NEVELÉSE

Talán sok hivő fülében is hihetetlenül hangzik az az állítás, hogy a fiatalok vallásosak. Vajon hol a vallásos ifjúság? Nem az ellenkezőjét bizonyítja a mindennapi valóság? — És mégis: a genetikus valláspszichológia kitartóan vallja: a fiatalok a legvallásosabbak, leghajlamosabbak, legnyíltabbak a vallásos értékek iránt. Mi több, a serdülőt éppenséggel pszichikai fejlődése egyszerűen belerántja a vallás világába.

Fiatalok vallási fejlődése

A serdülők vallásosságának fejlődését, kibontakozását nem lehet elválasztani általános fejlődési menetüktől. Mégis, van néhány jellegzetes « téma » a serdülő pszichéjében, amelyek mintegy támpontját alkotják vallásos fejlődésének, megadják vallásosságának színezetét. Ilyen témák a barátság, amely erőteljesen meghatározza a fiatal keresését, a nemiséggel kapcsolatos bűntudat, amely, különösen fiúknál, mély barázdákat szánt érzelmi világukban, az önállóság válsága, amely megkérdőjelez minden tekintélyt, s ezzel kapcsolatban az én, az egyéniség megszilárdulása. Könyvünk kerete nem engedi e témák részletes feldolgozását. Maradjunk meg ezúttal csupán magának a fejlődési folyamatnak egyes jellegzetességeinél.

A fiatalok vallási fejlődése « több fázisú ». Nevezetesen három szakaszra szeretnénk felhívni a figyelmet.

1. *Az « attributív fázis »* jellemző a 9-10 évesekre. A serdülő, talán még gyerek, ebben a korban Istent a neki tulajdonított jelzők segítségével közelíti meg, úgy, ahogy azokat a hittanon tanulta, vagy valahol olvasta, hallotta. Ezek a jelzők lehetnek többfélék. Az objektív jelzők rámutatnak Isten nagyságára, mindentudására, szellemiségére, mindenütt való jelenlétére; a szubjektív jelzők kimondják Isten erkölcsi tulajdonságait: jóságát, igazságos-

ságát; végül az affektív jelzők vonatkozásba hozzák Istent a megismerő allannyal, aki Istent mint jót, hatalmast, megbocsátót éli meg. A fiatalnak el kell jutnia az affektív jelzőkig, mert ezek dinamikus mivolta biztosítja az átmenetet a fejlődés második fokára.

2. *A « partner-fázis »* a 12-13 évesek jellemző fejlődési szakasza. Ebben a korban a serdülő igényeit már nem elégítik ki az attributív jelzők. Istenre úgy van szüksége, mint személyes társra. Isten itt úgy jelenik meg a fiatal tudatában, mint barát, atya, megszabadító, esetleg uralkodó. Ez már a párbeszéd Istene.

3. *Az « interiorizáció-fázis »* a korábbi szakasz szerves folytatása. Az objektív jelzők lassan teljesen bensővé válnak (interiorizálódnak), úgyhogy a 15-16 évesek már többékevésbé megalapozott vallásos pszichével rendelkeznek. Az Isten-képbe szubjektív élmények vegyülnek: szeretet, ima, engedelmesség, bizalom, kétely, elhagyatottság félelem, vagy amennyiben a fiatal vallási fejlődését erőszakkal eltérítik: gyűlölet, ellenszenv, közömbösség.

Mielőtt tovább elemeznénk a vallási fejlődés folyamatát, szeretnénk felhívni a figyelmet egy meglepő és jelentős mozzanatra. A serdülő Isten-képe a kivetítés (projekció) visszáját járja. Ez azt jelenti, hogy nem a belső, szubjektív tartalmakat vetíti ki Istenre, hanem a külső, objektív jelzőkből kiindulva interiorizálja Isten-képét. Ez homlokegyenest ellenkezik a marxista felfogással, amely szerint a vallás elidegenülés, vagyis az ember önmagát vetíti ki a vallás világába. Ugyancsak ellenkezik Freud valláspszichológiájával, aki szerint az Isten-kép nem más, mint az apakép projekciója.

A fiatal személyiség szellemi, pszichikai fejlődését végigkíséri egy — a felnőttek számára nem ritkán érthetetlen — vonás: az eszményítés. A fiatalok szeretik idealizálni a személyeket. Mindenek előtt barátaikat, de úgyszintén azokat a felnőtteket, akiket példaképnek választottak. Ha azonban közelebbről megvizsgáljuk ezeket az idealizált példaképeket, meglátjuk, hogy a nekik tulajdonított tökéletességek valójában az idealizált én-kép visszatükröződései. Más szóval: rájuk ruházzák azokat az értékeket, amelyeket önmagukban szeretnének megvalósítani. Ezért támpontot

keresnek a valóságban, amely mintegy megtestesítője minden tökéletességnek. Ebben a fejlődési folyamatban Isten egészen természetes felfedezés. Ő minden tökéletesség összessége. A serdülő eszményi törekvése végigjárja azt a logikus utat, amelyet a teológia « erkölcsi Isten-érv » néven ismer. Mint már annyiszor tapasztaltuk: a pszichológia és teológia ismét összetalálkoznak.

A fenti kifejtés talán elvontnak, kicsit élettelennek, egyesek szemében talán fölöslegesnek tűnhet. Mire jók az ilyen kutatások? Válasz helyett álljon itt egy idézet: « Napjaink valláskutatásaiban mind nagyobb mértékben tapasztalható a valláspszichológia elméleti és gyakorlati alkalmazásának igénye. Ezt több tényező is indokolja. Először... Másodszor... Harmadszor... Végül, de nem utolsósorban, nagymértékben indokolja a vallás pszichológiai vizsgálatára vonatkozó igények intenzívvé válását a *világnézeti nevelés* hatékonyságának fokozására irányuló törekvés, annak a felismerése, hogy a tudományos ateizmus tömegmértékben való terjesztésének sikeressége függ a vallásos nézetek, előítéletek, általában a vallásosság hátterében munkálkodó tudati mechanizmusok, érzelmi irányulások valódi természetének beható ismeretétől. » Így ír 1974-ben egy magyarországi szerző, Murányi, Mihály (*Vallás és illúziók*, Kossuth Kiadó, Budapest, 1974, 8. oldal). A világnézeti nevelés hatékonyságáról van szó. Szerencsére, a valláspszichológia (mint minden tudomány) kétélű fegyver. Ezért elmondhatjuk Murányinak: Amíg érvényesül az előbb vázolt lélektani fejlődés-séma, addig van min töprengeniük az ateista nevelőknek. Mert az ifjúság, a serdülő fiatalok pszichikuma erőteljesen követeli a transzcendenciát, a vallási értékeket. Jó lenne tudni, mivel pótolják ők ezt? És még valamit szeretnénk itt elmondani: « tudományos világnézet » nincs! Ez *contradictio in terminis*, belső ellentmondás. A világnézet ugyanis ott kezdődik, ahol a (szak) tudományok megszűnnek. Létezik vallásos vagy ateista világnézet, idealista vagy materialista világnézet, de « (szak) tudományos » nem!

Egy új valláspedagógia körvonalai

Az egyház mindig is nagy gondot fordított a hitoktatásra. A hit átadása a fiatal korosztálynak azonban koránt-

sem egyszerű feladat. Tudja ezt mindaz, aki fiatalokkal foglalkozik. Ma pedig egyre nehezebbé válik a hitoktatás: egyrészt a fiatalok megváltozott mentalitása, másrészt az új pedagógiai követelmények miatt. Azelőtt ugyanis nagy segítséget jelentett a hitoktatóknak a Katekizmus, amely nemcsak a hitigazságokat foglalta össze, hanem egyben módszer is volt. Ma a hagyományos katekizmus « kiment divatból ». Az új módszerek keresése, főleg az új katekétikai módszerek, segédeszközök változatossága szembeötlő. Szeretnénk itt bemutatni egy új valláspedagógiát, amelyet két német tanár dolgozott ki: az evangélikus Erich Bochinger és a katolikus Eugen Paul (*Einführung in die Religionspädagogik*, München, Kaiser, 1979). Jóllehet a szerzők a német helyzetet tartják szem előtt, ahol a vallásoktatás iskolai tantárgy, általános irányelveik érvényesek minden vallásoktatáshoz.

Kezdjük egy fogalmi megkülönböztetéssel: a valláspedagógiát itt mint elméleti tudományt vizsgáljuk, megkülönböztetve a gyakorlati vallás-oktatástól. Mint ilyen, a valláspedagógia három kérdésre keres választ: mi a vallásos nevelés célja; mi a tartalma; és milyen módszerekkel éri el a kitűzött célokat?

A valláspedagógia célja a *hitre való nevelés*. A hagyományos hit-oktatás csak részben fejezte ki ezt a célt. Mert a hit-*oktatás* mindjárt egy elvi nehézségbe ütközik: lehetséges-e egyáltalán tanítani, ill. megtanulni a hitet? Teológiailag nézve a hit mibenlétét, ez aligha lehetséges. A választ azonban nem szabad elhamarkodni. A hitoktatás ugyanis sohasem történik « légüres » térben, hanem mindig konkrét vallás keretén belül.

Mi a *keresztény* valláspedagógiáról beszélünk. A hit a kereszténységben legegyszerűbb megfogalmazásban, személyes viszony Jézus Krisztussal. Vagy más módon kifejezve: a hit személyes irányultságot jelent, amelynek célpontja Jézus Krisztus. Márpedig, ha ilyen kiindulópont hátteréből vetjük fel az előbbi kérdést, vagyis lehetséges-e tanítani, ill. tanulni a hitet, a válasz határozottan pozitív lesz. Van ugyanis az Újszövetségben egy modell, amely ezt megerősíti. Az, aki személyes viszonyban áll Jézussal, a *tanítvány* nevet viseli. Ez pedig magába foglalja azt, hogy valamit meg kell tanulnia. Nevezetesen három dolgot: megis-

merni Jézust, megvallani őt, és közösségben megosztani ezt az ismeretet. Az ily módon megfogalmazott hit tehát egész értelmesen kifejezhető a tanulás kategóriájában és egyben megadja az alapokat a valláspedagógia létjogosultságához.

A valláspedagógia másik feladata: meghatározni a vallási megismerés *tartalmát*. Mi az, amit a tanulónak el kell sajátítania? Ezen a téren két nézet uralkodik, nemritkán ütközik. Az egyik szerint a vallásoktatás alap-anyaga, kiindulópontja a Szentírás, ezt kell megismertetni a tanulóval. Ez az ún. hermeneutikus, szentírásértelmező hitoktatás álláspontja. A másik nézet viszont a « problémára irányuló vallásoktatás » mellett száll síkra. Hangsúlyozza, hogy a tanuló szükségeiből, érdekeiből és távlataiból kell kiindulni. Az ilyen problémára irányuló vallásoktatás mibenlétét a szerzők az igazságosság témáján keresztül szemléltetik. A megvitatandó témát mindenek előtt konkretizálni kell, vagyis a jelenbe helyezni: mit jelent az igazságosság a tanuló életében, mit a társadalmi életben? A problémát ezután igyekszünk a Szentírás fényében értelmezni oly módon, hogy idevonatkozó bibliai szövegeket találunk. A harmadik lépés a teológiai megfontolás: azt kutatja, milyen viszonyban áll a probléma a kinyilatkoztatással. Ezt követi a megoldási lehetőségek megvitatása.

Mivel a vallásoktatás tartalmilag a keresztény hitre irányul, a valláspedagógia szükségszerűen igényli a teológiát. Nevezetesen három teológiai szakterület játszik fontos szerepet. A *biblikus teológia* adja meg az alapokat és alapismereteket a Szentírás értelmezéséhez. Az *egyháztörténelem* azért fontos, mert kimutatja a kereszténység életképességét a történelem folyamán. De a vallásoktatás keretébe nemcsak a múlt tartozik, hanem az is, hogy a hit szükségességét a jelen pillanatra alkalmazza. Az erre vonatkozó alapanyagot a *rendszerező teológia* adja meg.

Ami a vallásos nevelés *módszereit* illeti — ez a valláspedagógia harmadik nagy feladata — fontosnak tűnik ez a megfontolás: A tanuló a hittel elsősorban nem a könyvekben találkozik, hanem az *egyházban*. A benne kialakuló pozitív, ill. negatív magatartás a hittel szemben az egyház mai alakjával való találkozás eredménye. Ehhez persze hozzájárul az otthon légköre is, valamint a hivő közösség beállítottsága. A legtöbb mai hivő kritikus álláspontot foglal

el a hagyománnyal szemben. A « régi » egyben elavultat és használhatatlant is jelent számukra. Sok ember ma abban az alapmagatartásban él, hogy az egyház evangélizáló tevékenysége idejétmúlt és nem alkalmas többé arra, hogy irányelvként szolgáljon az élet problémáihoz. A valláspedagógia módszerének kiinduló kérdése tehát ez: Hogyan lehet közel hozni a mai emberhez az evangéliumi üzenetet?

A személyes Isten-hit egzisztenciális támpontjai

A fönti kérdés megválaszolásában segítségünkre lehet még egy megfontolás. Léteznek olyan alapkérdések, amelyek nem változnak az emberi történelem során. Ilyenek pl. az igazságosság, a bűn, a megbocsátás, a szabadság, a szenvedés, a szeretet, a halál stb. kérdése. Jóllehet ezek örök kérdések, nincsenek örök időkre érvényes válasz-megfogalmazások. Az egyháznak tehát arra kell törekednie, hogy a mai ember számára érthető nyelven fejezze ki az evangéliumi üzenetet. Azt ugyan senki sem várja el az egyháztól, hogy minden problémára kész választ adjon. De joggal elvárják tőle azt, hogy az állandó megfontolás és keresés környezete legyen, vagyis a Jézusba vetett hit jelen megvalósításának színhelye. Nos, milyen módszerekkel képes az egyház, ill. a hitoktatás éreztetni a tanulóval a hit időszerűségét? A válasz általános megfogalmazásban így hangzik: Az élet alapproblémáit kell a lényeges evangéliumi tartalmakhoz kapcsolni, Krisztus fényébe állítani. Hogy ez hogyan történik, azt a szerzők három modern probléma feldolgozásával szemléltetik.

1. *Önmagunk elfogadása* nyomasztó probléma. Hogy ez így van, arra találunk sok bizonyítékot a mindennapi életben. Az élet értelme körül kavargó bizonytalanság, a társadalmi struktúrák áttekinthetetlen bonyolultsága, a pszichés zavarok elszaporodása, a saját jövőnket illető kilátástalanság — mind olyan jelek, amelyek arra utalnak, hogy az ember képtelen megbirkózni saját magával. A lélektan ezt az önazonosság válságának nevezi. — Az evangélium válasza erre a problémára a *megigazulás tana.* A megigazulás valójában a páli teológia központi témája. E tan fényében ez a megoldás: Az ember azért képes elfogadni saját magát — minden gyarlósága és korláta ellenére — mert Isten is

elfogadta őt. Isten hozzánk hajolt Jézus Krisztusban: ez adja meg a keresztény ember személyazonossági tudatát.

2. *A reményvesztettség* a másik égető jelenkori probléma. A remény a jövőre irányul. Mint ilyen minden értelmes emberi tevékenység alapmotívuma. Ha nincs remény, nincs értelme az alkotásnak, a tervezésnek. Mikor valakire vagy valamire azt mondjuk, hogy « reménytelen eset », akkor azt állítjuk, hogy nincs jövője. — A remény kérdésére az Újszövetség az elérkezett *Isten országa* üzenetével válaszol. Jellemző Jézus tanítására, hogy Isten országa nemcsak jövőbe vetített lehetőség, hanem már köztünk élő valóság. Ennek alapján a keresztény remény nem menekülés a jelentől, nem a jövőbe vetített, ill. abból merített vígasz, hanem tartós motívum a jelenben való elkötelezettséghez.

3. *Az etikai normák* kérdése szintén alapvető emberi kérdés: Mit tegyek? Mi legyen cselekvésem támpontja, zsinórmértéke? A mai társadalom ugyanis annyira összetett, annyira bonyolult, hogy az egyszerű « laikus », azaz nem-szakember könnyen elvész az előírások, szabályok, rendelkezések sokaságában. Valahogy ilyen lélekkel áll a valóság előtt: « Mihez kezdjek, itt annyira bonyolult minden, hogy az egészből semmit sem értek? » — Az etikai zűrzavarra az evangéliumi válasz a *szeretet kettős-egy parancsa*: Szeresd Istent, szeresd embertársadat. Ez a legfelsőbb norma, minden tevékenységnek ehhez kell igazodnia. Még a politikának is arra kellene törekednie, hogy e kettős parancs megvalósítását segítse elő.

Ez a három példa azt hivatott igazolni, hogy a Szentírás igenis minden emberi problémára nyújthat választ, csak helyesen kell azt értelmeznünk és életünkre alkalmaznunk. Ezt persze nem lehet csak úgy egyszerre felismerni és belátni, hanem be kell gyakorolni. A kiindulópontként felhasznált « *tanítvány-modell* » is arra utal, hogy itt folyamatról van szó. A hitet nem lehet megtanulni, egyszer s mindenkorra « bemagolni ». A hitbeli bizonyosságot állandó tapasztalatok útján szerezhetjük meg. Minél jobban « begyakorolta » valaki azt, hogy a legkülönfélébb élethelyzetekben is Istenre bízza magát, annál szilárdabbá válik meggyőződése, hogy mindig Istenre hagyatkozhat.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ADAMS, V., Amore e gelosia, *Psicologia contemporanea,* 1981, n. 48, 38-45.

ALLPORT, G. W., *Pattern and Growth in Personality,* New York, Holt, Rinehart and Winston, 1961.

ARNOLD, M. B., *Emotion and Personality, I, II,* New York, Columbia Univ. Press, 1960.

AUSUBEL, D. P., A Psychosocial Theory of Narcotic Addiction, In: SAHAKIAN, W. S., *Phychopathology Today: Experimentation, Theory and Research,* Itasca, Illinois, Peacock, 1970, pp. 491-496.

AUSUBEL, D. P. and SULLIVAN, E. V., *Theory and Problems of Child Development,* New York, Grune and Stratton, 1970.

BALDWIN, A. L., A Cognitive Theory of Socialization, In: GOSLIN, D. A. (Ed.), *Handbook of Socialization: Theory and Research,* Chicago, Rand McNally, 1969, pp. 325-345.

BANDURA, A., La violenza nella vita quotidiana, *Psicologia contemporanea,* 1981, n. 48, 46-52.

BECK, A. T., *Cognitive Therapy and the Emotional Disorders,* New York, IUP, 1976.

BENKŐ, A., *Bevezetés a valláslélektanba,* Róma, TKK, 1979.

BENKŐ, A., Fiatalok Istenről — egy körkérdés feleleteiből, *Szolgálat,* 1982, 54. sz. 35-44.

BENKŐ, A. - NUTTIN, J., *Examen de la personnalité chez les candidats à la prêtrise,* Louvain, Publ. Univ., 1956.

BISCHOF, J. L., *Adult Psychology,* London, Harper and Row, 1976.

BLEISTEIN, R., *Die Kirche von gestern und die Jugend von heute,* Würzburg, Echter, 1972.

BLEISTEIN, R., *Jugendmoral,* Würzburg, Echter, 1979.

BLEISTEIN, R., *Kirchliche Jugendarbeit,* Düsseldorf, Patmos, 1976.

BLEISTEIN, R., Nemiség a házasság előtt: erkölcsi irányelvek, *Mérleg,* 1970, 3. sz. 241-257.

BLOS, P., *The Young Adolescent,* New York, The Free Press, 1970.

BOCHINGER, E., und PAUL, E., *Einführung in die Religionspädagogik,* München, Kaiser, 1979.

BOELEN, B. J., *Personal Maturity: The Existential Dimension*, New York, The Seabury Press, 1978.

BUDA, B., *A szexualitás modern elmélete*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1983.

CAMERON, N., *Personality Development and Psychopathology*, Boston, Houghton Mifflin, 1963.

CROSATO, F., Esistono ancora i riti puberali?, *Psicologia contemporanea*, 1985, n. 68, 34-39.

DITTES, J. E., Psychological Characteristics of Religious Professionals, In: STROMMEN, M. P. (Ed.), *Research on Religious Development*, New York, Hawthorn Books, 1971, pp. 422-460.

DOLTO, F., Utazás önmagunkban, *Mérleg*, 1980, 2. sz., 150-161.

DUSS - VAN WERDT, J. und HAUSER, G. A., *Das Buch von Liebe und Ehe*, Olten und Freiburg in Breisgau, Walter Verlag.

ELKIND, D., The Origins of Religion in the Child, *Review of Religious Research*, 1970, *12*, 35-42.

ENGLISH, S. and PEARSON, G., *Emotional Problems of Living*, London, Allen and Unwin, 1973.

FABER, H., *Religionsphychologie*, Gerd Mohn, Gütesloher Verlag, 1973.

FRANKE, K., Védőbeszéd a meg nem született élet védelmében, *Mérleg*, 1970, 3. sz., 258-264.

FRANKL, V., *The Will to Meaning*, New York, The World Publ. Co., 1969.

FREEDMAN, A. M., KAPLAN, H. I. and SADOCK, B. J., *Modern Synopsis of Comprehensive Textbook of Psychiatry II*, Baltimore, Williams and Wilkinson, 1976.

FROMM, E., *A szeretet művészete*, Budapest, Helikon, 1984.

FROMM, E., *Zen budizam i psihoanaliza*, Beograd, Nolit, 1977.

GAGERN, VON F., *Eheliche Partnerschaft*, München, Manz Verlag, 1963.

GINOTT, H., *Szülők és gyermekek*, Budapest, Medicina, 1980.

GINZBERG, E. et coll., *Occupational Choice*, New York, Columbia Univ. Press, 1951.

GIORDANI, B., La motivazione nella dinamica della vocazione, In: AA.VV., *Vocazione e società*, Padova, Laurenziane, 1970, pp. 135-155.

GIORDANI, B., *Risposta dell'uomo alla chiamata di Dio*, Roma, Rogate, 1979.

GODIN, A., *The Psychology of Religious Vocations*, Washington, Univ. of America Press, 1983.

GOFFI, T., *Enciclopedia del matrimonio*, Brescia, Quereniana, 1968.

GOLDMAN, R. J., Research in Religious Thinking, In: BROWN, L. B. (Ed.), *Psychology and Religion*, Harmondsworth, Middlesex, Penguin, 1973.

GOLEMAN, D., Andarsene da casa: c'è un momento giusto per farlo? *Psicologia contemporanea*, 1981, n. 8, 19-25.

GRIÉGER, P., *I giovani oggi e il « progetto di vita »*, Milano, Ancora, 1979.

GYÖKÖSSY, E., *Együtt a szeretetben*, Budapest, Ref. Sajtóosztály, 1981.

HELLE, H., Jugend, Familie, Sexualität, In: BLEISTEIN, R. (Hrsg.), *Kirchliche Jugendarbeit*, Düsseldorf, Patmos, 1976, pp. 30-45.

HERMANN, A., *Emberré nevelés*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1982.

HÓDI, S., *Magatartásformák és társadalmi viszonyok*, Újvidék, Fórum, 1983.

HOLLAND, J. L., *Making Vocational Choices: A Theory of Careers*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1973.

HOSTIE, R., *Le discernement des vocations*, Paris, Desclée de Brouwer, 1962.

HOWELLS, J. G., *Familien-Psychotherapie: Grundlagen und Methode*, München und Basel, Ernst Reinhardt Verlag, 1978.

JOSSELYN, I. M., *L'adolescente e il suo mondo*, Firenze, Giunti Barbèra, 1964.

KENNEDY, E., *Handbuch der Sexualberatung*, Graz, Styria, 1979.

KOESTENBAUM, P., *The New Image of the Person*, London, Greenwood Press, 1978.

KOLB, L., *Modern Clinical Psychiatry*, Philadelphia, Saunders, 1973.

KOLOZSI, B., A fiatalkori drog-visszaélés és toxikománia franciaországi kutatása, *Társadalmi beilleszkedési zavarok, Bulletin II*, Budapest, 1984, 53-72.

LOOFT, W. R., Socialization and Personality Throughout the Life Span, In: BALTES, P. B. and SCHAIE, K. W. (Eds.), *Life-Span Developmental Psychology*, New York, Academic Press, 1973, pp. 25-40.

MARCHAND, F., Etude psychologique des motivations d'une vocation, *SVS*, 1965, n. 18, 77-100.

MAY, R., *Man's Search for Himself*, London, Souvenir Press, 1975.

MCCANDLESS, B. R., Childhood Socialization, In: GOSLIN, D. A., *Handbook of Socialization: Theory and Research*, Chicago, Rand McNally, 1969, pp. 791-821.

MEVES, C., Gondolatok a nemi nevelésről, *Mérleg*, 1982, 1. sz, 43-51.

MIETH, D., *Die Kunst zärtlich zu sein*, Freiburg, Herder, 1982.

MILANESI, G. e ALETTI, M., *Psicologia della religione*, Torino-Leumann, Elle Di Ci, 1973.

MILLER, D., *Adolescence*, New York, Jason Aronson, 1974.

MUSSEN, P. H. - CONGER, J. J. and KAGAN, J., *Child Development and Personality*, New York, Harper and Row, 1969.

NEISSER, U., *Megismerés és valóság*, Budapest, Gondolat, 1984.

PESESCHKIAN, N., *Positive Familientherapie*, Frankfurt, Fischer, 1980.

REMPLEIN, H., *Die seelische Entwicklung des Menschen im Kindes- und Jugendalter*, München, Ernst Reinhardt Verlag, 1969.

RICE, P. F., *The Adolescent: Development, Relationship and Culture*, Boston, Allyn and Bacon, 1981.

RUBINSTEIN, Sz. L., *Az általános pszichológia alapjai I, II*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967.

RULLA, M. L., *Depth Psychology and Vocation*, Rome, GUP, 1971.

RUTTER, M., *Helping Troubled Children*, Harmondsworth, Penguin, 1975.

SCHARRER, J. (Hrsg.), *Was dies Jugend von der Kirche erwartet*, Limburg, Lahn-Verlag, 1971.

SCHLEGERBERGER, B., *Vor- und ausserehelicher Geschlechtsverker*, Remscheid, St. Paulus, 1970.

SECORD, P. F. and BACKMAN, C. W., *Szociálpszichológia*, Budapest, Kossuth, 1972.

SOVERNIGO, G., *Psicologia e orientamento vocazionale*, Padova, ILP, 1974.

SPRANGER, E., *Psychologie des Jugendalters*, Heidelberg, Quelle und Meyer, 1966.

SUPER, D. E. and BOHN, M. J., *Occupational Psychology*, Belmont, Wadsworth Publ., 1970.

SZENTMÁRTONI, M., *A személyi érettség felé*, Róma, TKK, 1978.

SZENTMÁRTONI, M., Az Isten-kép kialakulása, *Szolgálat*, 1982, 54. sz. 28-35.

SZENTMÁRTONI, M. - BENKŐ, A., *A lelkiélet lélektanához*, Eisenstadt, Prugg Verlag, 1984.

TERRUWE, A. A., *Amore ed equilibrio*, Roma, Ed. Paoline, 1971.

THOMAS, K., *Sexualerziehung*, Stuttgart, Thieme Verlag, 1969.

VAN KAAM, A., *Religione e personalità*, Brescia, La Scuola, 1972.

VIKÁR, Gy., *Az ifjúkor válságai*, Budapest, Gondolat, 1980.

WALTON, F. X. and POWERS, R. L., Vertrauen und Verantwortung *zwischen Kindern und Erwachsenen*, München/Basel, Ernst Reinhardt, 1984.

WHITE, G. L., Jealousy and Partner's Perceived Motives for Attraction to a Rival, *Social Psychology Quarterly*, 1981, *44*, 24-28.

WHITE, G. L., Some Correlates of Romantic Jealousy, *Journal of Personality*, 1981, *49*.

Szabó Ferenc

UTÓSZÓ HELYETT

Hozzád szólok, fiatal barátom,

aki az itt felvázolt típusok, « esetek », ifjúsági problémák néha bozótosnak tűnő ösvényein a saját utadat, vagy — ahogy a pszichológusok mondják — « önazonosságodat » keresed. Talán éppen válaszút előtt állsz. A könyv elsősorban felnőtteknek, szülőknek, nevelőknek szól — fiatalokról. A pszichológus tájékoztatja őket, hogy jobban megértsék a fiatalokat, hozzájuk fűződő viszonyukat, közös helyzetüket.

Most Rólad és Neked szólok. Én magam másfél évtizeddel ezelőtt közelebbről figyeltem és talán jobban megértettem a forrongó fiatalságot. A hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején — a párizsi 68-as « eseményektől » kezdődően — végigsöpört Európán és az egész világon a fiatalok lázongása. Azóta szociológusok és kultúrtörténészek felmérték ezt a korszakot. Beatnikek, hippik, provók után jöttek a punkok (közel egy évtizedes fáziseltolódással Magyarországra is átcsapott a hullám). Ma legtöbb nyugati országban elcsitult a lázongás (kivéve szűkebb politikai csoportokat, anarchistákat); de — sajnos — a lázadás pozitívumai is eltűnőben vannak: a kábítószer « mesterséges paradicsomába » — nihilizmusába, vagy esetleg pótvallásokba, keleti misztikákból átvett « gyakorlatokba » menekülnek a jóléti társadalom fiataljai.

De — szerencsére — vannak más irányok, mozgalmak is. A kiscsoportok, imaközösségek, keresztény ökumenikus közösségek újra megélik az evangéliumi testvériséget, szolidaritást vállalnak a szegényekkel, éhezőkkel, elnyomottakkal. Megsejtik, hogy egyedül Jézus adhatja a világnak az igazi felszabadulást. « Nincs más név az ég alatt, akiben üdvözülhetnénk ».

Tizenöt évvel ezelőtt Tom Rice és Andrew Webber rockoperája, a « Jézus Krisztus Szupersztár » lázba hozta az ifjúságot. Pár évvel ezelőtt Magyarországon lelkesedett érte

fiatalságunk. Jézus stilizált alakja a názáreti ember konkrét vonásait idézi fel, — a hit Krisztusát nem érzékelteti. Mégis a fiatalok megsejtenek valamit Jézus időszerűségéből; azok, akik valami emberfeletti eszményt, « sztárt » keresnek a filmcsillagokon és sportbajnokokon túl, esetleg miután más kiábrándultak a kábítószerből, a pánszexualizmusból, átgázoltak a csömörön.

A gondolkodó ember előbb-utóbb felveti a lét végső kérdéseit: miért vagyok, honnan a világ, mi a létezés értelme; mi lesz a halál után, mi az ember végső rendeltetése? Támpontokat keres a tájékozódáshoz. Mert az űrrakéták korában is kísért az undor, a lét abszurditásának érzése. André Malraux francia író így fejezte ki a modern Hamlet töprengését: Mire jó, hogy a Holdra szállunk, csak azért, hogy ott — az élet értelmét nem találva — öngyilkosok legyünk?

Az élet értelme attól függ, hogy milyen jelentést adunk *a végnek*: beteljesedés, vagy megsemmisülés? Nagyon igaz a régi bölcsek szava (amit Te, fiatal, talán még nem igen vettél fontolóra): az élet valamiképpen készülődés a halálra. Akinek élete szeretetben gyümölcsözött, az beteljesedett; annak végét nem igen érezzük tragikusnak, mert élete nem volt hiábavaló. De akik életüresség ük et, mulasztásaikat és hazugságaikat, esetleg gonoszságaikat tudják csak felmutatni a végső órán, amikor az abszurd véget (a megsemmisülést) várják, azoknak élete is abszurd volt. Mit jelent tehát a sors, szerelem, halál; van-e beteljesülés, mi vár ránk a halálban? Van-e értelme vagyis célja és jelentése életünknek?

Ezekre a kérdésekre keresi a választ az, aki *értelmesen akar élni.* Persze, a szkeptikusok legyintenek: Miért az értelemkeresés, mi az igazság? Legjobb, ha nem feszegetjük a végső, megoldhatatlan kérdéseket. Csakhogy valamennyien a mozgó hajón vagyunk, mindenkinek választani kell. Aki nem akar választani, az is dönt. Ha máskor nem, hát az élet kritikus fordulóin: pályaválasztáskor, házasságkötéskor, szerettei halálakor, vagy általában valami nagy örömvagy fájdalomélmény alkalmával. A keresztény Jézus Krisztusban találja meg a választ, ha a kegyelem (isteni fény és erő) hatására választ: Jézusban van az Igazság.

Hadd idézzek itt *három példát*, három magatartás jellemzésére. Kettőt a művészi alkotás világából, egyet a való életből veszek.

Ingmar Bergman svéd filmrendező egyik fiatalkori alkotásában, a *Nyári játékok*ban, Mária elveszíti barátját, egy egyetemistát, aki autószerencsétlenség áldozata lesz. A leány nagybátyjától, a protestáns lelkésztől azt kérdezi, hogy vajon Istent érdekli-e az ő szerelmi története. Erre a lelkész azt válaszolja, hogy Istennek más dolga is van, semmint az, hogy a fiatalok szerelmi históriájával foglalkozzék. Erre a szenvedő, lázadó Mária így tör ki: « Ha Istent nem érdekli az én sorsom, én sem törődöm vele. Szemébe köpök ». — (Mondanom sem kell, hogy a lelkész könyörtelen Istene nem Jézus Krisztus Istene).

A látszólagos ateizmus nem mindig istentagadás. Ezt példázza Erich Segal 1970-ben megjelent « *Szerelmi történet* »-e, amely azóta bestseller lett. Zenéjét bizonyára te is ismered. A Yale-i egyetem 33 éves klasszika-filológia professzorának « story »-ja, édes-bús szerelmi története világsikert aratott; a közepes színvonalú könyvnek kitűnő reklámot jelentett a film... — Jenny és Oliver a Harvard-egyetem hallgatói. Úgyszólván véletlenül találkoznak össze; beszélgetnek, évődnek, vitatkoznak, mígnem jobban megismerik egymást, végül barátságuk szerelemmé alakul, majd házassággal végződik. De nem ez a happy-end. Nehéz anyagi körülmények közöttt élnek. Mert Oliver ugyan gazdag bankár fia, de apjával szembeszegül kontesztáló magatartása miatt; miután feleségül vette az olasz származású katolikus Jennyt, apja egyáltalán nem támogatja. Jenny énekleckéket ad, Oliver a Harvard-on jogi versenyvizsgára készül. Harmadik helyezést ér el. Beköltöznek egy New York-i bérházba. Életük boldog is lenne, de nem születhet gyermekük. Az orvos megállapítja, hogy Jenny előrehaladott fehérvérűségben szenved. Legfeljebb csak hat hónapja van még. Oliver előbb titkolja a tragikus hírt, de csakhamar Jenny is megtudja. A fiatal feleség kórházba kerül. Hamarosan férje karjai között meghal. A lehető legtermészetesebben várják a halált. Jenny arra buzdítja Olivert, hogy ne szorongjon. Így van ez jól, ez az élet: lassú esés, zuhanás az ismeretlenbe. Senki sem vétkes, semmiért sem kell bánkódni. A

két fiatal ateistának vallja magát, amikor Jenny katolikus apjával esküvőjükről beszélnek.

A leukémia felfedezése beárnyékolja boldogságukat. Oliver szinte üvölti az orvosnak: « Csak huszonnégy éves! » Majd megkérdezi tőle, mi a teendő. Mire az orvos: Viselkedjék olyan természetesen, ahogy lehet. A *Love Story* 18. fejezetében ezt olvassuk: « Egyre többet gondoltam Istenre (Oliver beszél). Úgy értem, hogy egy valahol létező Legfelsőbb Lény fogalma lassanként belopódzott legtitkosabb gondolataimba. Nem azért, mert szerettem volna arcul ütni vagy nekirohanni azért, amit tenni készül velem... vagyis Jennyvel. Nem, vallásos gondolataim épp ellenkező értelműek voltak. Például, amikor reggel felébredtem, és Jenny ott volt. Még mindig ott volt. Nagyon sajnálom, szégyellem is, de abban reménykedtem, hogy létezik valahol egy Isten, akinek köszönetet mondhatok. Köszönetet mondhatok, amiért megengedte, hogy felébredjek és megpillantsam Jennifert ». (Majd valamivel később): « És azt mondtam annak az Istennek, legyen Ő bárki vagy bármi, hogy én boldogan beérem a mostani állapottal. Nem bánom a gyötrelmet, Uram, nem bánom, hogy tudom, csak Jenny meg ne tudja! Hallottad, Uram? Te szabod meg az árat... » (*Nagyvilág*, 1971. szeptember).

Oliver határhelyzetbe került. Tulajdonképpen a hála érzetéből, a szeretett lény jelenléte miatti örömből fakad fel benne valamiféle hit, Isten megsejtése. Nem kifejezett istenhit ez; ezért sincs lázadás sem, hanem inkább beletörődés a végzetbe. (Dosztojevszkij és Camus a rossz, az ártatlanok szenvedése miatt lázad Isten ellen). Segal-Oliver Legfőbb Lénye (*Sir* -nek szólítja!) nem a filozófusok vagy a deisták istene. Olivernek egyedül Jenny iránt érzett szerelme a fontos, ezt abszolútizálja; ebből a szerelemből-gyengédségből, az életörömből, a szeretett lény léte miatti örömből fakad fel egy személyes Isten lehetőségének megsejtése, valami « szégyenkező » hit derengése. Jenny maga is ezt éli meg az önzetlen, önmagát adó szeretetben. Mégcsak megbocsátást sem követel ez a szeretet. Amikor összeveszésük után Oliver bocsánatot kér, Jenny így válaszol: « Ha az ember szeret valakit, akkor semmi szükség arra a szóra: bocsánat ». Amikor pedig Oliver a katolikus lány hite felől érdeklődik — látva nyakában a keresztet —, Jenny

megmagyarázza, hogy ezt csak kegyeletből hordja. Majd kitérő, de sokat mondó megjegyzést tesz: « Ami a legszebb, az Bach, Mozart... és te vagy! » Valamiképpen mindketten szerelmükben élik meg az abszolútumot. A hála érzése és az ingyenesség megélése nyit rá valami Felsőbb Valóságra.

Mert a szeretet kommúnió, ingyenes adás-kapás, kölcsönös személyes önátadás a szeretők között. Ha valaki igazán szereti a másikat, azt akarja, hogy legyen; minél több, gazdagabb létet akar biztosítani neki, örök létet. Szeretlek, mert vagy, örülök létednek, és azért szeretlek mert ilyen vagy, egyedülálló. Te vagy számomra a Lét! Imádlak! Ilyen « bálványozó » érzéseket szülhet a szerelmi extázis, amelynek mélyén az « ateisták » is megélhetik Istent, aki a Szeretet. Az igazi hit akkor valósul meg, ha mindketten megnyílnak a legfőbb Te-nek, az élő Istennek. A megsejtett, vágyott öröklétet csak Ő biztosíthatja azoknak, akiket lesújt a végesség szomorúsága, mert — mégha a betegség nem is köszönt be — mindig ott leselkedik a kérlelhetetlen halál.

A harmadik igaz történet. Georges *Clouzot*, neves francia filmrendező így mondja el *megtérése történetét*:

« Minden azzal kezdődött, hogy szellemileg kellemetlenül éreztem magamat. Vera (felesége) halála szörnyű megpróbáltatás volt, de nem is gondoltam arra, hogy a feltámadás hitében keressek vigasztalást, vagyis abban a gondolatban, hogy egy másik világban találkozunk. Nem: akkor még nagyon távol álltam a túlvilági életbe vetett reménységtől. De éreztem, hogy Camus és Sartre, akiktől pedig sokat kaptam, nem adnak megoldást, és hogy az abszurd filozófiája végülis zsákutcába torkollik. Akkor azt mondtam magamban: ha már nincs természetfeletti üdvösség, ebben az életben kell megtalálni az üdvöt; tehát arra kell törekednem, hogy rendben legyek önmagammal, nem keresve más jutalmat. Elkezdtem hát olvasni Huxley-t, Platónt... Majd pedig egészen véletlenül kezembe kerültek Simone Weil írásai. És az ő életének példáján keresztül, írásainak mélységén (az ártatlanok szenvedésének és a rossz problémájának teológiai elemzésén) keresztül, az ő mély, szemlélődő és ugyanakkor cselekvő hitén, sajátos felebaráti szeretetén okulva... arra kezdtem gondolni, hogy mégiscsak van kiút. Olvastam a Miatyánkhoz fűzött magyarázatait (ő

maga a német megszállás idején a szabad övezetben, a szőlőben végzett munkától kimerülve imádkozta a Miatyánkot); olvastam gyári élményeit rögzítő jegyzeteit. Mindez belém hasított. Úgy éreztem, mindez nekem szól, személy szerint... Felfedeztem, hogy a hit nem elmélet, amelyről az ember elvontan vitatkozik, hanem valami, amit az ember vagy megél, vagy nem. Én is intellektuális problémákból indultam ki, de egy ponton észrevettem, hogy az imádság sokkal többet adott, mint az okoskodás. Az imádság egészen közvetlenül Istenhez kapcsolt. De előbb csak valamiféle egészen szétfolyó imával kezdtem. Ez még Ábrahám imájához sem hasonlított, hiszen amikor Ábrahám azt mondja Isten színe előtt: 'Itt vagyok!', teljesen hisz az egyedüli igaz Istenben. Én az ismeretlen Isten előtt álltam és ezt mondogattam: 'Ha létezel, add nekem világosságodat!'... Azt hiszem, hogy tizenöt-tizenhat éves koromban követtem el az igazi bűnt: ez a Lélek elleni bűn volt, az eredendő bűn megismétlése; s ezt akkor követi el az ember, amikor saját erejéből akar önmaga lenni... ».

Mi hát a teendő? — ezt kérdezed fiatal Barátom. Mit tegyek a válaszút előtt? Hogyan juthatok el a teljesebb hitre, az élő Isten, Jézus Istene hitére?

Először csendet kell teremtened magadban. Legyen időd az elmélyedésre, eszmélődésre, az « egyetlen szükségesre »: tudatosítani, tisztázni, mi életed értelme, vagyis célja és jelentése.

Továbbá: légy nyitott a Titok felé. A valóság sokkal több, mint amit mi abból felfogunk, megérthetünk. Ne állítsd azt, hogy már mindent tudsz, nincs szükséged további keresésre, ne zárd le világnézetedet. Légy készen arra, hogy elfogadd a teljesebb igazságot, amikor azt felfedezted, amikor érzed hívását lelkiismeretedben. Nem Te vagy a végső mérték, a jó és rossz normája! Hallgass lelkiismereted szavára, olvass jó vallásos könyveket, beszélgess másokkal a lényeges kérdésekről. Ne cselekedj a fény (a Lélek) ellen. Ne akard önmagad megváltani, vagy azt állítani, hogy nincs szükséged a megváltásra. Légy nyitott minden igaz, jó és szép felé.

Ha megvan benned az alapvető nyitottság és egyenesség, ha kész vagy elfogadni a teljesebb Igazságot, máris

Krisztushoz tartozol, aki az Igazság, életadó, felszabadító Igazság. A keresésben, sötétségben, tapogatódzásban imádkozhatsz az ismeretlen Istenhez, úgy, ahogy Charles de Foucauld, a volt katonatiszt, majd szaharai remete, a megtérése előtti (1886) hónapokban ismételgette ezt a paradox imát: « Istenem, ha létezel, add, hogy megismerjelek! ».

A hit tettére képtelenek vagyunk Isten kegyelmi segítsége nélkül. (Ez az állítás is a hit tárgyát alkotja!) Ezért így imádkozunk: « Hiszek, Uram; segíts hitetlenségemen! ».

A katolikus hit elsősorban nem dogmák (hitigazságok) elfogadása (az is), hanem *Igen* az élő Istennek, illetve Krisztusnak a Lélek erejében, odatapadás Jézus Krisztus személyéhez, Evangéliumának követése. Minden más ebből következik, az erkölcsi követelmények is, amelyeket egyébként Jézus egy parancsba foglalt: Szeress úgy, ahogy én szerettelek. Ez a szeretet az isteni élet, mert Isten maga Szeretet.

Istent sohasem látta senki. Jézus Krisztus nyilatkoztatta ki szenvedésében és halottaiból való feltámadásában, hogy mennyire szeret bennünket Isten, Atyánk. Hinni annyi, mint erről az örök életet adó szeretetről tanúskodni. Ez az ÖRÖMHÍR.

TARTALOM

ELÖLJÁRÓBAN . . . 5

I. FIATALOK VILÁGA . . . 7

Fiatalok a felnőttek tudatában . . . 9
Fiatalok a társadalomban 17
A fiatalok lelki világa 25
Az önazonosság kialakulásának útjai . 35
Az eszmények emberformáló ereje . . 43

II. SZÜLŐK ÉS GYERMEKEK . 59

Szülők és gyermekek 61
Bizalom és felelősség a nevelésben . 71
Fiatalok « félárnyékban » 79
A kábítószeresek üzenete 85

III. FIATALOK ÉS SZERELEM . 91

Fiatalok és szerelem 93
A házasság előtti nemi viszonyok problémái . 101
A szeretet hullámhosszán 109
Ifjúsági erkölcs 115

IV. FIATALOK VÁLASZÚT ELŐTT . . . 121

A pályaválasztás lélektana 123
Fiatalok válaszút előtt 129
A papi és szerzetesi hivatás lélektana . . . 135
Az egyházi hivatások útján 143

V. FIATAL HÁZASOK 149

Fiatalok kiválása a családból . . . 151
Fiatal házasok és rokonság . . . 157
A házasság mint feladat 163
A családi élet belső dinamizmusa . 169
A házasság buktatói 175

VI. FIATALOK ÉS VALLÁS . 183
Fiatalok az egyházban . . . 185
Gyermekek vallásos nevelése . . 193
Fiatalok vallásos nevelése . . 201

FELHASZNÁLT IRODALOM . . 208

UTÓSZÓ (Szabó Ferenc) 213

TARTALOM . 221

SZENTMÁRTONI MIHÁLY, jezsuita, pszichológus. 1945-ben született Újvidéken (Jugoszlávia). Zágrábban a jezsuiták főiskoláján általános- és valláspszichológiát tanít, Rómában pedig a szaléziek pápai egyetemén a hivatások pszichológiáját adja elő. Zágrábban családi tanácsadó központot vezet. Eddig megjelent könyvei: *A személyi érettség felé* (TKK, Róma 1977); *Moral Judgment and Depression* (disszertáció, UPS, Roma 1981); Benkő Antallal közösen: *Testvéreink szolgálatában* (Prugg Verlag, Eisenstadt 1981) és *A lelkiélet lélektanához* (Prugg Verlag, Eisenstadt 1984).